

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TOLNAI OTTÓ: Miquel Barceló árnyéka (*versciklus*) 417

BERTÓK LÁSZLÓ verse 426

SZIJJ FERENC: [Május elseje] (*részlet egy készülő prózából*) 427

PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: Füst (*elbeszélés*) 446

BODOR BÉLA verse 458

GÖMÖRI GYÖRGY versei 459

N. TÓTH ANIKÓ: Egy galamb árnyéka (*regényszilánkok*) 460

MIKLYA ZSOLT verse 473

SLAVENKA DRAKULIĆ : Egy nap Dražen Erdemović életében (*riport*) 476

*

TANDORI DEZSŐ: Honnét „az írói”? (*esszé*) 482

BEDECS LÁSZLÓ: A hiány metaforái („Hang” és „némaság” a Töredék Hamletnek című kötetben) 494

*

KÖRÖSI ZOLTÁN: A Tolnai-csipke (*Tolnai Ottó: Költő disznózsírból – egy rádióinterjú regénye*) 504

SZERBHORVÁTH GYÖRGY: Bácskai vadász a senkiföldjén (*Tolnai Ottó: Költő disznózsírból – egy rádióinterjú regénye*) 508

SZILÁGYI ZSÓFIA: Homo adriaticus (*Tolnai-symposion. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről*) 515

BEBESSI B. KÁROLY: A halál elbeszélhetetlensége (*Tandori Dezső: Az Éj Felé*) 520

BÁRÁNY TIBOR: A kritikus lehetőségei (*Angyalosi Gergely: Romtalanítás*) 525

*

A Jelenkor postájából

FONT MÁRTA: A történész mestersége (*hozzászólás*) 539

GYÁNI GÁBOR: Elmélet és források (*válasz Font Mártának*) 542

2005

MÁJUS

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5–7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21–23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

500,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVIII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(1089 Bp., Orczy tér 1., Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).

További információ és telefonos megrendelés: 06 80/444-444;
hirlapelofizetes@posta.hu

Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3000,- Ft, a II. félévre 2500,- Ft,
egy évre belföldre: 5500,- Ft; a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12100,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KOSSUTH-DÍJBAN részesült március 15-én *Buda Ferenc* költő, *Eörsi István* költő, író, műfordító, *Sándor Iván* író, esszéista, *Székely Magda* költő, *Závada Pál* író. Széchenyi-díjat kapott *Radnóti Sándor* esztéta, kritikus.

*

JÓZSEF ATTILA-DÍJAT kapott március 15-én *Ambrus Lajos*, *Bartis Attila*, *Derék Pál*, *Győre Balázs*, *Karátson Gábor*, *Láng Zsolt*, *Lászlóffy Csaba*, *Nagy Zoltán Mihály*, *Pécsi Györgyi*, *Prágai Tamás*, *Rácz Péter*, *Rostás-Farkas György* és *Varró Dániel* költő.

*

LOVAS ILDIKÓ író, a szabadkai Üzenet főszerkesztője vehette át a Sziveri János-díjat március 30-án Budapesten, a Magyar Írószövetség klubjában.

*

KÖNYVBEMUTATÓK. A *Jelenkor* folyóirat által gondozott Szignatúra Könyvek, az Alexandra Kiadó kortárs irodalmi sorozatának két újabb darabja, *Szlukovényi Katalin Kísérleti nyúlórr*, illetve *Havasi*

Attila Manócska meghal vagy a lét csodás sokfélesége című verseskötete a Költészet Napja alkalmából jelent meg. *Szlukovényi Katalin* kötetét és a szerzőt *Villányi László*, *Parti Nagy Lajos*, a könyv szerkesztője, valamint a sorozatszerkesztő, *Ágoston Zoltán* mutatta be május 14-én Budapesten, az Alexandra Könyvesházban. Ezt követően *Havasi Attila* kötetét ajánlotta az olvasók figyelmébe *Varró Dániel* és *Keresztesi József*.

*

A KÖLTÉSZET NAPJA alkalmából beszélgetéssel egybekötött felolvasóestre került sor a Pécsi Művészetek Házában április 14-én. Az est vendége volt *Bertók László*, *Csordás Gábor*, *Meliorisz Béla*, *Méhes Károly* és *Balogh Robert*, a beszélgetést *P. Müller Péter* vezette.

*

N. HORVÁTH BÉLA irodalomtörténész tartott előadást József Attila pályájának politikai aspektusairól *Az elvegyülés és kiválás poétikája* címmel a pécsi Művészetek Házában április 28-án.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsón él.

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.

Papp Sándor Zsigmond (1972) – író, Kolozsvárott él.

Bodor Béla (1954) – költő, író, kritikus, Budapesten él.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Cambridge-ben él.

N. Tóth Anikó (1967) – író, a szlovákiai Ipolyságban él.

Miklya Zsolt (1960) – pedagógus, író, a Parakletos Kiadó szerkesztője, Kiskunfélegyházán él.

Slavenka Drakulić (1949) – horvát író, Zágrábban és Bécsben él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Szerbhorváth György (1972) – író, szerkesztő, publicista, a vajdasági Kishegyesen él.

Szilágyi Zsófia (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Bebessi B. Károly (1942) – kritikus, újságíró, Pécsen él.

Bárány Tibor (1979) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.

Font Márta (1952) – történész, a PTE BTK professzora, Pécsen él.

Gyáni Gábor (1950) – történész, a BUKSZ és a *Történelmi Szemle* szerkesztője, Budapesten él.

Miquel Barceló árnyéka

A semmi: Isten árnyéka.

Nicolas Gómez Dávila

Kicsoda az, ki megmondhatná az embernek, mi következik ő utána a nap alatt?

Prédikátor könyve

Előbukkant a nap. A homokfátyol háromszögletűre torzította. Olyan volt, mint a testünkbe égetett billog. A napszúrástól egymás után estek össze az emberek. Egyre többen vesztették el az eszüket. De már nem voltak többé délibábok, hogy csalogassák őket áttetsző városaikkal. Nem volt többé sem délibáb, sem tiszta láthatár, sem bizonyos vonalak. A homok a téglaegető kemencék torlódó lángjához hasonló fénybe burkolt bennünket.

Felemeltem a fejemet, s a kigyózó lángvonalakon át megpillantottam az égen azt a sápadt parazsat, amelyik ezt a tűzvészt táplálta. „Isten megtűzesített vasa – gondoltam magamban –, amely most billogot süt ránk, mint az oktalan baromra.”

– Mi bajod van? – kérdeztem az egyik tántorgó katonámat.

– Megvakultam.

Antoine de Saint-Exupéry: Citadella

A föld kihűlt rég. És én Afrikában
Nagy jéghegyek közt élek egyedül.

Gárdonyi Géza: Az utolsó ember

Negyedik

A szépet mint olyant ostromolják mind

A virágcsendéletek

S a szép mint olyan forró olajat önt alá

A várfalokról az ostromlókra

S a szép mint olyan végül is képtelen

Megszépülni

Am akkor egészen véletlenül

Íme egy szép

A legszebb virágcsendélet

Olyannyira az hogy nem is állíthatod ezt

Se semmi mást nem állíthatsz:

Az egyik szögön kampó kötélcsomó miegymás

*A másikon nyakára hurkolt zsinegen
 Félig kopasztott kizsigerelt tyúk
 Hosszan lecsüngő karmos lábakkal
 Amelyek pikkelyes bőrén látni Miquel
 Azúrkékfestékes kezének nyomát
 És aztán ott valahol balra alul a műterem falára*
 Ács- vagy közönséges ceruzával száraz filccel
 Elefánt- aranyakál-fanszőrrel felskiccelve
 Egy buta áttetsző öblös kis üvegedényben
 Néhány szál (8-10) száraz apró csillagforma virág
 Ahogyan balra dől hosszú szárán gyengédségében
 Akárha korbács visszacsapni készül a szögön csüngő
 Korpuszra mert lám még mindig a szép mint olyan
 Az aktív
 Hallod a korbács egyre suhogó csapásait
 S arra gondolsz Rimbaud is kaparhatta volna
 Körmével miközben egy deszkapamlagon
 Rothadt a fal mellett mert a papirosokra
 Kapart dolgait már felzabálták a természetek
 Amelyek egy egész gazellát húztak fel
 A boly áldozati oltárának feneketlen dombjára.*

* Párizs, Rue Vielle du Temple

Hatodik

*Miquel úgy festette meg svájci galeristája
 Bruno Bischofberger portréját
 Akár egy afrikai kalandorét
 Aki mi sem természetesebb mint hogy
 Rimbaud-val is találkozott üzletelt volt
 Gyönyörködött ahogyan Rimbaud rajzait
 Csipkévé verik felzabálják a természetek
 Ám akinek sikerült relatíve élve visszatérnie
 S most érzékenyebben tud reagálni erre a mallorcai
 Művészre aki néhány künn- illetve hát benn-
 (Minden benn az izzó kemencében) felejtett asztalt
 Széket festve a sivatag közepén
 Azt vette észre az árnyék anyaga erősebb
 Az asztal és a szék anyagánál
 Az árnyék lett gyalulva szögezve
 A természetek egyedül árnyékok nem verik csipkévé
 A sakálok egyedül árnyékok nem zabálják fel
 Mint felzabálják húsd jóízűen ropogtatva
 Felzabálják csontjaid*

*S ez jó s szép is mert csak most sejtjük
Az árnyék az ember
Mármint az a hús-vér valami
Csak másodlagos kísértője amitől végső ideje
Érzékeny búcsút venni
Avagy egyszerűen csak eltekinteni
Jóllehet Bruno Bischofberger sárga nyakkendője
Akár Rimbaud emlékezetében a Szajna selyme.*

Hetedik

*Egy teve árnyéka
Milyen megnyugtató
A púp plusza
Az égő Semmiben
S valóban máris
Egy karaván árnyéka
A Semmi szép púpjai
Alól ahogyan kísértálnak
Az égő Semmit kérődző
Szakállas állatok.*

Nyolcadik

*Arról már hallottam
Ahogy szabad kézzel döfnek a bika szívéig
Szabad kézzel tépik ki szívét
De azt csak most láttam Miquel festményén
Ahogy önnön szívét tépi ki s mutatja föl
Akárha valami győzelmi mámorban
A sivatag sárga embere
Jóllehet mi a fenét is jelenthetne az ember
Szíve a sivatag közepén
Még ha felmutatva is
A Semmivel játszó délibábian
Talán ha
És ebben is van áldozati felmutatás
Talán ha egy kilöttyintett pohár vörösbort.*

Tizedik

*Mennyire irigyeltem gyermekkoromban
Mást talán nem is irigyeltem
Hiszen még enyém volt a mindenség
Mennyire irigyeltem: a kéményseprőt.
Hogy olyan fekete
Akkortájt még nem tudtam
Hogy léteznek fekete emberek
Amelyek úgy mozognak
Futnak mint az antilopok és a gazellák
Amikor leégett a házunk napokig nem
Néztem tükröbe
Amikor először álltam tükrö elé
Megsejtettem kell létezniük fekete embereknek
Akik mint én nem kéményseprők.*

Tizenegyedik

*A késsel körülkent
Fekete kagylóban egy falatka
Nyelvünkkel érezzük
Akárha clitoris után matatva
Nyelvünkkel amelyet ha netán
Összecsukódik éles pereme
Levágja
Levágja nyelvünket
Nyelvünkkel
Levágott nyelvünkkel érezzük
Levágott nyelvünkön mutatjuk fel
Lám egy falatka: okker.*

Tizenharmadik

*Sok alkoholista barátom volt
Isteni aranyos emberek
Megfigyelhettem
Semmi sem borzalmasabb számukra
Mint ha valaki italt talál kiönteni
Arcuk grimaszba rándul
Szívük akárha valami nagy horog
Rántaná tépné ki*

*Aki egyszer is vándorolt
Tévedt el sivatagban
Az többé képtelen elviselni
Egy feldöntött pohár
Egy kilötytyent korty víz látványát.*

Huszonötödik

*Amikor a papír úgy kezd fozlani
Elkoptatták a homokviharok
Átrágtá a sok nyű
Elkopott a sok nyű miatt való
Vakaródzástól
Fához való dörzsölődzéstől
Jóllehet nincs fa
A nemlétező fa árnyékához is dörzsölődne
Amikor a papír úgy kezd fozlani
Mint a bőr
Jóllehet a széthányt fehér csontok között
Mintha sejlene a gazella szarvának
Kecses íve
Mert végül is ugye
Ez az enyhén megcsavart csont
Ez a kecsesség mint olyan
Maximuma Isten művészetének:
Ez a Semmibe való kecses döfés.*

Huszonhatodik

*Érdekes mindig mennyire megöriülök
Amikor a Barceló-irodalmat böngészve
Bonnard és Twombly nevére bukkanok
Itt meg kellene állni és azt mondani:
Ennyi.
Mi is ezt akartuk mondani:
Ezt és ennyit.
E portugál (mallorcai) művésztől függetlenül
Legalábbis a festészetet illetően azt hogy:
Bonnard és Twombly.
Igen függetlenül attól hogy aztán mennyire radikális
Avagy mennyire mutatós már-már
E két pont közötti
Pollock gesztualitása és Tàpies anyagszerűsége*

Által ide-oda hullámoztatott
 Opus
 Ugyanis Twombly nullafokán is
 Ugyanúgy ehett még a festék
 Jóllehet nem több a páva agyánál
 Egy kagyló csöpp pinahusikájánál
 És az sem kevésbé fontos számomra hogy
 A Bibliothèque valamint a Bibliothèque à la mer
 És a Tinta, Vino, Lluvia festőjénél első helyen
 (Ecritores favoritos): Nabokov áll.
 (Danilo Kiš és Albahari korai híve Nabokovnak
 Válogatott műveinek szép sorozata
 Két évvel a háború előtt jelent meg Belgrádban
 Jóllehet Albahari már akkor sejtette a dolog hiábavalóságát
 Danilo nemsokára meghal Albahari pedig Kanadába távozik
 Nálunk kevés mai író dicsekedhet tizennégy [számokkal: 14]
 lefordított könyvvel, ám azzal a ténnyel is,
 hogy ezek a lefordított műveik szinte semmi nyomot sem
 hagytak irodalmunkban.)
 A Luzsint és a Lolitát Branko Vučićević
 Marija Dragojlović (Bem első felesége)
 Férje fordította verseskönyvét pedig Djerić
 Én most csak a Lolita 5. fejezetének indítását
 Idézném (meg hát a pigment okán a legvégét)
 A ventilátor által szétfújtt rajzlapokra
 Is utalva vele természetesen
 Különben ugye éppen az 5. fejezet az
 Amelyben a nimfácska fogalma is
 Bevezetetik majd:
 Ifjúságom napja, most, visszanézve, mintha halvány, egyforma
 papírfecnik kavargó káoszaként szállna el tőlem, akár a használt to-
 alettpapírok hajnali hóvihara, mit az utas láthat a szerelvény végére
 kapcsolt vasúti kilátókocsi mögötti légörvényben kavarogni.
 Versei közül pedig csak az 1923-ban írt
 Gumiljov emlékére címűt szeretném idefordítani
 Ugyanis megdöbbenett a hajnali hóviharnak
 És az afrikai vad szeleknek ez a véletlen egybefonódása:
 Büszkén, szerényen – haltál, tartva a szabályokhoz magad.
 Most, az Elíziumi mezők csöndjében hallgatód
 Puskint, aki az afrikai vad szelekről mesél neked.
 Ám most végre a rám annyira jellemző
 Fordulat kellene hogy következzen
 Amikor is már én kezdem sugallni mit fessen a festő
 Arról szeretném ugyanis meggyőzni Miquelt
 Hogy az ő egyik nagy festői motívuma is éppen:
 Nabokov lehetne.
 Ahogyan az öreg Nabokov mindenre elszántan

Abszolút egy pontra koncentráltan
 Rövid nadrág lecsúszott zokni
 A lepkefogó háló előre szegezve
 Támadásba lendül
 Nem kell magyaráznom az elszántságot és a támadást
 Csak azért vezettük be hogy hangsúlyozzuk
 Mindennek éppen az ellenkezőjéről van szó
 Mivel az egész történelem
 Barbár-militáns-ideologikus volta
 És hát a mindenkori forradalmak
 Ellen mondatik az hogy: pillangó.
 Tehát a festészet azon az abszolút ponton
 A pillangón dőlné el mint mondtuk
 Bonnard és Twombly között valahol
 Twombly már nem festhet pillangót
 Barceló már ismét festhet
 Illetve éppen erről van szó
 Festhet-e pillangót Barceló
 Bárki festő (lehet-e bárki festő e bárkában)
 Mert figyeljük csak meg azon a két-három
 Fényképen amelyeken hálóval kezében látjuk
 Az orosz író pillangót sosem látni
 De hát ha látnánk is hiába mivel fekete-fehér
 Fölvételekről van szó noha egyáltalán nincs
 Kizárva Barceló is fekete-fehér képet festene
 Nabokovról
 Csupán a pillangó
 (Egzotikus vagy nem nappali szürkületi
 Éjjeli vagy nem microlepidoptera avagy nemi)
 Egyetlen szemnyi világító rádiumával a levegőben
 Mert hát mi fontosabb dolog is a világon mint a filatélia
 És a lepidopterológia hiszen már a görögök is a lélekkel
 Azonosították a pillangókat öt csoportra osztván őket:
 Papilio Bombyx Taenia Geometra és Tinea.
 Tézisem bizonyítandó a neves újszentiiváni lepkész
 Nátly József esete jut eszembe aki éjjel fára
 Akasztott ember lábába ütközve – azt fel sem vette hanem
 Nyugodtan folytatta a lepkefogást illetve hát ha a görögökhöz
 Tartjuk magunkat az akasztott ember lelkének befogását
 Illetve majd ama lepke lelkének egy lepketű döfésével való
 Szabadon bocsátását
 Mert hát ugye: Bölényekre gondolok és angyalokra, a lemoshatatlan
 festék (tartós pigmentként fordítják) titkára, profetikus
 szonettek, a művészet mentségére. És ez az egyetlen halhatatlanság,
 melyben osztozhatunk te meg én, Lolitám. (Békés Pál fordítása)

Huszonkilencedik

*Spanyolország térképe (egy kis tépett változata
Valóságosan is fel van ragasztva a kép sarkába)
Spanyolország akárha le lenne meszelve
Spanyolország lemeszelve
Épp most meszeltem le mondja immár szobát
Meszelve
S ez éppen a vörös-fekete Spanyolország esetében
Nem Semmi
Minden egzotikum visszavonása példának okáért
Barceló minden színességének visszavonása
Ám ugyanakkor az egzotikumra
Színességekre való jog megváltása is egyben
Mallorca mindössze egy mészrög
A Földközi-tenger lemeszelt kobaltjában
A Tolnai Világlexikona azt írja Mallorcáról:
(ejtsd: malyorka) mészkövekből felgyűrt,
csaknem teljesen lakatlan hegység húzódik rajta végig.
A hegységtől D-re termékeny harmadkori halomvidék
terül el, amelyet a szorgalmas lakosság pompás,
szinte páratlan kertgazdálkodó területté alakított át.
Gabonaföldek és gyümölcsösök (mandola, füge, szent-
jánoskenyér, narancs, citrom), kertekkel tarkázva.
A tengerparton sötét főznek.
Az Új Tolnai Világlexikona M. címszáva részére Miquel Barcelót
Meséltetem majd még hogy megfelelően (adekvátan)
Ugyanakkor akárha egy versben
Mert ugyanakkor majd mindig egy versben is vagyunk
Illetve ha netalán versben akkor az Új Tolnaiban is
Megfelelően (adekvátan) folytathassam a mondatot:
A tengerparton sötét főznek.*

Harmincegyedik

*A Rosari blanc tengere szépelgésnek tűnik
Pedig hát van abban a kékben minden
Kikötői mocsok
S maga a rózsafüzér motívuma
A gránátalma rubinnal teli betört kis koponyája
A halfejek damilra felfűzött sora is eredetinek mondható
Felénk egykor sulyomból (szerzetes dió) csinálták*

Az olvasófüzért
Édesanyám tizenegy éves korától
Immár több mint nyolcvan éve tagja volt az ókanizsai
Rózsafüzér Koszorúnak
Több mint nyolcvan (80) éve minden este imádkozott
Rózsafüzérrel összekötözött kezekkel
Minden este egy Miatyánkot és tíz Üdvözlégyet
Rózsafüzér királynőjéhez
S talán éppen ez a kék
Ez az olcsó azúr lebegett szeme előtt egész
Életében ott a poros kisvárosban
Amely olykor akárha Afrika
Igen ebből vétetett
Egész biztosan ebből
Az olcsó azúrból
Az olcsó azúr mint minőség
Ebből vétetett Istenük
Egy olcsó azúr az Úr
Miért is lenne drága
Nekünk szegényeknek.

Harminckettedik

Ahogy a Cap de porc ezüst halfejeit
Felmelegíti az a kifacsart
Citrom s az az arany effektus ott
A lecsapott vörös halfej mellett
Igen az a frissen lecsapott halfej vérzi
Össze a képet
Ám a csiga és halvér
Mintha szintén kevés lenne
Egy kép ellensúlyozására
Még ha eredetileg szürkén is kezdett aláfolyni
Kevés maga a tenger is
De azért persze szeretném ha ez a kép
Itt lógna falamon mondta befejezve
Értekezését a kritikus
Máris hozzálátva szöget verjen a homokba
Végre egy szög
Amelyre nem akaszthatnak embert
Végre egy napként ragyogó szög a nadírban.

Csak a kék-zöld nyomai

Az, hogy ismeretlen terepen, váratlan pillanatban milyen esetlen, ügyefogyott, szerencsétlen (gyáva?, beszari?), sokszor kiderült már, hiába stresszelt, igyekezett felkészülni a nem várt próbákra, megpróbáltatásokra, ismerkedésekre, aztán meg kitérni a locsi-fecsik, a pofafürdők szembe, fülbe csapódó fröccsenései (simogatása?, szennye?) elől. Hiába próbált (próbál) menekülni Don Quijotéra emlékeztető harci felszerelésében az elképzelt (majd a valódi) összeütközések, a víz alá nyomások, a víz alatti ágyékon (tökön) rúgások, a gatyalehúzás, a tapizás, a fullasztó alámerülések kelepccéjéből. Még ha bizonyos idő után valami félelmen túli (aluli?, felüli?) erő (ösztön?) fel is támad (tápáskodik) a zsigereiből, s összekapja magát (védekezik, törleszt, elégtételt szerez), akkor is az egésznek csak a kék-zöld nyomai, a szégyene, a keserve, a súlya marad meg benne. Holott ő semmit sem akart, akar, semmi különlegest, csak újra meg újra jól, valamivel jobban érezni magát, mint ahogy akarat nélkül érezte, érzi. Legalább úgy, ahogy a többiek, ahogy másokat látva el-elképzeli, hogy lám, tökéletesebb is van (lehet), s hogy akkor miért nincs. Föl kellene szabadulnia? El kellene felejtenie az állati nosztalgiáit? A megfelelő lelkiállapotban (időben) a megfelelő helyre, az egymáshoz illeszkedőkhöz, a „győztesekhez” kellene csatlakoznia? Csapódnia? Bele kellene olvadnia (simulnia, nőnie, vesznie) a falkába? Aztán a tömegvonzásra hagyatkozva csapni le a fűben lapuló rágcsálóra, önvédelemből(?) azonnal rátámadni a nyitva felejtett kapun besomfordáló kóbor kutyára? Arra is, amelyik egyetlen szúrós tekintettől, ösztönös mozdulattól, egy „nem mégy el innen”-től is eloldalazna, eliszkolna? Akit a szemébe hajított csontdarabbal is hűsége barátjává szelídíthetne? Akinek a képében (bőrében) mintha ő maga sunnyogna, próbálkozna, hátrálna, iramodna el, s nézné messziről (egyre messzebből) az önmagába gubancolódott, önmagával teli tenyészetet? Karámot? Civilizációt?

[Május elseje]

Részlet egy készülő prózából

Különben is, hogy elloptam a lányát. Különben is, mondja a Tünde, mintha már órák óta olvasta volna a fejemre a legkülönfélébb vádakát, pedig eddig csak a sörrel volt baja, amit véletlenül vagy nem véletlenül, én azt már nem is firtattam, felrúgott, hogy azonnal hozzak helyette, de megmondtam neki, hogy előbb szépen megiszom a magamét, és majd utána, mert ne gondolja, hogy én most megint lejárom neki a hosszú utat a büféig, kerülgessem a fűben az embereket vagy lépkedjek át a fejük felett vagy rúgjanak fejbe egy labdával a gyerekek vagy gázoljanak el a huszárok vagy betyárok, azt most innen nehéz megállapítani, de azok is fel-alá vágtatnak, azzal hogy történelmi lovasbemutató, honfoglalás, kurucok, győri csata, és ettől a hangos csipkés kombinétól megvadulva, vagy esetleg az érzékeny fülével kihallva belőle a riadót, bármikor kitörhet egy ló, nekiindul az erdőnek, és akkor nem nézi, hogy ki kerül a lába elé, még egy lóidomárt is feldöntene, megtaposna, pedig azoknál mindig van kockacukor, mint ahogy persze korbács is, mert jutalom és büntetés a cirkuszban, de az életben is, egymástól elválaszthatatlan, és akkor még nem említettem a hosszú sort se a büfénél, amit csak egy perce álltam végig, akkor legalább hadd igyak nyugodtan egy kortyot. Különben is, tehát, hogy elloptam a lányát.

Milyen lányod, mondom neki, és mi az, hogy különben is, kezdjük ott, hát mi vagyok én, egy sorozatgyilkos, aki ebben a májusi vigadalomban szedi ártatlan áldozatait, elcsalja őket a szerencsehorgászat mögé vagy a kisszínpad alá, a munkásmozgalmi emlékmű takarásába, egy szaros bokorba, hogy felmetssze a hasukat, mint egy Hasfelmetsző Jack, akiről még ma sem tudják, ki volt, de arra gyanakszanak, hogy felelős beosztású politikus a Lordok Házából, hát úgy nézek én ki? Vagy mint egy visszaeső szexuális bűnöző, egy mutogató, akinek most már ennyi ember se elég, hanem focimeccsre jár, és épp a legnagyobb gólhelyzetben szalad be meztelenül a pályára, úgyhogy előszörre észre se veszik, csak amikor már kétszer körbefutotta a kezdőkört, és a szertárosnak kell leteperni és egy hamarában valahonnan letépett függőnnyel betakarni? És milyen lányod, mondom, nincs is lányod, egy fiad van, állítólag, de azt se látta még senki, mert disszidált vagy börtönben ül vagy lehet, hogy az se volt soha, hanem csak kitaláltad azt is, mint a gyárigazgató, kb-tag, partizán apádat, meg az egyszerű szövőnő anyádat, aki munka melletti, megfeszített tanulással vitte odáig, hogy a végén függetlenített párttitkár lett a fésűsfonóban, de te mindezek ellenére egyetlen artyeki táborozásról se tudsz beszámolni, de még zánkairól se, pedig oda majdnem engem is elvittek, csak annyin múlt, hogy számtanóra után pinát csináltam a táblán a rombuszból, és pont bejött a folyosóügyeletes tanárnő. Akkor meg milyen lányod, teszem fel ezek után a megcáfolhatatlan kérdést.

Az anyját, mondja a Tünde, azt csak hagyjam ki a játékból, mert igenis nehéz körülmények között nevelte őt, de nem szövőnő volt eredetileg, amit nem tudja, én honnan veszek, talán összetévesztem őt valakivel, mert ő olyat soha nem mondott, hanem bedolgozó a kézműipari szövetkezetnél, és később se párttitkár lett, hanem szakszervezetis.

Összetévesztelek, mondom, szinte kacagva a feltételezésen, és gyorsan rágyújtok egy újabb cigarettára, iszom egy kortyot a sörből, nem mintha ténylegesen is kétségeim lennének, de van olyan, hogy elfogja az embert az alattomos bizonytalanság, nem valami végzetes tévedés áldozata-e valakinek a kilétét illetően, még akivel esetleg korábban szoros kapcsolata volt, úgynevezett, ugye, már amennyiben azt annak lehet nevezni a másik fél részéről, néha azzal is. Inkább talán te tévesztesz össze engem valamelyik férjeddal vagy élettársaddal vagy futó barátoddal, mondom, mert énnekem olyan gondjaim nincsenek, hogy összetéveszteni, elfelejteni, idegen lakásba bemenni, levenni a cipőt, vagy még azt se, hanem cipőstul, ruhástul az ágyba belefeküdni, és csak akkor veszi észre, hogy hoppá, hát itt már alszanak, de még akkor is a másikat tartja betolakodónak, és csak szomszédokkal, házmesterrel lehet kirakni, aki a lakónyilvántartó nagykönyvvél veri fejbe, mert azt is hiába mutogatja, mondom, és közben lázasan bizonygatom magamban, hogy ez a Tünde, csak az lehet, igaz, hogy másmiilyen volt neki a haja, de az a nőknél mindig változik, az még nem bizonyíték semmire. Vagy bármit, mondom, franciakulcsot kérni a tejbüfében, nálam az még nem fordult elő, vagy hogy nekem valamit szedni kelljen összetévesztés ellen, szezont a fazonnal, széna vagy szalma vagy kukoricaszár, mondom, mert most meg azt bömböltetik a körhintánál.

Hogy én miket beszélek itten, értetlenkedik a Tünde, miféle külföldiek, vagy hogy szálloda, ő annak soha életében a közelében se járt, se nyugati valuta, márka vagy dollár az ő kezében meg nem fordult, vagy akkor tessék, nyugodtan jelentsem csak fel, ott vannak a belügyisek, mutat a rét túlsó vége felé, ahol valóban szintén vannak civil ruhások, családdal, gyerekekkel, a fűben heverészve, hancúrozva, hogy ne nagyon lehessen őket megkülönböztetni a többiektől, menjek oda, adjam le a jelentést, motozzák meg, vetkőztessék le mindenki szeme láttára, nézzenek bele a seggébe is felőle, de nála nem találnak semmit, hanem ő a helyükben inkább nálam kutakodna, a matracom alatt vagy a vécéartály mögött, mert biztosan az NSZK-ba adtam el a lányát, örökbefogadás címén, és akkor mondom meg, mennyit kaptam érte.

Milyen mennyit, ne üvöltözzél itt nekem, te idióta, nézek szét óvatosan, hogy ki van a közelünkben, és látom is rögtön, hogy majdnem nekem gurul egy labda, aminek az ürügyén nyilvánvalóan idejön valaki, de aztán csak egy gyerek jön, bár az is meresztgeti ránk a szemét, csakhogy alig karnyújtásnyira is üldögél egy pár fülkagylóval, táskával, amiben bármi lehet, és ha nem lenne olyan hangos a zene, akkor még talán a tekercsek surrogását is hallani lehetne, vagy most már olyan fejlett a technika, hogy csak egy golyóstoll nagyságú lehallgató adóvevő kell, ami továbbsugározza a szöveget a központba, ahol kielemezik államellenes szempontból, és az, hogy csókolóznak, tapogatják egymást, egymás nadrágjába nyúlnak, lihegnek, az tudjuk, hogy még semmit sem jelent ezeknél, mert annyira ki vannak okítva, hogyan nem kelteni a feltűnést éles helyzetben, csendesebben,

mondom újfent, kissé emelt hangon, mert látom a Tündén, hogy ez kiabálna tovább, bele a tömegbe, hogy hé, emberek, dollár, márka, valuta, vagy mit tudom én, felforgatás, izgatás, vasfüggöny, ötvenhat, Trianon, hogy figyeljen ide mindenki, álljon meg a kezükben a sörösüveg, hallgasson el egy csapásra a zene, a céllövöldénél célzók is forduljanak erre a légpuskával, az se baj, ha elsül, és kiveri a töltény a számból a cigarettát, meg a dobozdobálók is, hát legfeljebb a büfének a polcán verik le az üvegeket egyetlen dobással, amiért normális esetben sztárfényképes levéltárca járna, de így kereket kell oldaniuk a kialakuló kavardásban, amikor is egyesek pánikszerűen távolabb cihelődnek tőlünk, mások viszont önkéntes rendőri karszalagot a karjukra húzva körülvesznek minket, hogy igazoltatás, de aztán utat nyitnak kettő vagy még több karszalag nélkülinek, akik rutinosan intézkednek, milyen lányod, mondom, hát fél éve találkoztunk, akkor még nem említettél semmiféle lányodat, se pedig látható jele nem volt semminek, akkor hogyan, és mi az, hogy elloptam, először is, ha nincs mit, azt logikusan ellopni se lehet, és azonkívül mit gondolsz, hogy mi vagyok én, egy óvóbácsi, aki csak gyerekek között érzi jól magát, énekel, mesél, eljátssza nekik bábszínházzal a Jancsi és Juliskát, János vitézt, Ember tragédiáját, fáraóval, görögökkel, hanyatló Rómával, mindennel, hát abban olyan jelenetek vannak, hogy alkoholt isznak, a léha magaviseletről nem is beszélve, most akkor azt nézze végig az a gyerek, és szenvedjen miatta örök életre kiható lelki károsodást, ezt feltételezed te rólam, mondom, és már a feltételezéstől is mintegy megsértődve nagyot húzok a sörből, jelezve, hogy ebben az esetben én mibe fojtom a tehetetlen bánatomat.

Hogy én már megint miket félrebeszélek, magaviseletről, mondja a Tünde, ezek szerint ő úgy látja, hogy már odáig vagyok, hogy ez a kis sör is megárt nekem, mert megkérdezhetem az összes barátnőjét, meg bárkit, hogy ő a szóban forgó időben igenis szanatóriumban volt a Mátrában a tüdeje miatt, amiben egy kis valami zörejt találtak, és a megelőzés végett sürgősséggel beutalták, mert annak súlyos következményei lehetnek, tehát semmi sem igaz abból, hogy ő neki harmadolni vagy ült volna, ezt csak a haragosai találták ki, ellenben én, az biztos, hogy ülni fogok, mert elloptam a lányát, és vegyem tudomásul, hogy az apasági kereset is be van adva ellenem két tanúval, ügyvéddel, úgyhogy bármikor várhatom, hogy próbát vesznek tőlem, ha még egyáltalán képes vagyok, nem pedig a mértéktelen alkoholtól már fel se áll, de neki mindegy, mert most már a vérből is ki tudják mutatni, és ha nem fizetem ki neki a tartásdíjat, de visszame-nőleg is, akkor ülhetem le azt is, de nehogy én odabent valami börtönkeresetre számítsak, vagy abból akár egy szál cigarettát is, vagy parizert, vagy szabadulás után a haverokat meghívni, mert azt egy az egyben neki fogja kivinni a postás. És hogy akkor mondjam meg, használjam ki az utolsó alkalmat, hogy elloptam a lányát, amikor ő egy pillanatra egyedül hagyta, be kellett neki menni a boltba, és azon a lépcsőn hogyan tolja fel a gyereklocsit.

Milyen gyereklocsit, mondom, és a végső megbizonyosodás könnyűségével elpöckölöm a csikket egy eltévedt luftballon felé, mert valóban, a Tündével kapcsolatban beszéltek régebben valami hosszadalmas és nagyon fertőző gyógykezelésről, amiről rögtön tudni lehetett, hogy nem az, akkor tehát helyben vagyunk, és különben, teszem hozzá jogos férfiúi büszkeséggel, te csak ne féltsél

engem, hogy nekem azzal valami bajom lenne, vagy hogy ne állna fel, mert most nem akarok a magánéletemről beszámolni, elvégre mégse vagyunk gyóntatószékben, még hordozhatóban vagy felfújhatóban sem, és belőled se nézném ki a szent életű férfiút, illetve jelen esetben apácát, az önmegtartóztatásnak valóságos egy mintapéldányát, a végletekig menő aszkézisnek egy felkent papnőjét, aki húsrá, alkoholra, süteményre rá se néz, férfi láttán pedig csak veti magára a keresztet, hogy távozz tőlem, sátán, ne vigy minket a kísértésbe, és inkább napestig korbácsolod a hátad, de azt elmondhatom, hogy eddig még ilyesmire senki nem panaszkodott, mint ahogy annak idején, ha jól emlékszem, már amikor egyáltalán hajlandó voltál a részegségtől, de akkor te sem, sőt, még hogy én vigyázok mindig, mert csak az hiányzik, hogy netántán egy gyerek, akkor most milyen boltba, vagy hogy lépcső miatt, hogy jön ide a gyerek, aki a múltkor még nem volt, se híre-hamva neki, egyáltalán, most meg hogy állítólag elloptam, miközben te a Halászbástyán, mert itt a lépcsőket emlegetted, abból csak arra tudok gondolni, nem tudom, mit csináltál, talán ismerkedtél, rázom meg vádló tekintettel az üres sörösüveget, és már mennék is egy újabbért, csak előbb meg kell várni, amíg lokalizálják és eloltják a közelünkben kitört pokróctüzet, nehogy tettelegességre kerüljön sor, amire a ránk meg az összes szomszédra vetett pillantásokból ítélve nagy esély nyílna, mintha bizony mi itt valamennyien, egy kalap alatt csupa Hérosztratoszok lennénk, és így akarnánk bevonulni a május elsejék történetébe.

Az őt abszolúte nem érdekli, az én mindenféle nőügyeim, mondja a Tünde, megkérne, hogy ilyesmivel ne is traktáljam, vagy hogy én azokkal hogyan, miképpen, mert ő mindig is gondolta rólam, hogy én egy ilyen perverz alak vagyok, aki korbáccsal, meg mit tudja ő, mivel, nem is kíváncsi rá, derékszíjjal vagy mogyorófavesszővel, vagy esetleg fojtogatni is, vagy felmetezni valamijét, amint az a szavaimból kiderült, hogy csak abban találok kielégülést, netán még gyerekekkel is, amit szintén én magam vallottam be, hogy én milyen történetekkel csalogatom őket többek között a kelepcémbé, és akkor semmi kétség, hogy a lányát is abból a célból loptam el tőle, pedig az még egyéves sincs, az egy ártatlan csöppség, de úgy látszik, hogy ezek még olyannal is, mármint az én-félék, nem nézve azt se, hogy a sajátjuk, szégyellhetném magam, és mondom meg végre, mit csináltam vele, akármit is kell megtudnia, legalább bizonytalanságban ne tartsam őt, mert ő attól szinte az eszét veszti.

Hát, mondom, azt én nem tudom, hogy te mitől vesztet, de ebben kivételesen igazad van, mert milyen lányoddal akarsz engem megvádolni, aki nem is létezik, vagy akkor mutass nekem egy személyi igazolványt az anyakönyvi bejegyzéssel vagy kivonatot vagy akármilyen dokumentumot, fényképet, bármit, ne csak beszélj itt nekem a levegőbe olyanokról, hogy nálam ferde hajlamok, mert ha már itt tartunk, akkor én is tudnék mondani egyet s mást, például nimfománia. Na? Ahhoz mit szólsz, teszem fel a költői kérdést, ugyanis most már nem lehet tovább halasztani az utánpótlást, felállok, magamhoz veszem az üres üvegeket, és ügyet sem vetve a felcsattanó tiltakozásra, hogy én csak ne beszéljek, hogy jövök én ahhoz, és inkább én, aki hogy valami hűtlenség, árulás, legjobb barátomat, határozott léptekkel, mindennemű közösséget elhárítva elindulok a legközelebbi büfé felé, kerülgetve a fűben az embereket, átlépkedve a fejük

felett, főleg azokén, akik délutáni sziesztájukat végzik részegen hortyogva, miközben a körülöttük elszórt üvegekre, műanyag poharakra, összemustározott papírtálcákra és hányásfoltokra is ügyelni kell, ami nem is olyan egyszerű, tekintve, hogy a fejemet is gyakorta kapkodom, nehogy leterítsen egy-egy labda vagy frizbi, amivel egy össznépi futóvadlövészeti keretében nyilvánvalóan engem céloznak meg a nevetlen gyermekek, de olykor még felnőttek is, és amikor ennek megfelelően űzött vadként odaérek végre a büféhez, akkor még belém is köt valaki, miszerint a vasasokat nem láttam-e. Ja, mondom, a vasasokra gondol, mert már ezt is nekem kellett kitalálni a sajátos kiejtéséből, ami körülbelül úgy hangzott, hogy havavovo vazsazsazso, azokat én hogyan láttam volna, még transzparens is volt náluk, ott vannak, messze-messze, annál a másik büfénél, innen most nem látszik, de nekem elhiheti, menjen nyugodtan. Ez a szíves útbaigazítás azonban nem elégíti ki a tépett ruházatú illetőt, hanem továbbra is botladozó nyelvvvel, de ezúttal meglepően érthetőn közli velem, hogy nem tetszik neki a képem, és ő mindjárt hozzá is fogna, hogy tegyen róla, de ekkor elbotlik egy kábelben, elterül a földön, és mindannyiunk megkönnyebbülésére, akik a sorban állunk, úgy is marad, pusztán egy kicsit arrébb kell tenni a fűre egyesült erővel, de abban én személyes érintettség miatt tapintatosan nem veszek részt, inkább az üres üvegeket hangsúlyosan a pultra helyezve, nehogy itt az események forgatagában kihagyják őket a számításból, leadom a rendelést négy darab üveges sörre, elvégre mi különbözteti meg az embert akár még a főemlősöktől is, hogy tanul a történelemből, és nem kockáztat meg rövid időn belül még egy ilyen viszontagságos utat, csak én nem banánszörtes veszek a büfében, ami hazai viszonyok között amúgy is nehezen menne, hanem mit csináljak, be kell érnem a sörrel, legfeljebb még egy felest kérhetek, ha már a gyümölcsök szóba kerültek. Az egészet szépen, intelligens módon kifizetem, amíg ideadják a visszajárót, a felest felhajtom, és már indulok is vissza, nem elegyedem semmiféle beszélgetésbe, hogy ki volt itt korábban, ki hogyan s miképp képzel, hogy míg mások egy szerencsétlen, beteg embert részesítenek elsősegélyben, mesterséges légzésben, gégemet-szésben vagy hevenyészett vakbélműtétben, addig ő elébük tolakszik a sorban, és sört meg minden egyebet merészel venni, de ezzel én nem foglalkozom, mert amikor rövid ideig úszómester voltam a csillaghegyi strandon, akkor nekem elsősegélyből még vizsgáznom is kellett volna, ha nem lett volna a baráti garancia, hogy én ezt már mind kívülről tudom, akárcsak magának az úzásnak a fortélyos tudományát, hiszen azt még egy gyerek is tudhatja, vagy egy csecsemő, hát azokat is csak bele kell dobni rögtön születés után a vízbe, és ösztönösen úszni kezdenek, akkor rólam miért ne lehetne elhinni?

Tehát megyek, megint fejeket átlépegetve, sajátomat kapkodva, mert mindenféle labdák röpködnek, talán még medicinlabda is van közöttük, esetleg valaki ágazati szpartakiáddal téveszti össze a munka ünnepét, és akkor ólomgolyók, diszkosz, gerely, kalapács, üllő, bármi fejen található, és akkor nem ám, hogy mesterséges légzés, repülőszó, hanem nálam egyenesen trepanálni kell, úgy, ahogy vagyok, érzéstelenítés, altatás nélkül, dugóhúzóval, bugylibicskával, és hol van itt egy sámán, aki vállalkozna erre autodidakta módon, mert nekik talán volt szanitéci vizsgájuk, pecsétes papírjuk, azt képzel valaki? Pedig hány ősmagyar koponyát kiástak már, amin ott volt a lyuk, teljesen szabályos alakú,

ahogy kell, mégpedig a széle beforrva, annak jeleként, hogy nem úgy volt, hogy bocsánat, az operáció sikerült, de a beteg meghalt, amit a rokonság tudományos kísérletként könyvelt volna el, az orvostudomány előrehaladásáért hozott áldozatként, hanem az illető utána simán felállt, még esetleg tettek valami pókhálót vagy falevelet a fejére, zsebébe dugta a sámánnak a borítékot, és ment a dolgára, hátrafelé lovagolni, nyilazni, öldökölni, fosztogatni, magyarok nyilaitól ments meg, uram, minket, de hol van a Tünde? Hát ez elment. Ennek én hozom a sört, ő meg fogja magát, és elmegy, itt hagy engem vadidegenek között, vérengző bennszülöttek, kannibál négerek, kétkezi munkások között, miközben az alkotó értelmiségről se feledkezzünk meg, csak a dolgozó parasztság van, ahogy látom, arányán alul képviselve, mert sehol egy búzakoszorú, gabonakör, cséphadaró, hacsak a népviseletbe öltözöttüket nem tekintjük annak, akik a délelőtti műsort letudván most itt is, ott is nekifeküdve talán a fű növekedését hallgatják elmélyülten, csukott szemmel, vagy hogy sárgul-e már megint a kukoricaszár az előirányzatoknak megfelelően. De hol van a Tünde, nézek körül kissé alaposabban a sokadalomban, hát ez csak nem sértődött meg a nimfománián, ami a hirtelen haragomban véletlenül kicsúszott a számon? Hiszen tudhatná, húzok bele az egyik sörbe, miközben a többit a hónom alá szorítom, mert letenni, arra itt nem is lehet gondolni, annyi erővel akár ki is önthetném vagy nekiajándékozhatnám valakinek, mint egy Krózus, tehát tudhatná a Tünde, hogy én olyankor, amikor innék tovább, mert elkezdtem, és az olyan, hogy elkezd az ember, és akkor folytatni kell, de ha nem hagynak, akkor milyen mérges tudok lenni, annyira, hogy olyanokat mondok, ami lehet, hogy igaz, mert azért a hajlamot ne tagadjuk, és számos példa is volt rá a múltban, de hogy mégis aztán magam is megbánom, hát ezt tudhatná, akkor most miért csinálja ezt velem, aki sohasem hagytam őt cserben hasonló alkalommal, hanem kitartottam mellette, és biztattam, buzdítottam, gyámolítottam, majd pedig végül, ha kellett, tartottam a homlokát, mint egy gyáriparnak, mert néha akkorát, hiába, hogy előtte esetleg nem is evett semmit. És akkor ez a hála? Hogy itt hagy engem? Ami nekem mindegy is lenne, mert kicsodám ő nekem, már régóta senkim, és korábban se volt jogilag, hogy boldogító igen, egyházi áldás, pecsét, nászút fizetővendég-szolgálat a Balatonhoz, de víz közelébe egész idő alatt nem is, sőt, ki se mozdulni a szobából, mert ilyenkor ezt kell mondani, hanem csak volt közöttünk valami egy darabig, amibe időnként mások is bele lettek vonva, elsősorban az ő részéről, mert én alkatilag sem vagyok olyan, hogy egyszerre több nővel, huzamosabban, hanem talán csak egyszer, amikor egy olyan felkínálkozásnak ki bírna ellenállni a félhomályos bisztróban, vagy szinte felszólításnak, hogy neki, mármint valami Ildikónak, vagy hogy hívták, milyen tutajos szeme van, már mások is mondták, nem gondolom-e én is, de én még akkor se gondoltam, csak amikor rá lettem vezetve, hogy mégis, mit csinálnak azok, mit szállítanak általában a vadregényes román hegyi folyókon lefelé a fűrésztelepek irányába, és ha ez megvan, akkor hogyan nevezhetjük őket másképpen, hogy miszállítók, és közben néz bele a szemével az enyémbe, én meg zavaromban nem is tudom, hová, és ezt kihasználva még meg is fogja a térdemet, akkor ezt ki bírná ki, ez még egy szent életű, vénséges vén sztarecet is bűnbe vinne, aki a végtelen orosz sztyeppék magányában imádkozással és tizenharmadik századi ikonok festésével tengeti életét, és

utána vezekelhetne ő is egy hétig teljes koplalással, csak legfeljebb egy kis folyadékot magához véve, mint az én esetemben is, hogy nem ettem, csak ittam, míg végül jött a Tünde, hogy megbocsát. Ja, mondom, köszönöm szépen, mert nála ez fel sem merült, hogy érzett volna olyankor valami büntudatot, hanem el volt intézve azzal, hogy ő nem tehet róla, a másik akarta, hát akkor legyen meg neki a kedve, az nem kerül semmibe, de nekem, ugye, megbocsát, ami nem akadályozta abban, hogy másnap megint elmenjen a Lajoshoz vagy valaki máshoz, meg se kérdeztem tőle utána, mert miattam aztán csak menjen, felőlem akárhová, nekem mindegy, csak akkor ne jöjjön azzal, hogy apaság meg kereset, tartási díj, jóvátétel, békekölcsön, ilyesmikkel.

Mindegy, állok meg, és iszom megint egy erőteljes kortyot, mert én már nem akarok tőle semmit, én rászorulva se vagyok az ő kegyeire, énnekem a nőismerőseim köre elég széles, és ha azokkal nem jön össze a dolog, mert mindegyik csak saját magára gondol, mint ahogy mindenki ebben az országban csak saját magára, se az állammal szemben valami jóindulat, vagy munkahellyel, lakóhellyel, köztulajdonnal, amit még meg lehetne érteni, de a másikkal se, hogy annak legalább ennyi igénye lenne, még akkor is, ha nem kimondottan egy Jávor Pál-kinézetű az illető, de nem is egy Quasimodo, akinek a bazilika harangtornyában kellene elrejtőznie a világ szeme elől, vagy talán van púp a hátamon azon a kis tartási hibán kívül, amit már gyerekkoromban is hiába próbáltak hol rábeszéléssel, hol fenyegetéssel orvosolni, megkeserítve ezzel a bimbózó gyermeki önbecsülés kibontakozását? Nincs, tehát ha még ennek ellenére sem jön össze a dolog egy adott pillanatban senkivel, bizonyos ideig, akkor az elkerülhetetlen nemi készletet fokozódásával mit lehetne kezdeni, hát valljuk be, hogy elintézem magammal a dolgot, szépen, higiénikusan, szappannal alaposan kezelt mosva, nehogy összeszedjek valami betegséget, mert mit lehetne, igazából semmit, olyanról még senki nem hallott, de mégis, biztos, ami biztos, és akkor már csak gondolni kell nagyon valamire vagy valakire, és gondolni, azt én, semmi kétség, hogy tudok, nekem még egy NDK-ból vagy Jugoszláviából becsempésztett színes magazinból is meg tudott elevenedni egy kép már kamaszkoromban is, hát még most, amikor már azt is tudom, hogy mi mire való, most már nekem kép se kell, se semmi, hanem csak beszélgetni akartam a Tündével, de úgy látom, nincs sehol.

Hacsak nem az az integető a Tünde, aki a másik irányból integet, mint egy hajótörött a lakatlan szigeten, ha meglát a távolban egy fehér vitorlát vagy fekete kéményfüstöt vagy a még modernebb időkben periszkópot, mert akkor oda kormányzom a hajómat, dacolva minden veszéllyel, árral, apállyal, zátonnyal, sziklával és óriáspolippal, ami egész hajókat tud a mélybe rántani ágyúkkal, kincsekkel, értékes kínai vázákkal együtt.

Hol bókászтам egész idő alatt, már azt hitte, itt hagytam, mondja a Tünde, ahelyett, hogy a nyakamba ugrana, és hálálkodna, és a becsületes megmentőnek járó jutalmat emlegetné, de én erre nem is válaszolok, hanem csak a kezébe nyomom az egyik üveget, amikor is újabb szemrehányásokkal áraszt el, miszerint jó vicc, hogy én egy óra elteltével, mialatt ő minek volt itt kitéve, üres üvegeket hozok oda neki, és csak akkor nyugszik meg, amikor kicserélem az üreset egy telire, és végre ihat meg én is, és rágyújtok, mint egy nyugdíjas tengerész, aki már

csak nézelődni jár ki a kikötőbe, ahol éjjel-nappal folyik a gyarmatárak kirakása, misszionáriusok behajózása, késelés, hajókötéllel fojtogatás, a szokásos sürgésforgás, hasonlóan az önfeledt, de megérdemelt ünneplésnek ehhez a füves kikötőjéhez, ahol anyák pofoznak és egyidejűleg pisíltetnek üvöltő gyermekeket, apák kergetnek más apákat valami gyermeki csíny miatt, borjú méretű kutyák rohannak fejvesztve egy-egy elhajított faág után, ami ki tudja, hol áll meg, milyen kólasüveget dönt le a talpáról, hogy aztán sírás, szitkozódás, fogaknak csikorgatása, és a kutya szájából erőnek erejével kitépett faággal melyik vétlen arra járónak a fejét találják telibe, arra ő mit lép, illetőleg rokonai, unokaöccsei mit lépnek, merre menekül a tettes, ahonnan az általános kurjongatást, fogdmeget és vérpezsdítő zenebonát decibellekkel túllícitálva hirtelen felcsattan, hogy havavovo vazsazsazso, tehát a vasasok még mindig nem kerültek elő, és vélhetően már nem is fognak a mai nap folyamán, ha az illető végig ott botladozik annak a büfének a környékén, és nem tudja elszánni magát, hogy máshol próbáljon szerencsét.

Szóval hogy ő már azt hitte, itt hagytam étlen-szomjan, egyedül, teszi le a kiürült üveget a Tünde, és már nyúlna is egy másik után, de véletlenül a sliccemhez téved a keze, mire fel nemhogy ijedten elkapná és szemérmesen megmarkolná a sörösüveget, hanem még közelebb is húzódik hozzám az egész testével, és a fülembe kiáltja, mert azt suttogásnak és ígésző hangnak ebben a hangzavarban nem nevezném, hogy ha már itt tartunk, nem mintha magára venné, mármint a nimfomániát, de megkérdezné, van-e nekem mostan éppen nőm. Ja, hogy nekem, veszem el a számtól az üveget, és nézek körül diszkréten, hogy figyel-e minket valaki, és persze, hogy figyel, ha a közelünkben nem, vagy jobban leplezik, akkor távolabbról minden bizonnyal, szinte kigúvad a szemük, gondolom, mert látni hirtelen csak annyit látok, hogy vannak, méghozzá sokan, akik e pillanatban nem kergetnek senkit és semmit, hanem csak ülnek, és mit csinálhatnak, többek között nyilván néznek, és egy ilyen obszcén mozdulat kilométerekről is feltűnik még a legártatlanabb kisgyereknek is. Nekem most hogyne, tolom el gyengéden a Tünde kezét, és hogy időt nyerjek, rögtön iszom is egy kortyot, mert most hogyan magyarázzam el neki, hogy én ugyan bármikor szívesen benne vagyok bármiben, elvégre ép, egészséges férfi volnék, semmi baj sincs a hormonjaimmal vagy egyéb belső elválasztású szerveimmel, hogy mondjuk strúmás lennék, mert én gondosan megeszem mindennap az előírt mennyiségű jódozott sót, azonkívül iszom rendszeresen vezetékes vizet is, amihez ma már előrelátóan fluort adagolnak a népszaporulat érdekében, tehát még az se, vagy egyéb dolgok, szomatikusan vagy elefantiázis, de konkrétan most szeretném nyugodtan meginni a sörömet, ami után majd nem tudom, mi lesz, de ahogy elnézem, nem fogok sajnálni magamtól még egy üveggel abból a kisebb kölcsönösszegeből, amit kifejezetten erre az alkalomra tartogatok, az ünneplésre, ami a dolgozó embernek úgyszólván hazafias kötelessége, megemlékezni arról a rengeteg harcról, osztályharc, békeharc, általános sztrájk, tüntetés, Rákospalota, és a harcoknak a rengeteg mártírjairól, akik életüket adták azért, hogy nekünk jobb legyen, hogy például végre szabadon ünnepelhessünk, mert itt van az emlékmű, abból látható, hogy annak idején titokban kellett meginni még azt az egy üveg sört is, és ha megneszelték, vagy árulás folytán, ami gyakran előfordult, lebuk-

tak, akkor jöttek a lovasrendőrök, és szétverték őket, kardlapozás, statárium, most pedig kötelezővé van téve, de nem ám úgy, hogy ennek ürügyén a nemi vágyainkat kielégíteni, hát jól is néznénk ki, Fürst Sándor forogna a sírjában, vagy Zalka Máté, aki Madrid határán ágaskodó lova hátáról kiáltotta oda felémelt ököllel a fasisztáknak, hogy no pasaran! Például az Ibolyával, mondom, mert tudom, hogy ennyi gondolkodás után név nélkül nem úszom meg, valakit fel kell áldozni, és hát kit, csakis akinél megvan a valószínűség látszata, vele elég jóban vagyok, találkozunk néha.

Szóval hogy az Ibolyával, iszik bele a sörébe, és gyújt rá a cigarettámból a Tünde, meg se várva, hogy valami közelebbi kapcsolatra tegyek homályos utalást, szóval az ő számára loptam el a lányát, mert az Ibolyáról köztudomású, hogy nem lehet gyereke, és akkor persze, hogy a másé kellene neki, hogy azt is mire nevelje, mert ne higgyem, hogy ő nem tudja, miben áll a számítás, naná, hogy az Ibolya is majd megöregszik, nem kell senkinek, és akkor legalább lesz, aki átveszi a mesterségét, és keresi neki a pénzt az utcán, vagy eladja Olaszországba, de azt ő nem hagyja.

Milyen lányodat már megint, dobom el a csikket, iszom ki egy hajtással a maradék sört az üvegből, és gyújtok rá egy másik cigarettára, mert addig rendben van, hogy én voltam, aki jeleztem, hogy most nincs kedvem, mint ahogy tényleg nincs, hát máris mindjárt indulni kell újabb sörökért, nem beszélve a sörivás kiszámítható hatásáról, ami mellesleg más hatásokat is befolyásol, arra is tekintettel lehetne a Tünde, és akkor mégiscsak sértő egy kicsit, hogy egy tapodtat sem hajlandó tovább próbálkozni, mintha én örökös szüzességet fogadtam volna, vagy hogy rám a kezét nő pedig nem teszi, Isten engem úgy segéljen, ellenkező esetben sújtson a nép haragja, munkásököl, vasököl. Meg milyen gyereke nem lehet neki, honnan veszed, sorolom elő vérig sértve a képtelenségeket, és hogy-hogy mesterségét, milyen utcán a pénzt, amikor van neki rendes állása a Patyolatnál vagy hol, és mi az, hogy Olaszországba, miket beszélsz te itt, úgy látszik, a fejedbe szállt az ital, még jó, hogy a Vatikánt nem kevered bele vagy a pápa őszentségét, hogy ő netán egy nemzetközi gyerekhadsereggel akarna hadjáratot indítani a Szentföld felszabadítására, amire már volt példa, de mikor volt az, a sötét középkorban, most meg mi van, nézz csak körül, hát nemsokára belépünk, ha nem is a kommunizmusba, mert az egyelőre kitolódott a távoli jövőbe, de már majdnem a fejlett szocializmusba vagy nagyon fejlettbe, ahol mindenki képessége szerint, és mindenki munkája szerint vagy fordítva, mindegy, de a vallás egészen biztosan magától vissza fog fejlődni, pusztán a materialista propaganda jóvoltából, anélkül, hogy kifejezetten üldözni kellene vagy rendeletileg betiltani, akkor mit akarsz?

Az ő fejébe, mondja megingathatatlanul a Tünde, arról én ne gondoljam, hogy belelátok, hogy neki milyen gondjai vannak meg vágyak, remények, mert én őt egyáltalán nem is ismerem, soha nem is próbáltam őt megismerni, hogy ő mit gondol vagy mit érez, vagy hogy az ő személyiségét legbelül, az engem egy pillanatig se érdekelt, hogy kicsoda is ő valójában, az nekem teljesen közömbös volt, engem az mindig is hidegen hagyott, azzal én szemernyi se törődtem, annyit se, hogy legalább milyen hangulatban van éppen, illetve volt, mikor hogy, vagy mire lenne igénye, gyengédségre, biztonságra, elfogadásra olyan-

nak, amilyen, az igazi lényével együtt, mindennel, de én nem, hanem csak magammal voltam elfoglalva, az ivással, és tőle csak, mint utólag kiderült, a lánya kellett, akit nem tudja, hogyan, talán zsákba dugva elloptam, vagy szőnyegbe csavarva, hogy ne lássák a szomszédok, amikor ő egy pillanatra leszaladt a boltba, mert elfogyott a kávé, úgyhogy én, alávaló tolvaj, gyermekrabló, most itt ne arról beszéljek, hogy az ő fejében mennyire ismerem, hogy mi van, vagy a lelkének a mélyén, azzal dicsekedjek, mint egy fejszámoló-bűvész, hanem azt mondom meg sürgősen, hogy a lánya hol van, mert a rendőrség úgyis megtalálja.

Ja, hát sürgősen, állok fel és gyűjtöm be a három darab üveget, mert se kedvem nincs kivárni, se most már fizikailag nem bírnám ki addig, amíg a Tünde kiissza a kezében levőt, sürgősen nekem most egy bokrot kell keresni, nem pedig ezt hallgatni egész nap, hogy a lányod, akiről még senki sem hallott az ismerőseid közül vagy közősek közül, meg hogy rendőrség, gyámügy, erkölcsrendészet, mi mindent akarsz ezzel az ürüggyel rám szabadítani, amikor én ott főhadnagyot is ismerek, már úgy, hogy általános iskolából mint osztálytárs, annak csak egy szavába kerül, hogy nézzenek körül nálad, nincs-e ott véletlenül valami kmk vagy akármi, táppénzcsalás, netán esetleg tiltott kéjelgés, és akkor megnézheted magad a lelkeddel, mondom, és kiragadva a kezéből a negyedik üveget, amit persze közben gyorsan kiivott, már indulok is egy kínálkozó bokros rész felé. Azt még hallok a hátam mögöl elmosódva, hogy mit csináljak a főhadnaggyal, meg egyáltalán a rendőrségi kapcsolataimmal, vagy valami ügyosztályt is emleget, hogy annak én hogyan, kicsodát, de ekkor megszorázom a lépteimet, mert csak így, felállva és járva derült ki igazán, hogy milyen nagy az elfojtott szükség, aminek semmiféle áruláshoz vagy nagybanizhoz nincs köze, hanem egyszerűen kell, mint egy falat kenyér, eső a földnek, lépkedek szaporán, mint egy versenygyalogló, futni nem ér, mert ha nem tartom vissza a futást, akkor kizárnak, és méterekkel a cél előtt, az milyen blamázs lenne, és aztán, szerencsésen megérkezve a bokrokhöz, még az üvegeket is le kell tennem a földre, mint egy úttörő-akadályversenyen, hogy nem ledobni, mert az pontlevonás, összetörnek, szanaszét gurulnak, hanem lehajolva, ami ilyen állapotban nem is olyan könnyű, hát persze, ezt jól kitalálták, az ilyesmiben ezeknek a képzeletük nem ismer határt, adnak két papírlapot, hogy az egyikre rálépek, a másikat arrébb teszem, akkor arra lépek és az egyiket teszem arrébb, és így átkelni a mocsáron, mert ha félrelépek, elsüllyedek, elnyel a feneketlen mocsár, kiröhögnek a többiek, vagy bekötött szemmel, féllábon ugrálva végigmenni a folyón átvetett gerendán. Na jó, leteszem az üvegeket, de akkor jön az újabb akadály, hogy szemmel tartani őket, és úgy közben a dolgomat végezni, mert némelyek itt abból akarnak meggazdagodni, eredendő tökélet felhalmozni, azzal másokat kizsákmányolni, nyomorba dönteni és ezáltal az amúgy is küszöbön álló világforradalmat kiprovokálni, hogy összeszedik a szanaszét heverő üvegeket, visszaviszik valamelyik büféhez, hogy azt igenis mind ők itták meg, hát hogyne, kólát, sört vegyesen, a kiszolgáló személyzet meg az első szóra, gyanútlanul, mindenféle szondáztatás vagy véralkohol nélkül fizeti nekik a betétdíjat, mint a katonatiszt. Tehát szemmel tartom az üvegeket, spriccelek a szélrózsa minden irányába, csak aztán hirtelen meg kell szakítanom a megkönnyebbülést, mert megfenyegetnek a bokorból, hogy mimet tépik le, fejemet és egyebet, de ahhoz előbb a nadrágját is fel kéne tépnie az illető férfinak, amit az ille-

tő hölgygel való együttlét során letolt, úgyhogy az üvegeket felkapkodva még éppen el tudok menekülni, remélve, hogy meggondolják magukat, mégis inkább a folytatás mellett döntenek, és sok kis fiúgyermekkel ajándékozzák meg a hazát a néphadsereg nagyobb épülésére, aminek a végén én még egy Hős Anya kitüntetéset sem sajnálnék, és akkor egy füst alatt a buszon is ingyen utazhatnának igazolvány felmutatásával, mert az természetesen az orvosilag igazolt nemzőapára is érvényes lenne, ha nem rokkanna bele a hetedikbe vagy nyolcadikba vagy felőlem akár a legelsőbe is, ha ilyen agresszív indulatokkal áll neki, annyira, hogy nekem a büfénél, miután a sort bámulatos türelemmel kiálltam, de még mielőtt azon túl bármihez is kezdenék, gyorsan innom kell egy fél deci akármilyen pálinkát az ijedtségre, szinte mindegy is, hogy cseresznye, mert ugyanolyan erővel barack is lehetne vagy körte, vörös csillag, jolly joker, az most nekem mind nyerő lenne, miközben az üres üvegeket fennen lobogtatva és hátra-hátrapillantva ezúttal is leadom a rendelést nagy tétel sörre, egészen pontosan négy üvegre és még két felesre, mert megnyugodva látom, hogy sliccet gombolók, nadrágtartót rángatók nem követnek, csak az én újsütetű ismerősöm, a megszállott vasasdrukker bukkan elő mintegy vezényszóra a büfé mögül, de vele ahhoz képest egy meghívással, gondolom, könnyen megtalálom a közös hangot, bármi legyen is erről a büfések véleménye, akiknek a rendelés volumenéhez mért borraavalóval, elvégre nincs mindennap május elseje, egy ilyen valóságos vesszőfutáson sem kell nekem olyan sűrűn keresztülmennem, rövid úton betömöm a szájukat, miszerint abba már kár belé, az már itt a büfé mögött mindent telehányt.

Vazsazsazso havavovo, nyomom a kezébe a felest a barátomnak, akivel engem most már nemcsak a pillanatnyi jelen, egy véletlen találkozás az arctalan tömegben, hanem a közös múlt is összeköt, amit tagadhatatlanul rendezni kell végre, fátylat borítani, haladó hagyományként az ifjúság lelkébe csepegtetni pipettával, vagy ha másképp nem megy, stampedlivel. Havavovo, ismétlem meg nyomatékosan, mert látom, hogy ő is épp erre akarja terelni a szót, és én kézzel-lábbal jelezni akarom neki, hogy mindenben a legteljesebb módon egyetérték vele, legyen az nők, szerelem, barátság, kaland, izgalom, és mindez másfél órában, vagy rendszer, azon belül is, hogy miattam aki dolgozik, az hogyne boldogulna, de ha neki úgy tetszik, akkor a kurva anyját nekik, amin értheti a MÁV-ot is vagy a pártot, szakszervezetet, nőtanácsot, Hazafias Népfrontot, és erre tényleg nem tud mit mondani, csak nézi a felesét fejcsóválva, mint aki nem hisz a szemének, miközben én a magamét rég megittam, és már ott tartok, hogy a söreim után nézek, hogy azok vajon szép sorban ott állnak-e még a pulton, mint a vén Peterdi háza, mert amilyen műveltségem nekem van, azt itt nem sejtí senki, hanem mindenki csak utánam kiabál, a hátamba bele, fenyegetést, szidalmat, némelyek egyenesen kasztrációval, vagy mások meg árulással, leleplezéssel, feljelentéssel, amikor pedig tessék, itt van, hát szemtől szembe is meg lehet beszélni a dolgokat, békésen, barátság, nem akarom azt mondani, hogy elvtársilag, de majdhogynem fehér asztalnál, ahogy kell.

Hogy én milyen egy szar alak vagyok, tegy le egyből az én kebelbéli barátom, akit, úgy látszik, ez a meglepő gesztus a meghívással hirtelen kijózanított, legalábbis a szép magyar beszédet illetően, hogy azt gondolom, egy felessel őt le lehet kenyerezni, meg lehet vásárolni, megalázni, porba tiporni, és az önbecsü-

lését, mert ne higgyem, hogy őneki olyasmi ne volna, jobban mondva, mert látja, hogy én is hogyan viszonyulok ehhez a dologhoz, az valaha őneki ne lett volna, de ezek itt, lendíti a büfések felé a kezét, amiben még mindig ott szorongatja a pálinkáspoharat, ki is loccsan a fele, de ekkor észbe kap, és gyorsan kiissza a maradékot, hogy aztán egy nagyobb kört írjon le az üres pohárával, amiben már benne van az egész rét, ezek itt, néz maga is a keze után, úgy örülnek, mint majom a farkának, hogy itt lehetnek a napon, nem kell dolgozni, és még egy kis sört is kapnak hatósági áron, pedig ő csak annyit mond, hajol bele az arcomba, és ami ekkor megcsapja az orromat, az valami sajátos keveréke a friss hányásnak és a kéthetes cefrének, csak annyit mond, lehel rám megint, hogy itt valami iszonyatos katasztrófa készülődik, amiről senkinek még csak halvány sejtése sincs, mert azt gondoljuk, hogy hát mindegy, mi itt szépen elvagyunk, ötéves terv, anyámkinja, családi pótlék, személyi kölcsön, iránytaxi, mindenki mondja a magáét, és nem gondolunk bele, hogy nagyobb erők is vannak, amivel ő most nem vallásilag akar célozni, mert az olyan, hogy vagy van, vagy nincs, ahogy dobjuk a kockát, hanem arról ő most mást nem mondhat, viszont felszólít engem, akiről látja, hogy egyedül őriztem meg a tisztánlátásomat ebben a nekivadult, őrjöngő és vakon a vesztébe rohanó csőcselékben, hogy azonnal fizessek neki még egy felest, mint férfi a férfinak, erőt-egészséget alapon, melegcsákányváltással.

Ja, ha már itt tartunk, háritom el udvariasan a meghívásra szóló invitálást, akkor itt tényleg pillanatokon belül kitör a katasztrófa, ugyanis engem várnak ezekkel a sörökkel, tehát nagyon sajnálom, sőt, szívesen, egy más alkalommal, mert lesz még ünnep a mi utcánkban, ha úgy hozza a sors, ahogy bizonyos elvtárs is megmondta, én magam örültem, a részemről, mondom gyorsan, hogy így távozás előtt még inkább a bizalmába férközzek, kellemes emlékeket hagyjak hátra magamról, mint egy díjugrató lóban, aki az összes lécet leverte, de utoljára még neki-vezetik egy könnyű akadálnak, hadd örüljön, és már emelem is le a pultról a négy sörösüveget, és a tájékozódó képességemet valóban megőrizve határozottan elindulok valamerre azzal a ki nem mondott szándékkal, hogy majd menet közben korrigálok, mert ilyen messziről úgyse látom meg rögtön a Tündét. Egykori barátom csendben, mélabús, kissé talán szemrehányó tekintettel nézi végig a távozásom, és csak utólag, miután már jó néhány lépést megtettem, akkor titulál szarházinak, gyáva féregnek és smucig alaknak, én azonban ezt már nem veszem magamra, mert ki vagyok én, hát én más is lehettem volna, egy élő fa, aki épp arra jár, ez abba is belekötött volna, köszönetre pedig, valamint a hála virágaira, amiért költséget nem kímélve meghívtam, és nem utolsósorban végre elmondhatta valakinek a gondját-baját, ami bizonyára már órák óta a szívét nyomta, mint egy fekély, egy elhatalmasodó kinövés vagy bazaltkő, arra nem tartok igényt, abból van nekem is, az az enyémet is úgy nyomja, hogy már-már beroskad tőle, csak én nem hozokodom vele elő lépten-nyomon akárkinek, vadidegeneknek, akik itt mindenfelé nyüzsögnek a réten, futkároznak egyik büfétől a másikhoz, mert nem jó nekik a Kőbányai, hanem nekik kifejezetten Ászok kell, vagy ha az meleg, akkor mégis inkább Kőbányai, vissza az egész, vagy akkor virsli, mindenkinek egyszerre jut eszébe virslit enni, a fele épp meggy érte, de már messziről tolakszik, a másik fele hozza papírtálcán, egyensúlyoz, kerülget, hol itt bukkan fel, hol ott, szinte káprázik tőle az ember szeme, de előbb-utóbb így is kiverik a kezéből, és akkor azt meg

kell vitatni, egymásnak kell esni, és a vétlen harmadik felet fel kell lökni, mint például az én esetemben is.

Feltérdelek, és mielőtt belekezdenék a jogos méltatlankodásba, gyorsan az üvegeknek viselem gondját, ugyanis azok érthető módon szétrepültek, a sör egy része kiömlött belőlük, de ekkor már hallok is a méltatlankodást, ami ezek szerint ösztönösen elhagyta a számat, illetve ha jobban odafigyelek, és nyugtázom, hogy azért mindegyik üvegben maradt valamennyi, némelyikből alig a harmada folyt ki, akkor máris kapcsolok, hogy hiszen nem hangzik el egyetlen kurva anyád se vagy egyéb, amit ilyenkor mondani kell, piccsa, fasz, hogy ne kertetünk, tehát ez nem méltatlankodás, hanem valaki kérdezi, hogy nem ütöttem-e meg magam, és persze a Tünde az, mert úgy látszik, mégse vaktában indultam neki a rétnak.

Ja, te vagy az, söprögetem le a nadrágom elejéről a sört, mert oda is ráloccsant, hacsak nem a maradék vizelet az, ami a nagy ijedséget kihasználva utat keresett magának, vagy mindkettő, és akkor megvan a remény, hogy közömbösítik egymást, mint az ellentétes vegyértékek a műanyag szatyorban, semmi, semmi, helyezkedem el végre a Tünde mellett, szilárdan megmarkolva és egyben meghúzva az egyik üveget, a többit pedig mintegy rátestálva a Tündére megőrzésre, mint egy természetbeli jelzőt, semmi, csak egy kis katasztrófa, belém kötnek, fellöknek, leöntenek, kezemre lépnek, emberi mivoltomban porig aláznak, ne is törődj velem, mondom, és iszom megint egy elkeseredett kortyot, és rágyújtok egy cigarettára.

De hogy ő hogyanne törődne velem ilyen állapotban, húzódik közelebb hozzám a Tünde, miután lopva ő is ivott egy kortyot, és mivel oda ezek után nem teheti a kezét, ahová az előbb, ugye, ezért a hátamra teszi, ami a maradék lehetőségek közül a legrosszabb választás, mert tudhatná, hogy azt nem szeretem, az nekem idegi alapon olyan, mintha hátba támadnának, mintha orvul, tudat alatt meg akarnának gyilkolni, mintha csupa Brutusok vennének körül, miközben én mit sem sejtve éppen röpgyűlést tartok a szenátusban, hogy circum dederum, Karthágót le kell rombolni, fel kell szántani és kálisóval kell behinteni a helyét, egyébként pedig el a kezekkel a Vietnámtól, de a Tünde sehonnan nem veszi el a kezét, hanem még mozgatja is a hátamon fel-le, mintha boronálásról is szó lett volna vagy porhanyításról, apró részecskékre való szétmorzsolásról, pedig egy Cézár, az mit tudhatott az atomfizikáról, az legfeljebb a molekulák szintjéig hallhatott valamiről harangozni, de nem, ez a Tündét nem érdekli, hanem mondja tovább, hogy ő velem mindig is törődött, csak én voltam az, aki nem hagytam neki, mert mindig hivatkoztam valamire, nemzetközi helyzetre, olajválságra, drágaságra, melegfrontra, török elnyomásra, múltra és jövőre, csak hogy ne kelljen, pedig nekem is jobb lett volna, ha könnyítek.

Milyen hogy könnyítek, döntöm le most már végképp azt a keveset, ami az üvegben maradt, és nyúlok át a Tünde felségterületére egy másikért, amivel ketős célt követek, mert egyrészt még sör, másrészt legalább addig se gyúrják a hátamat, mint egy kelt tésztát vagy mint egy melegvasat, acélt megedzik, Timur és csapatát, nekem mit hogy könnyíteni, szedegetem össze a szavakat még mindig az első felháborodásomban, hát éppen te voltál az, aki állandóan valamilyen lányoddal hozakodtál meg győzködtél elő, hogy hány idős meg mennyi, milyen

ruhában, hány centi, különös ismertetőjel, és én azzal hogy mit csináltam vagy nem csináltam nyereszkeskedés meg sőt, még az is, hogy aljas indok végett, mert az biztos, hogy nem, egyikből se, és nemcsak hogy egyáltalán, hanem hogy az nem is létezik, amit te kitaláltál magadnak, de én hiába próbáltalak ki az agyadból meg értelmes szóval lebeszélni, te csak ismételtetted egyre, hogy kereset, bíró-ság, vésztörvényszék, elkobzás meg fővesztés terhe mellett, mit tudom én, hogy engem hány évre fognak lecsukni, ahol majd ragaszthatom a zacskót, vághatom a centit, de hogy ahhoz kábeldobot okvetlenül, mert csak arra fér rá, ilyeneket, és akkor én ezalatt hogyan menjek el a dolgomat könnyíteni, vagy amikor meg végre, mert már nem bírtam tovább, akkor most én hogyan tehessek arról, hogy egyeseknek még a bokor se szent, hanem rögtön verekedni akarnak, mindenfé-lével fenyegetőznek, ami közül a nyakam kitekerése a legenyhébb, mert amúgy mellelleg kibelezést is emlegetnek meg kitépést, számból a bélést és egyebet, ak-kor hogyan vagy miképp gondolod, mégis? Vagy kicsodát könnyíteni, gyűröm bele a csikket a földbe, és teszem fel ezúttal másképp a kérdést, miközben auto-matikusan az ivásról sem feledkezem meg, mert egyidejűleg több gyanú is fész-kelem bennem, mint különben mindig, rám ez az egyik legjellemzőbb, hogy én most már mindent gyanakvással fogadok, nemcsak a totót, aminek már régóta, egy ifjúkori vagy inkább balvégzetű szenvedélyt követően feléje se nézek, mert ott is csak meg kell nézni a kieső helyeket, és máris lehet tudni, hány nullra veri meg a kutyaütő csapat idegenben a bajnokjelöltet, miközben a gyanútlan hiszé-kenyek százasaival teszik fel a rengeteg pénz a tuti egyesre, de ugyanígy vagyok mindennel, tehát ha folyószabályozást hallok, abból én egyből tudom, mire megy ki a játék, konkrétan Duna vizét megfordítani és visszavezetni a Fekete-er-dőbe, ugyanis nyilvánvaló, hogy a nyugatnémetek, akiknek mindenük van, há-zuk, autójuk, nyaralás karácsonykor a Húsvét-szigeteken, csak egyedül tiszta vízből van kevés, azok hány millió kemény valutát ígértek be érte, amire nekünk a kapitalista világválság begyűrűzése miatt most rögtön van szükségünk, nem ám, hogy majd évek kemény munkájával és az eddigiekhez képest végre nagy-i-pari módszerekkel a Duna vizében köztudomásúlag nálunk nagy arányban meglevő aranyat kimosni, amiből pedig telne mindenre, annyira, hogy jó, nem Skoda, de egy Trabant Hycomat mindenkinek, ötéves várakozás nélkül, mert egészséges ember úgyszincs ebben az országban, már mindenki leszázalékoltatta magát, aki tehette, és akkor az persze állampolgári jogon járna. Mert azon kívül, szögezem le a Tündének, énnekem nem kell semmin se könnyíteni, amivel te itt állandóan megvádolsz a hátam mögött, meg ország-világ előtt, hogy én bizo-nyos szerveknek mit mondtam, vagy hogy akár dolgoztam volna, mert az csak annyi volt, hogy meg lett mondva, hogy vámorgazdasági bűncselekmény alapos gyanújával kérdezik tőlem, de vegyem úgy, hogy nemhivatalos minőségben, és én azt mit tudhatom, hogy az akkor milyen minőség, abban én igazodjak el, de hogy csak kérdezik, hogy nem a legjobb barátom, mert nekem a Palicsek Laci, az nem az volt, ilyen ne is mondjál, csak egy ismerősöm vagy még inkább csak mun-katársam, hogy nála láttam-e vélhetőleg nyugati beszerzésből származó tárgya-kat, bármit, mint ahogy az valóban kínálgatott többek között nekem is egy fúró-gépet azzal, hogy nem tudom én, milyen márkás, de én mondtam neki, hogy én azzal mit csináljak, hát nem fúrok-faragok én egész nap, nem vagyok én egy

ezeremester vagy egy Öveges professzor, hova gondol, lejjebb adni viszont nem akarta, úgyhogy nekem ahhoz nem volt semmi közöm, és ezzel el is volt intézve, és később is csak véletlenül jöttek vagy találkoztunk össze, hogy hogy vagyunk, hogy vagyunk, mi van a Palicsek Lacival, mert annak abból még semmi baja nem lett, de hogy kikkel barátkozik, amire én megint csak annyit mondtam, hogy azt én honnan tudnám, annyira mi nem vagyunk jóban, hogy nekem mindenkit bemutasson, aki jön hozzá, és ezzel meg is elégedtek, miután látták, hogy belőlem nem húznak ki semmit, mert én nem olyan vagyok, hogy számtalanszor bevisznek ezzel-azzal, szórakozóhelyről, és akkor ott ki tudja, miket mondok, hanem én semmit, mondom, és eldobom a cikket meg vele együtt majdnem az üveget is, de abban még van egy kis sör, azt előbb ki kell inni, úgyhogy mit tehetnék, kiiszom, és csinálni is mit csinálhatnék, rágyújtok.

Most én ne azzal foglalkozzak, gyűjt rá a Tünde is egy cigarettámra idegesen, hogy őt egyszer tévedésből bevitték, mert nem volt nála a személyigazolványa, amit ő nem kíván nekem, hogy ugyanis ott neki mit kellett kiállnia egész éjjel, micsoda megaláztatásokat, de nem olyan szempontból, amire én gondolok, azzal én ne is próbálkozzak, mert őt csak abból, hogy ki ő, micsoda ő, bizonyítsa be, és mit keresett ott, miért, kivel, mióta, ilyeneket, mint ahogy én is őt állandóan a kérdéseimmel, kutakodásommal, azzal mindig megaláztam, hogy ő mit csinál, kivel, mondjon neveket, részleteket, testhelyzetet, és akkor hogy mutassa, meg vele is miért nem ugyanazt, mert úgy látszik, hogy csak attól tud beindulni a piszkos fantáziám, és a lelki folyamatok, a kedvesség, a törődés, az nekem semmit se számít, vagy hogy ő mindezek ellenére kitartott mellettem mindaddig, amíg nem lett elviselhetetlen, hogy én mindenhová követtem őt, és jelenetet csináltam barátnői társaságban, kávézás közben, disztingvált helyen, úgyhogy ezt hagyjuk is, hanem inkább azt mondom meg mellel, hogy mi lett a Palicsek Lacival.

Milyen Lacival, értetlenkedem erre a felvetésre, mert ez az, amit nem szeretek, hogy így leragadni egy témánál, és akkor folyamatosan azt firtatni, valósággal fúrni bele magunkat az illető dologba, mint egy légkalapács, egy olajbányászati próbafúrás vagy cirkuszkocsival a föld középpontjába, vagy mint a Tünde az előbb az állítólagos, képzeletben létező lányával, most meg a Palicsek Lacival, amikor annyi más érdekes dolog van a világon, hát már ha itt körülnézünk, szinte el lehet szédülni a vakító napsütéstől, a nyüzsgő embertömegtől, a fokozhatatlan zenei zűrzavartól, mert a legalább nyolc hangszóró hullámai éppen itt nálunk interferálnak, és a legkülönbélebb színes feliratoktól, amik mind arra buzdítanak, hogy lépünk tovább, ugorjunk, foglalkozzunk most már végre valami mással is, céllovással, munkaversennyel és tervezéssel, a jövővel, ha mond az nekünk valamit egyáltalán ebben a végtelenbe nyúló jelenben, nem pedig mindig csak a Palicsek Laci, hogy azzal a későbbiek során mi lett, vagy hogyan, mire vitte az életben, vajon megtalálta-e a számítását, hát én azt honnan tudnám, és különben is, tisztul ki előttem lassanként a Tünde mondandójának a lényege, amit én mindig is sejtettem kettejük között, téged miért pont kimondottan a Palicsek Laci érdekel, akinek engem még tanúnak se idéztek be a tárgyalására, ha erre célzol, és én nem is foglalkoztam vele, csak később hallottam annyit, hogy ő maga is mindent bevallott, nyugati kapcsolatot, szervezkedést, tehát az

nem úgy volt, hogy arról másoknak kellett volna beszámolni vagy titkosan kiszedni belőle, mert ők azt mind úgyis tudták az elejétől fogva, naná, majd azt hiszed, hogy ezeknek nincsenek meg hozzá az eszközeik, hát ezeknek csak gondolsz valamit, és máris tudják, és jönnek, hogy ahá, nem tetszik a rendszer, na majd mi gondoskodunk, szárnyak alá veszünk, mindent, munkahelyet illetően, onnan származó vaskályhát, ami egyszer véletlenül igazoltatáskor előkerült, népi tulajdon, polgári védelem, hadászati jelentőség, mert azért is ennyi meg ennyi járna rendes esetben, és akkor mit mondasz, hogy ja, bocsánat, nekem az nem kerül semmibe, azt? Hogy azzal minden el van intézve, azt hiszed, dobom el a csikket, és próbálom végig izgatottan az üvegeket, mert az egyikben minden emberi számítás szerint még kell lennie sörnek, de megdöbbenve látom, hogy mindegyik üres, hát persze, mert nyilvánvaló, hogy a Tünde sem tartóztatta meg magát, őt se arról az oldaláról ismerjük, hanem inkább az ellenkezőjéről, akkor viszont itt sürgősen lépni kell, nincs helye a meddő vitának. Vagy azt hiszed, rekesztem be tehát a vitát azzal a nem titkolt céllal, hogy az előttünk álló, sokkal fontosabb problémára, a fellépő sörhiányra tereljem a figyelmet, aminek a fényében akár el is felejtethetjük a nézetkülönbségeket, hogy ki miben tudós vagy miben hisz, mit sejt vagy mit nem sejt, mert az nem olyan, hogy csak rebesgetnék, és mire megy az ember a boltba, akkorra kiderül, hogy valóban fellépett, de nem sörből, hanem lisztből vagy cukorból vagy negyvenkettes cipőből, és sörből csak azért, mert tévedésből azt rebesgették, mert itt nem lehet szó tévedésről. Szóval hogy te azt hiszed, mondom, és ahogy meg is jósoltam, egy kicsit tényleg emlékezni kell a rohamosan eltörpülő expozémra, amit korábban valamilyen apropóból felvezettem, hogy azzal, hogy téged valaki mennyire megalázott, mert keresztkérdések súlya alatt kellett neki megtudni, hogy történetesen hol jártál és milyen márkájú gépkocsival, vagy esetleg dollárban, hogy akkor másnak viszont oda se neki, hogy mindig jönnek, hogy egy kis beszélgetés, baráti meghívás, korlátlan fogyasztás, illemtan és etikett, hogy hogyan kell viselkedni illetőkel, mert lám-lám, hogy gyerekszobám, azok olyan mélységekig tudnak rólad, meg talán, hogy iskolai végében, mert tanult ember, vagy akkor főiskola folyosóján tanúk füle hallatára mit mondott, ha azt meg tudta olyan szépen fogalmazni, na mert hogyan is hangzott, mintha énnekem arra emlékezni kellene, hogy a régmúltban, ősi időkben, mint egy Homérosz, de nem arról, hogy szájhagyomány, hanem azt akkor valakinek le is kell írni, mert az ő feje se volt káptalan, és máskülönben most hol lennénk nélküle, se egy Iliász, se egy Pithagorász, de még marathoni futás se lenne, hanem tételesen, pontról pontra, hogy azt utána iktatni felfelé, mert mit gondolok, hogy a térítést nekik se csak úgy, bemondásra adják, mint egy negyven-százat, rekontrát, Fedák Sárit, hanem nyílt lapokkal, mert őknekik kicsinálni, örökre kivonni a forgalomból, mint egy lejárt szavatosságot, az csak a hozzáálláson múlik, amit saját jól felfogott érdekemben választhatok vagy nem választhatok. És akkor ez neked semmi, kérdezem a Tündétől, aki ezekre az érvekre már láthatóan nem tud semmit se válaszolni, csak zavartan nézeget mindenfelé, az neked semmi, hogy akkor ezek után mondani valamit, vagy kibújni olyan módon, hogy felejtessenek el, tévesszenek össze mással, higgyék rólam azt, hogy meghaltam, és vidéken vagyok eltemetve, és hátha nem jönnek, vagy neked se hová se bemenni, se egy italra vagy valamire, és rettegni,

hogy hátha mégis, az semmi, hanem neked csak az, hogy jaj, a te ártatlan lelkedet, azt ki sajnálja meg?

Az ő lelkét, köti továbbra is az ebet a karóhoz a Tünde, pedig látom a szemem sarkából, hogy ő is nyúlna a sörösüveghez, de észlelvén, hogy üres, csak a csikket dobja bele, miközben én a szemem másik sarkából már a büfétől való távolságot méregetem, ami a Tünde minden szavától egyre nagyobbnak tűnik, mint egy üveggolyó, az oda vezető út egyre kalandosabbnak, akár ha az Északnyugati átvjárót kellene megkeresnem, mert az én belső királynőm kiadta az ukázt, amikor pedig abba se volt érdemes annyi fáradságot ölni, hanem, mint utólag arról is kiderült, jobban megérte világméretű céget alapítani, befektetőket felhajtani, tízezerrel munkásokat toborozni, és perzselő hőségben, hónapokon át zuhogó esőben, hosszú évek munkájával megcsinálni a Panama-csatornát zsilipekkel, panamákkal, mindennel, és hozzá egy külön országot, amivel itt csak egy baj van, hogy itt már annyi mindent próbáltak kikiáltani, és mindegyiket leverték. Az ő lelkét, mondja tekintet nélkül a Tünde, azt én csak ne akarjam kiüzélni, mondja, és belehallgat a kozmikus zajba, hogy jön-e abból valami sugallat, de nem, vagy hogy abban turkálni, folytatja rendíthetetlenül, mert ahhoz énnekem semmi közöm, sem pedig oklevelem nincs róla, mint ahogy semmiről se, hiába is emlegetek én itt akármilyen főiskolát vagy egyetemet, Lomonoszovot vagy akármit, nyelvtudást, szakdolgozatot, kisdoktort, hanem neki azt analizáljam elő gyorsan, hogy a lányával mit csináltam, akit erőszakkal elraboltam, mert ő rábízta a szomszédasszonyra, amikor egy napra le kellett neki menni Hajdúszoboszlóra, temetésre, igenis, ne nézzek úgy rá, mintha neki nem lehetett volna nagynénje, aki tulajdonképpen őt felnevelte, olyan volt neki, mint anyja helyett az anyja, etette őt, ruházta, szigorúan, de igazságosan, amit ő csak utólag látott be, mert akkor még gyűlölte, és akkor ő annyival hogyan tartozna, hogy a temetésére elmenjen, vagy hogy netán azt kívánnám-e, hogy ő most ott a sír mellett szoptasson, csupa zokogó hozzátartozó között, akiket úgy kell lefogni, hogy utána ne ugorjanak, meg pelenkázni, altatni, csitítgatni, ringatni azt a kis csöppséget, mert akkor látszik, hogy teljesen meg vagyok hibbanva, és nem is csodálja, hogy ilyenre vetemedtem, de nagyon meg fogom járni.

Mit járok én meg, majd mindjárt megmondom, kezdek feltápászkodni, mert ezt még itallal is egy kinszenvedés végighallgatni, nemhogy mindenből kifogyva, mint egy partra vetett hal, és ugyanakkor hasi tájékon most már majdhogynem szétrepedve, mint, mondjuk, akkor egy cethal, azt majd én megmondom neked, keresem meg az egyensúlyom, egyelőre még csak négykézláb, mert annyira nem vagyok elbizakodva, hogy egyből megpróbáljak két lábra állni, amikor az az elődeinknek is több millió évébe került, ráadásul akkor még az alkoholt sem ismerték ilyen méreteken, tömegfogyasztás szintjén, legfeljebb ha egy kis gyümölcs, például cseresznye vagy barack véletlenül megerjedt a fa alatt, de sörről és német sörtisztasági törvényről egész idő alatt szó sem volt, megmondom, hogy ki van itt meghibbanva, támaszkodok meg az üres üvegeken, hogy azzal is takarékoskodjak a lendületen, amit még vennem kell a végleges felálláshoz, elinduláshoz, néhány lépés megtételéhez és a rendelés leadásához, de ekkor valahonnan a Tünde irányából kemény ütés éri a vállamat egy sörösüveggel, összerogyok a meglepetéstől és a fájdalomtól.

Hogy én olyat, hogy ő meghibbanva, hallom a Tünde hangját tisztán, érthetően, abból én ne is iparkodjak feltenni lemezt a ringlispíltre vagy szájharmonikára, mert bizonyos szarevő és faszszopó pigmeusokat és agyalágyult gyűrűsférgeket érdemeiken felül álló tiszteletben részesítenek a takonypócok, tehát, gondolkodom el kissé mélyebben a dolgon, ez a letaglózó ütés kétségtelenül nekem volt szánva, amin én, bár tulajdonképpen mindegy, de pusztán csak azért csodálkozom felettébb, mert mi vagyok én, egy fűszál vagyok, egy rög vagyok, én egybe vagyok olvadva a természettel, mint egy lyukas fazék, nekem szép piros zománc van, bár egy-két helyen talán megkopott, valamint két kis fülecském, azzal tartom a kapcsolatot a Tejút szívével, ami tőlünk milliárd fényévekre dobog egy kénköszagú gázfelhő kellős közepén, és küldi nekünk folyamatosan a szünetjeleket és a vízállásjelentést, amihez itt az élet ritmusa igazodik, egyszer fent, máskor lent, nem is tudom, mi van ebben, amit a parkőrök a tűhegyű botjukkal nem értenek, amikor magukból kikelve zavarják le a libikókáról a bantunéger menyasszonyt és a finnugor vőlegényt, akiket némi nagyvonalúsággal a két őselemnek lehet megfeleltetni, azaz túró és tejfel, amiknek találkozásából az idők kezdetén az anyagi alapok szikrája mintegy vezényszóra, zenés felárral kipattant, hogy aztán az idők zárórájának ünnepélyes bejelentésekor, a kozmikus villanyoltogatás közepette mindent felemésztő gyeheknaként hulljon vissza a saját fejünkre, akik persze még szívesen ellubickolnánk egy darabig a pánikrendelések langyosvizében. Ez a gondolat azonban a jelen pillanatban, amikor még az élet élvezete, a magasabbra törekvés és a vörösmeteor-egyvetértés van napirenden, olyan elviselhetetlennek tűnik számomra, hogy semmivel sem törődve, sőt magamon is csodálkozva felállok, és mintha puskából lőttek volna ki, már indulnék is légvonalban, árkon-bokron át a büfé felé, hogy ott keményen, férfiasan a pult-ra csapjak, és megmondjam a szemükbe, hogy mi lesz itt, ha nem sorakoztatnak fel előttem glédában, elvágólag lehetőleg minél több sört, és díszkíséretnek, fanfárok hangja mellett pedig rövid italt, csak hogy nem számoltam azzal a szakadékkal, ami vagy földrajzi okokból, régóta esedékes kéregmozgások következtében, és akkor bocsánat, nem szóltam semmit, vagy az ellenség aknamunkája révén, akkor viszont nincs irgalom, egyszer csak megnyílik mögöttem, és én az egyik lábammal a kettő közül belelépek, és elzuhanok.

Helyben vagyunk, válik világossá egy csapásra a helyzet már megszokott fonákja, hát miért kellene engednem a szirénhangok csábításának, és disszidálni, fogam között a kis bőröndömmel átúszni a Drávát, Szávát, Adriát, közben egyik kezemmel állandóan a cápákat és a villamos rájakat hessegetni, vagy delegáció tagjaként távoli, baráti országba látogatni, ott folklórműsort végignézni, potenciátokat végigcsókolgatni, vagy akár csak kitenni a lábamat ebből a városból, megmozdulni, akarni valamit, hiszen én itt születtem, itt nőttem fel, barátságok, első szerelem, itt értek az első pofonok az élet részéről, hogy aztán később a pofozógép szerepét töltsen be, mint egy frissen feljutott, vidéki kiscsapat, amelyiknek nincs pénze új játékosokat igazolni, most pedig itt fekszem rendületlenül, kellemesen süti a hátamat a mi napunk, fülem körül meghittén zöngicsélnek a hazai gyártmányú sörre érkező darazsak, számban az édes magyar fű íze és a jó, zsíros magyar föld, egy egész talpalatnyi, és nem kívánhatja tőlem senki, hogy én azt mindenhová magammal hurcoljam egy nejlonzacskóban vagy aktatáská-

ban vagy egyenesen a cipőmben, hogy minden adandó alkalommal azon állva tegyem le a voksot a hazaszeretet oltárán, ugyanakkor a szövetségi hűség mellett is, nehogy félreértés legyen, hanem az egyszerűbb megoldást választva most egy jó darabig itt maradok, sőt, nem is egyszerűen maradok, hanem őrzöm ezt a megszentelt helyet, amit annyi sok hős vére és minden egyebe áztatott, honfoglalók, parasztfelkelők, végvári vitézek, kurucok, vértanúk, és ne feledkezzünk meg a hétköznapiak hőseiről sem, a munka dandárjáról, később pedig majd meglátjuk, mert addig sok minden történhet, jöhet egy új irányvonal, miszerint az eddigi is helyes volt, csak kis mértékben kell hozzáigazítani a változó körülményekhez, a fejlettségi szinthez és a közérzet javításához, tehát például az úgy nem mehet tovább, hogy a május elseje csak egynapos ünnep legyen, hanem igenis kétnaposra kell tenni, és igény esetén, márpedig igényekről nyilvánvalóan folyamatosan érkeznek a jelentések mindenhol, meg kell vizsgálni egy központi, állami tűzijáték bevezetésének lehetőségét is ebből az alkalomból, pénz nem számít, határ a csillagos ég.

Még érzem, hogy gondos kezek végigtapogatnak, nem tört-e el valamim, vagy combom, derekam, fenekem nem ficamodott-e ki, és szinte kéjesen várom az erőteljes rántást, amivel a helyére illesztik az illető testrészem, és akkor azt onnan már senki és semmi nem mozdíthatja ki, nincs az az arkhimédészi pont, ahonnan nekem egy kisujjamat ki lehet majd mozdítani, de aztán ez elmarad, hát persze, hiszen hogyan is történhetett volna nekem valami bajom, én csak eindultam valahová ifjonti hévvel, mint egy lángoszlop a rengetegben, ne is firtassuk, hová, nem érdekes, vagy ha firtatjuk, akkor, mi tagadás, utat mutatni, szíveket meghódítani, babérokat learatni, de ahogy telt, telt az idő, egyszerűen meggondoltam magam, érett fejjel jobb belátásra jutottam, és most már öreg napjaimra csak itt szeretnék feküdni, ezen a zakatolva ringatózó réten, amelynek túlsó szélén barna kislány lobogtat felém egy selyemkendőt, integet, hogy evezzek feléje, de én nem és nem, korai még, inkább eldobom az evezőlapátom.

Füst

Eleve gyanús lett volna, ha bárki is tud valamit az agyagos cigányok kifüstöléséről. Így aztán Romeo hiába járt másnap házról házra, maga után rángatva égő szemű porontyait, tanácstalan ijedtségen és visszahúzódó riadalmon kívül egyebet nem tárt fel a nyomozás. Pedig volt, hogy frissen főzött feketével kínálták őket, kockacukrot készítve a kredencből kikapdosott tányérra, de Romeo nem fogadott el semmit, s a purdékát is elrángatta az asztaltól.

Senki sem értette, hogy az agyagosok miért nem engedték eloltani a tüzet. Hiába ért ki csörömpölve, a megerőltetéstől bosszúsan pöfögve a kerületi tűzoltóegység böhöm autója, hiába nyaldosták a vörhenyes lángok akkor már a Rebra-erdő közelebb álló fáit, a tűzoltók a puszta báméskodáson kívül egyebet nemigen tehettek. Talán sejtették, ha bármelyikük is rátenné kezét az autón csüngő vedrekre, vagy próbálná letékerni az itt-ott már rojtosodásnak indult fecskendőt, egyből rájuk eresztenék a kutyaikat. Holott akkor még lehetett volna segíteni. Igaz, a putrik fala már bedőlt, és a legtöbb helyen a tető is berogyott, szikrázó csóvákat vetve a kátrányszínű égre, de a kőkunyhók még álltak, azokat még csak csipkedte a tűz mérge.

Az erdő a ládagyár raktára mögött kezdődött. Volt ott valamikor egy megálló is, a tarnicai busz tette itt ki az utasokat, de aztán felszámolták az egészet, túl messze esett a műúttól, nem érte meg idáig kikanyarogni. A Rebra-erdőbe vezető ösvényt igazából ez a rozsdarajzos, félig kidőlt oszlop jelzi, meg a murvás folt, amit sehogy se akar benőni a fű. Ha erre indulsz el, félnapos járás után megnagyobbodnak az itt-ott elszórt kövek, egyre élesebb lesz a levegő, s egy gögetegekkel teli meredély után már a Gebin-hágóra látni. Az erdő félig-meddig rezervátum, de szinte mindenki lopja a fát, s pár bankóért olyan lest is mutatnak, ahonnan vaddisznót és szarvast lehet löni, ritkábban medvét. Amikor emberöltővel ezelőtt az erdő keleti szélén tanyát vertek az agyagosok, még nem lehetett tudni, meddig maradnak. Csak miután hevenyészett pallót ácsoltak a Petkes-patak fölé, hogy könnyebben kijussanak a műútra gombát és áfonyát árulni, akkor dőlt el, hogy nem mennek tovább. A Petkes arrafelé jóval kiszámíthatatlannabb, gübbenőkkel és örvényekkel teli, olvadáskor rendszerint a ládagyárig hordja a pallónak használt rönköket. Ezek árából nyárig, jó esetben ősz végéig is kihúzzák. A gomba csupán ráadás. Nincs olyan a kerületben, aki ne féltene az erdőt, mert tudják, ha odafent átszakad a tarnicai gát, a fákon kívül aligha tartja föl valami az áradatot. Az irtás mégis évről évre beljebb húzódik az úttól, mert valamiből meg kell élni, s az élet különben is olyan, mint a lutri: ha kihúzzák, sem biztos, hogy megváltozik.

– Na, menjünk – igazította fejére a sisakot Herényi, az önkéntesek parancsnoka, amikor eldőlt, hogy mégsem lesz erdőtűz a dologból.

– Szét kellene dobni az egészet. Csákánnyal, lapáttal – morgott vissza az öreg Cihula, mintha a fiának mondaná. A tűz jókedvűen pattogott, láthatóan semmi köze nem volt a körülötte állókhoz.

– Tudom én is, az Isten verje meg! Úgy beszél, mintha nem látná, mi folyik itt. Azt hiszi, moziba jöttem?!

– Mer’ ha nem – folytatta az öreg, de már csak úgy magának –, még egy hónapig parázslani fog az alja.

Úgy lötyögött rajta az egyenruha, mint egy zsák. Herényi ahogy odafordult, látszott, menten kirázza belőle azt a komisz töltelékét.

– Nézze, maradjon, ha akar. Én nem fogom megtiltani, felőlem itt is reggelizhet. Hátha adnak a jó szívéért egy lapátot!

– Cigánymunka – köpött ki az öreg, s ezt már Herényi se nagyon értette. Gondolkodott még egy kicsit, hogy tényleg megsértődjön-e, de aztán mindenkit visszaparancsolt a kocsira. Fényes és barna volt az arca, mint a pirított szalonna.

Így történhetett, hogy azon a télen, mintha mészároslegények füstölnék módszeresen a kerületet, mindent elborított a senyvedő romok átható bűze, ez a sunyin gomolygó, a test hajlataiban fehérfejű pattanásokat és keléseket növesztő köd. Nem volt utca, megbúvó ház, menedéket adó rejték, ami kimaradt volna. Könnyű volt elhinni Fodolyánnak a szószékről, aki kapva kapott az alkalmon, hogy mindez voltaképpen büntetés és kárhozat, s hogy a füst mindig változó képében feloldozhatatlan vétkeink bodorognak felénk. De közelebbről a tiszteletes már olyan szagot árasztott, mintha egész nap szárazkolbászt majszolt volna. Uborkával. A jóllakottság pedig nem kedvez a büntudatnak.

Az összes változatból Barabásné verziója tartotta magát a legtovább.

– Öngyulladás – vágta ki magabiztosan.

– Az eszed tokja! – torkolta le Krahovác. Pedig neki se volt mindegy, már a disznait is tizedelni kezdte a füst.

– Miért nem hallgatják végig? – reccsent közbe Tundra, aki feltűrt gallérral sündörgött közöttük.

Neki pedig elhihetik, bátorodott fel Barabásné, mert a férje évekig szeméttelenen húzta a belét. S ott nem volt ritka, hogy egy-egy halom, citromsárga lán-gokkal, éktelen szaggal, hirtelen lobogni kezdjen, s hiába hányták szét vasvillákkal vagy kacifántosabb esetekben magával a kotróval az egymásra rakódó rétegeket, még hetekig senyvedt a krumplihéj és a redves karton. Abba is hagyta a magyarázkodást, mert emlékeiből felködlött, hogy olyankor szagló testtel bújít hozzá az ura, s az émelyítő bűzt hiába fedte el tüntetően az édeskés Amo szappan, hiába húzott a férje tiszta trikót, Barabásné képtelen volt elhessentenni magától a gondolatot, hogy voltaképpen az egész teleppel párizik, azzal izzad össze lemoshatatlanul, s ettől gurgulázva fordul ki a gyomra még most is.

A csendből megint Tundra hangja tört elő.

– Bármilyen információ hasznos lehet ilyenkor. Minden apró részlet aranyat ér – mondta, és olyan mozdulatot tett, mintha a magasba kívánná emelni Barabásné karját, ahogy a győztes bokszolókét.

– Maga mindig ilyen rongy ember marad? – lépett oda Krahovác, pedig akkor már a kabátját rángatták hátulról.

– Ne csináljon cirkuszt! – ordították többen.

– Elég baj van így is a fejünkön.

– De hát civilben van – mordult rájuk Krahovác, s ahogy vezették el a patika felé, még akkor is azt lihegte vöröslő képpel: – Hiszen civilben van, nem látják?!

Tundra, ahogy visszakapta a színét, lassan szétoszlatta őket. Mindenkihez volt valami jó szava, a férfiakkal kezét fogott. Nem merte senki visszautasítani.

A legtöbben úgy tudták, hogy ez a pengevékony, kiszáradt ember valamikor jól menő bukméker volt a belvárosban. Csak amikor a Tricotaje minden emberi számítás ellenére bejutott a másodosztályba, vagyonokat vesztett. Azóta szimatol az agyagosok körül, s úgy mellékesen beköp mást is, ha az útjába kerül. Mondják, Hășmășanu, a kerületi rendőrpáncsnok már alig van meg nélküle, egyszer még kitüntetésre is felterjesztette, de vagy nem kapta meg, vagy nem hordja. Mindent azért mégse lehet.

Pedig ha nem fogyott volna el időnap előtt az agyag, stadiont is húztak volna az állomás mellé, igazi tribünnel. A lelőhelyet állítólag Romeo nagyapja fedezte fel begyűjtés közben, nem messze a Mecseki-lapálytól. Feszes, húzós agyag volt, a legjobb fajtából. Előbb csak maguknak vetettek belőle vályogot, aztán ahogy híre ment, a kerületben kezdtek seftelni. Hamarabb ment vele a munka, s a meleget is jobban tartotta. Volt idő, hogy teherautók vártak sorukra, hogy berakodják a hosszú sorokban szikkadó téglákat, talán még importba is ment belőlük. Akkor már a fél kerület a cigányoknak dolgozott napszámba, s nem is láttál agyagost, csak zakóban, bőrcipőben, mintha kirakatban állt volna mindegyik.

Romeo már kamaszfejjel kijárt meccsre, de a Tricotaje sosem volt nagy szám. Sörhasú, lehurbolt tehetségek gyötörték a labdát levezetésként. Még szerencse, hogy a seggük nem lógott ki a gatyából, mert a textilgyár minden évben ellátta őket mezzel meg valami prémiumot is kiosztott szakszervezeti alapon. Igazából abból éltek, hogy eladták a pontokat. Mikor hármat, mikor egyet. Így aztán a szezon elején már tudni lehetett, hol végez a Tricotaje. Romeo nézte egy ideig, nézte a fáradt cseleket, a letámadásnak nevezett vánszorgást, aztán egy nap oda-ment Patkóhoz, az edzőhöz.

– Ha adnék most magának ezer márkát, megnyernék a meccset?

A kopasz, halfejú ember úgy nézett rá, mint aki az úrből jött.

– Tiszta pénz – tette hozzá.

Húsz perc volt hátra, a játékosok már dülöngéltek a pályán, mintha strandon lennének.

– Csere! Csere lesz! – kezdett üvölni Patkó a partjelző felé, majd egy tömzsi, rókaképű suhancot rántott fel a kispadról. – Ide figyelj, fiam, megmondod Gojának, hogy húzódjanak beljebb, te pedig megállsz a felezővonalnál, egy kicsit sem fölnebb, s ahogy üresbe rúgják a labdát, egyből nekifutsz a kapunak, a tizenhatosnál pedig nem szarakodni, egyből rátűzöd, értve vagyok?

A suhanc bólintott.

– Ideadhatja – fordult Romeóhoz.

– Azért megvárnám a végét.

– Ha mondom, nyugodtan ideadhatja.

A suhanc lefújásig kétszer is elfutott a kapuig, de akkor már kotorni kellett kifelé a labdát a hálóból. A többiek földbe gyökerezett lábbal figyelték. Hol a szögletászlónál táncoló suhancra, hol a vigyorgó edzőre pislogtak. Aztán min-

den egyenesbe fordult: Pálinçaş, a Tricotaje kapusa még egy büntetőt is megfogott, csak úgy virtusból. Mindössze Fărcaş, a vendégedző rázta az öklét a meccs végén, de akkor már a bírók is röhögtek.

– Megbánjátok ezt még, Patkó. Azt is megbánjátok, hogy a világra jöttetek.

– Kinyalhatod, Fărcaş. Nem híztatok még eleget a bőrünkön?

Romeo ki se nézett volna ennyi tüzet abból a tunnyadt emberből.

– Kár, hogy nem voltak kint többen – fordult végül a fából ácsolt padok felé, melyek mögött pitypangos, rozsdás mező nyújtózott. Semmi sem elkedvetlenítőbb, mint egy ilyen virágokkal szórt, nyavalyás tér, ez volt az arcára írva.

– És most mi lesz? – nézett Romeóra az edző. – Elmeséli a kocsmában?

– Terveim vannak.

– Gondoltam – ingatta a fejét Patkó. – Már ahogy megállt a pálya szélén, gondoltam, hogy vége a nyugdíjumnak.

Két nap múlva találkoztak a Négy muskétás kerthelyiségében. Patkónak itt volt asztala. Sörhab és mustár szaga lengett a kockás terítők felett, távolabb maszatatos vendégek üvöltöttek a rádióból szívárgó zenére, de sehogy sem találták a dallamot. Romeo elégedetten nézte őket, valahogy úgy, mintha a lagziján ülne, rokonok között.

– Nézze, minden attól függ, hogy mit akar. Alibizhetünk is a középmezőnyben, egy zsírosabb helyen már nem banikért veszik a pontokat. Ha viszont – itt megállt, és szinte belefúrta magát a másik arcába – komolyabb szándékai vannak, akkor csapat kell. Ezekkel a lányokat sem lehet rendesen megkergetni.

Feszült volt az arca, mint aki jókora halat fogott, érzi a bot hajlásán, a damil rezdülésén, de még nem tudja, megtarthatja-e a zsákmányt.

– Hoznék én is két embert – mondta aztán Romeo.

– Kiket?

– Jótállok értük.

– Mégis milyen posztra?

– Ugye, a baloldal hátul olyan lukas, mint a harisnya. Oda kéne valaki, meg középen egy befejező csatár. Aki jól helyezkedik.

– A te fajtád?

– Hallgatnak a jó szóra.

– Lófasz! Ez nem iskola, hogy a körmüket nézzem. Egyszerű a képlet: nem éjszakázunk, nem járunk, ha kell, ha nem, kurvákhoz, és nem íratjuk ki magunkat edzésekről.

– Rendben van.

– Akkor jövő héten megnézek pár embert.

Szaftos volt a Muskétás miccse, prima húsból gyúrták, szinte helyben, és nem sajnálták belőle a fokhagymát. Itatta magát, mint a só. Hajnalban már úgy mentek haza, akár a testvérek, összeölelkezve, danolászva.

Senki sem tagadja, hogy a Tricotaje fénykora valamiképp egybeesik a kerület aranyéveivel. Akkor volt itt élet, akkor és soha többé. Fél óra alatt elkapkodták a sportújságot, de jobban fogyott a fogkrém és a narancs is, Eperjesné alig győzte pótolni a készletet. Terveket szőttek, s asszonyos jókedv, nevenincs viháncolás lett úrrá még a férfiakon is. Adni kezdtek magukra, a városból hozattak olasz harisnyát és csipkés fehérneműt, mert attól a férjes asszony is megszédült, a kóris-

talányok pedig nem nézték, hogy a szertárban vagy a csupasz padon, netán a felüljáró korlátjának dőlve teszik a dolgukat, mert feltétel nélkül hódoltak a szépségnek, s utána a felest is elfogadták. Mintha izzó napfényben tapicskoltak volna reggeltől estig, valami édes, lázas kimerültségben. És nem volt olyan, akit ha ál-mából zavartak föl vagy felloccsolták a Muskétás padlatán, hogy ne fújja egy szuszra, teli tüdőből: Pálincaş, Csüdör, Révész, Cihula, Pävlinca I, Pävlinca II, Tiberie, Toma, Bider, Somkuthy, Vîlcea. Úgy is hívták őket, hogy a Cigány-madrid. Az élcsapat.

– Tri-ko-tyá-zse, Tri-ko-tyá-zse – zúgott szombatonként a kapu mögötti kemény mag. Aki nem tartozott közéjük, lócát, kempingszéket vagy hokedlit hozott, s azokon ülve, állva köpködte nagy-nagy szakértelemmel a tökmagot. Szidalmazni következmények nélkül mindössze az ellenfelet lehetett, aki méltatlankodott vagy sokat beszélt lestaktikáról, emberfogásról, legközelebb már nem jött meccsre. Fegyelem volt minden szinten. Ha Bider elesett a tizenhatoson belül, nem volt bíró, aki ne ítelt volna tizenegyest. Jól felfogott érdekből. Hiszen olyan is volt, akit a vasútig kergettek, s a motyóját is csak egy hét múlva kapta meg, postán. Veszekedett híre ment már akkor a csapatnak, mert a tömött bajszú, szénszemű agyagosok kavicsal töltött dobozokkal, csőszkereplőkkel eszement ricsajt csaptak, s mindig volt náluk szeg, hogy kidöfjék a busz kerekét, ha trógerkodott a vendégcsapat. De nem trógerkodott ott senki. Még cigányozni se nagyon mertek, legfennebb maguk között, bizalmasan.

– Ez itt még elmegy – ráncolta a homlokát Patkó egy-egy derbi után –, még ki-magyarazzuk valahogy. De ha felkerülünk a B-osztályba, seperc alatt letiltják a pályát. Azok nem vacakolnak.

Romeo úgy mosolygott, ahogy a karmester hallgathatja az elsőhegedűs nyavalygását.

– Megleszünk. Valahogy ott is megleszünk.

– Csak ne mondd, hogy nem szóltam – felelte az edző, s egy pillanatra, maga sem tudta, miért, visszakívánta azokat az időköt, amikor néhány félnótás ingázón kívül senkit sem érdekelt a futball, azokat is legfennebb a tízhúszas gyorsig. Azt a csendet! Azt a káprázatos, tébolyító csöndet...

Amikor az éllovas Belényesi Olimpia is szerényebb zakóval távozott, zártkörű rendezvényt csaptak az erdő mellett. Demizsonból nyakalták a tarnicai bort, mellé nyomatékna a szilvát. Romeo közkívánatra egy malacot is felparancsolt a nyársra, s némileg elismerően nézte, hogy Patkó szinte gargarizál a jamaikai rum-mal, majd amikor üvegesre itta magát, csöndben, mint egy takarót, valami bokor alján magára húzta a kabátját. Elkelt még a ruha, hiszen csípős, tavaszi szél borzolta alattomosan a lombokat, s a kapósabb cigánylányok sem tudták úgy fölmelegíteni az embert, hogy reggelre ne érezze a hátát, veséjét, egész mindenét. Este-felé egy terepjáróval kijött a polgármester, aki igyekezett fesztelenül viselkedni. Lelkendezett, hogy így-úgy, erre az unokák is emlékezni fognak, és jövőre lesz cigányóvoda meg játszótér, mindenki megszavazta, s ha akarják, mindjárt ide, az erdő szélére. Megpályázzák. Csak hát kellene némi önrész. Az mindjárt meggyorsítaná a dolgokat. Romeo nézte egy darabig ezt a celofánszínű embert, aki idáig jött a markát tartani, aztán mintha kipiszkálna valamit a fogai közül:

– Itt még szarni se fognak engedély nélkül.

Máig se tudni, mi lett volna belőlük, ha időnap előtt nem fogy el az agyag. Mivé, kivé kupálódtak volna az évek során, s hová nem vitték volna magukkal a környéket. Csúfondárosabb, zimankósabb napokon még ma is ezt osztják a Két mészégetőben, ezt a soha nem volt luxust, a majdhogy eljött kánaánt, mintha fényképeket mutogatnának egymásnak, s abban is biztosak voltak, ha polgármesterségig nem is, de valami bizalmi állásig talán vitte volna Romeo, ha szegénységében nem lett volna éppoly rátarti, mint gazdagságában. Nem volt mit tenni. Hiába kavartak a maradék tapadós földbe egyre több szalmát és homokot, hiába hozattak máshonnan szinte készre gyúrt masszát, az egész egy esős délután szétázott, elszivárgott, mintha sose lett volna ott. A teherautókat jobb volt már a földútról visszafordítani, mert a sofőrök hirtelen jött dühükben nem ritkán még a purdékát is megkergették, és úgy néztek az asszonyokra, mintha menten leráncigálnák róluk a ruhát, s ezt valamennyire meg is lehetett érteni, mert az üres fuvart élő ember nem számolta el nekik. A pénzből egy ideig még futotta erre-arra. Az is megfordult Romeo fejében, hogy talán kivesznek valami boltot a városban, pékséget vagy kocsmát, mert az ilyesmibe nehezebb belebukni. Rebesgették, hogy némi tartalékot elástak az erdőben, nem messze a putrikától, mert nincs olyan rossz, ami még rosszabbra ne fordulhatna, s ha kevesen hittek is a cigányok előrelátásában, valahogy mégis többen bóklásztak gomba és áfonya után a Rebrában, mint azelőtt. Mert a szerencse nagy szükségében maga se tudja, kire mosolyogjon.

Olyanok voltak azok a hónapok, mint a pelyhek. Egyenként talán fel sem tűntek volna, elolvad az ilyesmi még a puszta bőrön is, de egymás után sorjázva, céltalanul és monoton komisszággal beborítottak mindent. S nem is lehetett látni egyebet, csak ezt a minden más színt elhomályosító fehérséget, ezt az egymáshoz tapadt semmit, ezt a cinikus bőséget, az időt, amely most úgy múlt el, hogy nem árult semmit a következő pillanatról, vagy ha mégis is, csak önmagát, a változatlanságot mondta. És sejteni se lehetett, hogy ki jár jobban, aki tudomásul veszi mindezt, vagy leszegett fejjel küzdeni kezd, mert minden cselekvés ugyanezt táplálta, ehhez ragadt menthetetlenül. Keveset beszéltek, és sokat ittak. Komisz, repcsés italokat, melyeket behunyt szemmel kellett bedobni, nehogy meggondolja magát az ember.

Néhány hétre rá egy kocsmai felfordulásban megszúrták a Bídert, aki azután már csak botladozott a pályán. Fél tőle a labda, morogta Patkó, s legyintett, hogy itt már nem segít sem tudomány, sem tömjén. Látott ő már ilyet, nem is egyet. A Tricotaje eleinte csupán idegenben veszített pontot, hazai pályán vitte még őket a lendület, bár az is lehet, hogy csak a szégyen nem engedte őket trógerkodni, mert néhányan még akkor is kijártak, igaz, legtöbben kölcsönkérni jöttek, vagy azt lesték, nincs-e valami alkalmi munka, fűnyírás vagy labdaszedés, mert abból is el lehetett verni legalább egy hétvégét. Mielőtt nagyobb baj lett volna, lejött pár illetékes a belvárosból, hümmögtek nagyokat, fintorogtak, mintha zöltséget akarnának venni a piacon, de végül aláírtak néhány papírt, s onnan a Tricotaje már nem volt többé kültelki csapat, hanem egyesület. Megkapták a belvárosi stadiont, külön játékosbejáróval, csempézett öltözőkkel, s ezzel puccosabb mezeket, reklámszerződéseket, ma is lehet őket látni a tévében. Itt nem is maradt egyéb, csak az ificsapat, meg egy emléktábla, melyet Patkó verekedett ki az utol-

só pillanatban. A kölykökkel viszont nem érte meg vesződni, mert már eleve mindent jobban tudtak, s ha hátat fordított nekik az ember, hát kiköptek, mintha olcsó nőikkel üzletelnének a mozi háta mögött.

Aztán lassan rongyolódni kezdett minden. A kerület szélein egy ideig még tüntetően szabadon hagytak egy-egy csirkét, kint felejtettek némi szalonnát, szalámit, aztán már a házba is be kellett menni érte, vagy lecsapni a tyúkokról a friss lakatot, mert a jószívűség időnként nemtörődöm, s felületességében elemi hibákat vét. Nem tudni, pontosan mikor kezdték az agyagosokkal riogatni a gyerekeket, mikor szerepeltek először rémtörténetekben, mikor cikkezett először az újság vandálokról, de tény, épeszű ember nem merészkedik napszállta után a Rebra-erdő közelébe. Pedig sokan ma is kizarándokolnak a Mecseki-lámpa gödreire. Van, aki virágot is visz, és úgy néz azokba a fagyott szélű bombatölcsérekbe, mintha szétvetett tagokkal ő maga feküdne az alján. S hogy néhányan tényleg oda kerültek, arról már aligha tehettek az agyagosok. Melankolikus, vérszegény vidék volt ez az első pillanattól fogva. Előbb sírtak, s csak aztán temettek. Akiből csapvízként dőlt a panasz, még nem jelentette azt, hogy boldogtalan, vagy rosszul menne a sora. A kutya sem azért ugat, mert folyton haragszik.

Most meg ez a füst. Ez a mindenhová bebújó, mindenkit megtréfáló bodorék. A szagot néhány nap után már nem érezték, mert az orr hamar fárad, de a szem nem lehetett becsapni, az tiszta időben is úgy könnyezett, mintha csillapítatlan bánat, orvosolhatatlan nyavalya kínozna mindenkit. Mégsem lett volna nagy baj, ha lábra nem kap az a hír, hogy olyan gonosz hirtelenséggel zúdult a tűz a putrikra, hogy a purdékát s néhány tehetetlen vénasszonyt már nem volt idő kiemenkíteni.

– S akkor? – vinnyogott közbe Barabásné, aki pedig nagy értője volt a szagoknak.

– Hát, gondolhatja.

– Édes Istenem, mire gondoljak? – csapta össze húsos tenyerét.

– Odakozmáltak – nyertett fel Tundra, s látszott, várja, hogy vele röhögjenek.

– Mit mondtam? Na, mit mondtam? S az ilyennek hisznek – súgta Krahovác Barabásné fülébe.

– Jó, jó. Értem már – dohogott az asszony, s igyekezett minél hosszabb ideig visszatartani a lélegzetét. És még ez beszélteti. Ez az átok!

Mert valóban, ezek után már nem volt nehéz kiérezni a szitáló köd szűrösabb rétegeiből a föloldott lelkeket, a bőrt és csontot, a test odvaiból feltörő jajkiáltást. Mint ahogy nem lehetett többé ételt szabadon, bort dugaszolatlanul hagyni, mert belemartak, beleittak mindenbe, mintha éhségük haláluk után sem csillapodna, sőt inkább felduzzadt, szétoszlott, utcányira nőtt volna, s ebben a gerjedelemben már mindegy volt, eleven vagy holt kerül-e az útjukba, mert úgyis el- és megemészti. Aki nem menekült el vagy költözött ideiglenesen a városba, bele kellett törődnie, hogy öklendezve töltse napjait. A feltoluló inger a csábító falatok ellenére hol ebéd közben, hol a platánok alatt gyanútlanul sétálva, hol szerelmeskedés közben érte utol őket. Alig telt el kis idő, epesárga hányatok szegélyezték az ösvényeket, utakat, erdei letérőket. A lelkiismerettel szövetkezett

képzelet nem ismert szabályokat, elemi udvariasságot, nem ismert semmit. Ott tört rájuk, ahol érte. Ha nagy ritkán szót is váltottak egymás közt, csak félreformított fejjel tehették, mintha szégyellnék egymás tekintetét.

Néhány napra rá Hăşmăşanu látni akarta Tundrát. A kerületi parancsnokság lapos épülete belülről leginkább egy váróteremhez hasonlított. Ugyanaz a tompaság, az időnek ugyanaz a lassú, megfoghatatlan csordogálása, hogy bármikor bejelenthetik a következő járatot, de persze nem jelentenek be semmit. A szuszogások, az alagsori szobák csempéiről visszaverődő beszéd, az eltévedt írógépkattogás pedig arról tanúskodott, hogy él, moccan az épület, bármikor megmozdulhatnak a téglák, arrébb kúszhat a fal. Tundra sokszor megálmodta ezt, s nehezen lehetett elfelejteni azokat a légszomjas percek, amikor fuldoklóként kapkodott szobájának józansága után.

– Gyere csak, gyere – intett ki a parancsnok az irodájából.

A reggeli kávé szaga keringett még a tömzsi bútorok felett. Tundra néhány pillanatig kereste is a csészét, de aztán letett róla, hogy az irathalmok között bármi árulkodót is felfedezzen.

– Jó színben vagy – mondta Hăşmăşanu.

– Igen.

– Rég láttalak.

– Terepmunka.

Hăşmăşanu szórakozottan bólintott. Talán felidézte magában a kiszállások emlékét, amikor még mindennek szaga és körvonala volt, és nemcsak sorok és sorok egy szürke papíron. Ezek a savanyú mákszemek.

– Le kéne már zárni ezt a dolgot – reccsent Tundrára hirtelen. – Semmi eredmény. Hetek óta semmi.

– Hozzak be valakit?

– Valakit? Hát mi ez, Ionel, panzió? Majd eldiskurálunk egymással? Megetetjük, megitatjuk?

– Tudja, hogy nem így gondoltam.

– Mert egyebet manapság nemigen lehet.

– Talán... – kezdte Tundra.

– Most nincs talán. Nekem egy ember kell. Egyetlenegy. És nagyon gyorsan. Mert ha azok hamarabb kapják el, hát kibelezik. Ezt akarod? Ez szerepeljen a jelentésben?

– Kézben tartom az ügyet.

– Tartsd is kézben, Ionel, mert egyebet aligha fogsz. Az utca mostanság nem veszélytelen. Ha ez a hisztéria tovább tart...

Tundra fészkelődni kezdett a fotelben. Utálta, ha erről beszélnek. A parancsnok pedig, mintha már túl lennének a nehezen, a könyvek mögül két csészét húzott elő meg egy termoszt. Ahogy kicsavarta a tetejét, forró kávé szaga ömlött szét a szobában.

– Én csak az otthonit szeretem – mondta, és töltött. A maradékot a másik csészébe lötytyintette.

– Pár nap, és rendben lesz.

– Na látod, okos fiú vagy te.

Tundra kezét barátságosan melegítette a csésze.

– A túlélők – nézett a kávéba a parancsnok –, azokkal valahogy mindig baj volt.

Mintha odabent nem is vett volna levegőt, Tundra a kijárat ajtónak dőlve próbálta bepótolni a lemaradást. Égetett és szúrt a tüdeje. Legszívesebben köpött volna egyet a lépcsőre, de sajnálta a kávé aromáját. Elege volt az egész mizériából. Füstből, cigányokból, felfordulásból. S lassan talán orvoshoz is el kellene már menni, tapogatta meg a mellkasát. Hamarabb önti el a verejték, s már nem csak futás után zihál. Kopnak a fogaskerekek, nevetett fel, mert mindig úgy képzelte el magát, mint egy gépet. Valami finom óra, pótolhatatlan alkatrészekkel. Az Akarat utca lustán, kihívóan terpeszkedett előtte. Imbolygó emberek váltak ki a ködből, s tűntek el benne ismét.

Romeót akkoriban a Majális strandon látták forgolódni. Szívesen mártózott meg a termálban, mert a forró víz kihúzta csontjaiból a cūgot, s most még vendég is alig akadt, kényelmesen el lehetett nyújtózni a kimart lépcsőkön. Ha elnyomta az álom, a kabinos idejében szólt. Akkor is figyelmeztette, ha felbukkant a tulaj, egy komisz, lúdneyakú ember, aki rendre kiharancsolt valakit a medencéből. Érthető volt az ellenszenv, mert telente több fürkét is széthasogattak, s ha megragadt a fagy, a padokból sem maradt egyéb, csak a fémváz. Szemtől szembe persze nem mert vagánykodni, inkább a kabinost ugrasztotta. Az pedig haver volt, annak idején a Tricotaje körül is legyeskedett.

A strand alig volt több egy halszürke, központi épületnél, amelyre ha nem vágtak volna ablakokat, könnyen begyűjtőnek nézhették. E körül gubbasztottak a bódék: virsli, fagylalt, úszósapka. Előtte a termál, s kicsit oldalt a gyermekmedence, bár abban is inkább úszni nem tudó felnőttek áztak naphosszat. Az étterem hétköznapi nem üzemelt, a napfoltos függönyök mögött mint döglött százlábúak meredeztek az asztalokra fordított székek. Termálszagú volt az abrosz, a pincérek inge, s a felszolgált étel is ezt gőzölgötte magából, de a násznépet nem zavarta. Aki boldog, keveset szagolgat.

Már a töltés tetejéről látta, hogy elfoglalták a helyét. Valami színes rongy lebegett a lépcsőknél.

– Gyere nyugodtan. Van hely – mondta Bider. Olyan volt az arca, mint egy szétfőtt gyümölcs.

Romeo kellenlenül ereszkedett a vízbe. Nem akart belenézni ebbe az archa. Kutatni az egykori vonásokat.

– Szeretem a termált, olyan vagyok benne, akár a kenyér. Én mondom, mint a kenyér... Feri szólt, hogy téged is gyakrabban látni idekint. Gondoltam, megvárlak.

Bider gyorsan beszélt, mint aki nem biztos benne, hogy végigmondhatja.

– Jót tesz.

– Kimutatták. Láttam a tévében. Hőmérőket hoztak, és olyan vékony kémcsövekben lögyölték a vizet. Kémcsőben! Itt kezdődik a pontosság.

Bidert láthatóan elfárasztották a szavak. Félig kiemelkedett a vízből, s úgy vaktában kotorászni kezdett, amíg egy piszkoskék sporttáskát ki nem halászott a nyugágy mögül. Az oldalán, nem sokkal a bordák alatt vöröses heg fénylett, a két szélén apró pontokkal. A táskából valami göngyöleget vett ki. Ahogy szét hajtotta az újságpapírt, néhány szem krumpli meg egy gerezd szőlő bukkant elő.

A szőlőnek láthatóan nem tett jót a társbérlet: levét eresztett, s a kifordult bélre rátapadt a papír.

– Úgy volt, hogy horgászni megyek – mondta, s türelmesen vakargatni kezdte a még ép szemekről az újságot –, de ilyenkor nincs kapás. Megfigyeltem, ha kelet felől fúj a szél, nincs kapás. Estig kint ülhetnék.

– Elhiszem.

– Tudod, kivel találkoztam a minap? Sosem fogod kitalálni.

– Nem.

Bíder abbahagyta a vakarászást, s a sporttáska oldalzsebéből gyógyszeres üveget kotort elő. Abból szórt az ételre.

– Patkóval. Jegyszedő a vidámparkban. Persze, nem engedett be. Nem is erőltettem. Én tudom, hol a határ.

Szinte egészen kapta be a krumplit, amitől röhejesen kidagadt a képe. Olyan volt, mintha megcsípte volna egy darázs.

– Az az igazság, hogy nem tartjuk a kapcsolatot. Még a keresztelőre se jött el, pedig az asszony hívta.

Mindenki tudta, hogy ennek a csupasz embernek nincs családja, de ő valamiért ragaszkodott hozzá. Ha a másik nagyon erőlteti, talán még fényképeket is előhúzott volna a tárcájából. Egy pillanatig valahogy minden lehetségesnek tűnt.

Amikor elfogyott a krumpli, hirtelen felnevetett.

– Neked is sok dolgod lehet most. Amióta ez az izé megtörtént – mutatott fölfelé.

– Dolog mindig van.

– Tragédia – mondta Bíder elsötétült arccal. – Persze, ha végiggondolom, bárki megtehetette. Mint a krimikben. Bárki. Még te is.

– Még én is.

– Ebben kivételesen egyetértünk.

Árnyék kúszott a vízre. Mindketten fölnéztek. Tundra állt ott, hóna alatt nagy, bolyhos törölközővel. Bíder, ahogy meglátta, legszívesebben lebukott volna a víz alá. De az a pillanat már elmúlt. Tundra lassan, óvatosan, mintha attól félt, hogy rothadó haltetekre lép odalent, belegázolt a medencébe. Ahogy közelebb jött, Bíder kétségbeesett pillantást vetett az újságpapírra. A megtisztított szőlőre.

– Igen, igen, menjen csak – mondta Tundra. – A gyerekei már biztos várják.

Bíder megrándult. Aztán, mintha tényleg csak erre várt volna, egy ugrással a nyugágy mögé lépett, s cókókját a hasához szorítva futni kezdett a kijárat felé. A fagyaltos bódéjánál megállt, nézett vissza, hogy mekkora a baj. De azok nem mozdultak a lépcsőről. Onnan úgy tűnt, hogy beszélgetnek. A szájuk legalábbis mozgott. Végül szentségteljesen magára rángatta a nadrágját.

– Egy élő trauma – mondta Tundra, s csipegetni kezdett a szőlőből.

Romeo nyugodtan nézett utána, mint aki tudja, előbb vagy utóbb úgyis szétkeni Bíder püffedt arcát. Idő és hely kérdése. A nap végre kibukott a felhők mögül, s lassan végiglépegetett a homokkal felszórt úton. Ahogy ideért, aranyárga fények kezdtek táncolni a víz fodrain.

– Meg lehet érteni – mondta végül.

– Pedig senki sem tudott úgy esni, ahogy ez az ember. Benne volt a taktikában vagy ő találta ki?

Romeo kényelmesen elhelyezkedett a lépcsőn, látszott, nem szívesen bízna a másakra szakmai titkokat. De hiába is tette volna, Tundra már nem figyelt. A szürke, egyszintes épületet nézte, a medence széléig is elnyúló árnyékot, aztán mintha számba akarná venni a hiányzó csempéket. Még motyogott is hozzá.

– Sosem fogom megérteni – dünnyögte aztán –, miért akarják odafönt, hogy az épületeink túléljenek minket? Mert ez itt fog állni harminc, negyven év múlva is, persze nem mondom, hogy ugyanígy. Akkor már tatarozni kell, kipofozni, talán új emelet is lesz, manzárd, a fene tudja. De maga a tény. Ez olyan... olyan emberellenes.

– Mikre nem gondol.

– Valakinek erre is kell. Különben csak a felfordulás.

– Az is jó néha.

– Nektek, persze, mindegy. Ahol egy kis meleget éreztek, már egyből nyújtózkodnátok. Mint a rühös macskák.

Romeo úgy tett, mintha nem hallotta volna. Két tenyerét belemerítette a vízbe, s amit kikanalazott, a vállára paskolta. Ezt többször megismételte. Amikor végzett, már nyugodtnak tűnt. Úgy bámult Tundra arcába, mintha legalább hárman állnának még a háta mögött:

– Ha beszélni akar, mondja.

Tundra elhajította a csupasz gerezdet.

– El kellene intézni valamit.

– Most?

– Ráér. Nem nagy ügy.

– Miről lenne szó?

– Egy emberről, aki... hogy is mondjam, hátráltatja a munkámat. Kellemetlen az egész.

Romeo most először nézte meg a bukmékert. Az inas, fehér testét, melyet finom mozdulatokkal csapdosott, oldott föl a víz. Pár perc, és elfolyik az egész, akár a szappan.

– Krahovác. A Krahovác Jenő. Aki disznókat nevel.

– Ismerem.

– Persze nem kell komolyan, csak egy ideig ne tudjon járni. Ilyesmi.

Tundra kék szemében megvillant a nap.

– Ha a dolog rendben lesz, mindent elfelejtünk. Senki sem fog titeket bolygatni.

– Mindent?

– Egy füst alatt – vigyorodott el Tundra.

– S azzal mi lesz? – Romeo az erdő felé intett.

– Előbb-utóbb csak talállok valakit.

Mindent összevetve a találkozás nem volt veszélytelen vállalkozás. Tundra védtelensége könnyen felhergelhette Romeót, és senki sem látta volna, ha az a szénszemű ember hirtelen torkon ragadja s belenyomja a vízbe. Mennyi időbe telhet? Két, három perc? Hiába venne már most nagy levegőt. Utoljára is épp hogy megúszta. Ha nincs ott az osztag, ki tudja, mi történik.

Romeo lassan öltözni kezdett. Nedves, barna hátára egyből rátapadt az ing,

kirajzolva az egymásnak feszülő izmokat. Tundra gyomrában most is megropant valami, ha odanézett.

– Ha gondolod, el is vihettek egy-két malacot. Nem fogjuk számolni.

A szavak ijedt rajként rebbentek föl, aztán visszacsobbantak a vízbe. A csöndben az az inas férfi nőni kezdett, kidagadni a medencéből, rátelepedni a strandra. Meg kellett állítani ezt a burjánzást.

– Gané! – köpte az arcába Romeo. De ebben nem volt sem indulat, sem méreg. Legfennebb egy gyermek gonoszsága, aki kiszúr egy lufballont. Nem is tartott tovább. Egy kis sistergés, és kész. Tundra úgy maradt ott a medencében, mintha a saját piszkában feküdne, mintha ő hugyozta volna a termált.

Hét felé járt. A kabinos sorra vette a fülkéket. Ahol talált valamit, a karjára dobta, de előbb kiforgatta a zsebeket, hátha kiperdül belőlük némi apró. Azt még el lehetett tenni, a bankókat az aktákkal együtt már le kellett adni a portán. Kövér ember állt a szendvicses előtt, látszott, hogy nem akar venni semmit, összetekert újsággal csapkodta a combját, talán várt valakire. A medencétől feljebb két nő feküdt egy kifakult pléden. Őket is a tétlen várakozás álmosította el, az barnította bőrüket, s talán ez vibrált a beszélgetésben is, melynek foszlányai már nem értek el ide. A füsttel úgy voltak, mint a házukba fészkelte idegennel: kezdtek elnézni otrombaságait, megszokni minden pimaszságát. Egy nap majd a nevén szólítják, s talán meg sem lepődnek, ha válaszolni fog.

Alig telt el egy hét, és Bídert bilincsbe verve vitték el a rendőrök. Aki hallotta, ijedtséggel vegyes csodálattal fogadta a hírt: senki sem gondolta volna, hogy az a mafla, gyűrött ember ilyesmire képes. Bider is zavartan mosolygott az egyenruhások gyűrűjében, mintha még felfogni sem tudná, hogy mindenki róla beszél. Hasmášanu később sajtótájékoztatót tartott. Bosszúról beszélt, egy élet szétdobált roncsairól, és hogy sosem tudni, mi minden rejtőzhet egy emberben. Ezután már csak a legérzékenyebbek panaszkodtak a füstre, hogy az még mindig körülöttük ólálkodik, utánuk sompolyog a házba, és ott marad lámpaoltásig.

Talán mégiscsak Fodolyánnak lehetett igaza, aki a test tisztulása után a lélek nemesbedésében reménykedett. Nem jöhet más, magyarázta összekulcsolt kézzel. Akkorra már egy asztalnál látták Tundrát is Krahovácczal, s bár nem fogtak kezét, mégis úgy váltak el, hogy maguk sem tudják, miért, de másnap folytatják. Krahovác ugyan még akkor is botként húzta maga után a bal lábát, de mindezt firtatni, felesleges részletek után kutakodni senkinek sem állhatott érdekében. Talán ezért mondják errefelé, hogy aki fél az ördögtől, ne nézzen tükörbe. Mert a látás adománya azt is megtréfálhatja, aki úgy hiszi, lélekben már mindenre föl-készült.

Weöres Sándor-palimpszeszt

A Posta messziről dallamára

*Levegőillaton s vízen élek,
hol gyűrött arcon penge szánt:
itt megtalál a kósza lélek,
a mézillatú elefánt.*

*Miért tanulsz idegenül,
mért ülsz üres könyvvel a dombon?
kérdem, mihelyt előkerül
egy rímbe ejtett cérnagombom.*

*Híg sárban tempóz tenagyságod,
még a békák is restelik,
jaj, lélek, gödröt ejt a lábad,
mészfelhős lápvízzel telít.*

*Akár a régész-ásatás
nyílik e veremnyomvilág rád,
hogy túllent-tülfent majd belásd
szénült gyökerét, pernye-ágát.*

Nostradamus elveszett strófái

*Lenn Délen dúl az állóháború,
Az újkeresztény Császár vője ezt,
Kit kettős tornyok vesztén szomorú,
Megrettent népe birkamód követ.*

*Mordul a föld, s az Indusok partjait
Roppant hullámok öntik el egészen.
Ilyen olcsón az életet nem adták,
Mikor Bizánc ledőlt, és Londinum égett.*

*Kínai sárkány hogyha erőre kap,
Zöldhasu pénz uralma véget ér,
Nem lesz olaj, és nyoma sem marad
Az öntelten surrogó, vad gépi világnak.*

Egy diktátorra

(Régi jegyzetfüzetből)

*Tehettek, hívók, a sírjára virágot –
fel nem támasztja az
sem őt, sem a kor sivatagában
fehérlő csontok számolatlan halmait.*

*Sokszor fogják még idézni álnevét.
Evilág Hercegének volt félelmes helytartója.
Acélból mintázta meg örök időkre szobrát,
de nagy művét kikezdte, cseppenként marja szét
a szó sava, a lélek vegyszere.*

(1965)

Egy galamb árnyéka

(regényszilánkok)

Laci guggol vasárnapi ruhában, fekete nadrág, fehér ing, világos, kötött mellény, széles, sötét nyakkendő. Haja égnek göndörödik. Fölkoncsorodik, mondaná anyám. Mint valami bizarr sapka a feje tetején. Milyen kicsik a fülkagylók. Mindig a képet nézve tudatosítom. Élőben nem tűnik fel. Jobbról vág az erős – kora délutáni – napfény, arcának bal oldala árnyékban. Szeme sötét folt. Hunyorgás, kaján vigyorba ránduló száj. Kezével egy kisbárány mellső lábait tartja. A bárány hátrafeszíti a fejét – bújik a meleg testhez vagy éppen szabadulni akar. Fekete foltok a szája körül. Milyen régen volt tarka bárányunk. A háttér a meztelen téglakeretes, csukott istállóajtó ferde szögben, mintha ki akarna csúszni a képből. Nem volt még gyakorlatom a fényképezésben. Középen, szívájékon fakuló foltok, mint amikor a nap kiszívja a ruhát. A vegyszer a hibás. Csipkés keret elpiszkolódott szélekkel. A bal alsó sarok hátrafelé kunkorodik. A képfelület átlósan megtörve. Beszorulhatott a fiók hátuljába. Anyám ezt a képet nem nézegette. Rácsúszott a többi életkép. Élő kép.

...itt csak ezek vannak. Mindig ebbe a szekrénybe raktam, ide, erre a polcra. Másokról nem tudok. Nem, a padlásra nem kerülhettek, abban a sárga ládában csak iratok vannak örökösödésről, földekről, de azok már régen nem érvényesek. A tükör alatt nézted? Ott egy dobozban láttam képeket. Jaj, képeslapok? Hát akkor nem tudom. Amit idehoztál, annak itt kell lennie. Vagy még apádat kérdezd. Hacsak ő el nem tette, Lacika szobájába, abba a cifra éjjeliszekrénybe, van fölül két fiókja is. Majd jól megmorogja, ha ott akarsz kutakodni. Tudod, hogy még én se mehetek be. Legjobb lenne, ha Ági szólna neki, még rá hallgat leginkább. De előbb meg kell puhítani. Ha délután elmentek, akkor ma már nem jutsz be abba a szobába. Legföljebb holnap, ha Áginak sikerül a rábeszélés. Olyan sürgős? Neked otthon nincsenek? Én azt bizony nem tudom, hova rakja a kulcsot. Biztos magával hordja, nehogy valaki véletlenül betévedjen. Hogyhogy kileste? Hát akkor nézd meg ott. Miket meg nem figyel ez a gyerek! Tényleg ott van? No, akkor menj, de mindent ugyanúgy rakj a helyére, ahogy volt, mert különben nagy baj lesz...

Véletlenül rájuk nyitottam. Zsuzsa ritkán jött hozzánk, akkor is csak néhány percre nézett be a konyhába. A középső szobába Laci se nagyon szokott. A kisasztal mellett – Erzsi horgolta csipketerítő, nehéz üvegázában három szál rózsza, hamutartóban két cigarettacsikk, háttérben az ablakfüggöny mintái – ültek szemben egymással. Laci a tenyerében tartotta Zsuzsa kezét. A szemükkel be-

szélgettek, olyan intenzíven, hogy engem nem vettek észre. Mégis részt vettem, beavatódtam akaratomon kívül. Borzongtam a szépségtől, az ismeretlen mélységektől. Elgyengülök, valahányszor előhívódik ez a kép itt belül, erős látvány.

...apámék a falu szélén laktak, kicsi ház volt, szoba, konyha, kamra, az udvar is szűk, egybenyílt a szomszéd házzal. Ott is három gyerek volt, mi is hárman voltunk testvérek, csak kisebbek amazoknál. Sok rosszszagot ellestünk, azok mind fiúk voltak. Csináltak nekünk is csúzlit, lődöztük a verebeket, no meg a galambokat, Szakáléktól mindig átrepültek a mi udvarunk fölé, mert ott folyton kergette őket a kutya. Nem is vették észre, annyi volt nekik. Anyám nemegyszer főzött galamblevest, sajnálta a macskának adni, a nyomokat meg csak el kellett tüntetni. Apám szidott is eleget, de aztán csak mosolygott a bajusza alatt. Szép, pödrött bajusza volt, bajuszkötővel aludt, Józsikánk egyszer nagyon meg is ijedt tőle, amikor egy éjjel fölriadt, azt hitte, valami gonosz varázsló feküdt apánk helyére. Apánk mindig mesélt. Vacsora után az asztalnál igaz történeteket, lefekvéskor tündérmeséket, kukoricamorzsoláskor betyárosakat. A gyerekek úgy is hívták, hogy rózsasándoros nagyapa. Vasárnap meg kiült a pitvar elé, még késő ősszel is, reggeltől estig mondta. Mindig akadt hallgatója, még ha csak a macska is. Ha kérdeztük, honnét az a sok mese a fejében, azt mondta, a padláson van egy nagy könyv, abból olvassa ki. Egyszer föl is mentünk a szomszéd fiúkkal, fölforgettuk a ládákat, vajlingokat, teknőket, de nem volt ott egy fia könyv se. Apánk csak úgy kitalálta azokat a meséket. Megtanultam én is sokat közülük, meséltem a gyerekeknek, de azok szívesebben hallgatták a nagyapjukat. Mentünk is minden vasárnap ebéd után végig a falun. Az emberem is jött egy darabig velünk, de anyámék házáig már nem ért el... A Keserű-porta előtt mindig elengedte Lacika kezét. Mentünk tovább négyesben. Ha a mese kellős közepén értünk oda, az se volt baj, apám úgy kanyarította a történetet, hogy a végéből megtudtuk az elejét is. Anyám hozta a rétest vagy az almáspitét, májszolgattuk a küszöbön mind, amíg ránk nem sötétedett. Hazafelé Lacika meg Andriska megtanácskozták a mesét. Néha még össze is különböztek rajta, nekem kellett békítgetnem őket. Lacika sokszor nem is tudott elaludni, annyira felzaklatta magát. Meseház, úgy hívták a gyerekek apámék házát. Már nincs meg, eladtuk mindjárt anyám halála után, a telken most kertet művelnek, különleges növények nőnek rajta, hatalmas nagyok vagy csuda formájú, furcsa színű zöldségek, szokta nekem mutogatni az új tulajdonos, Varga Dani. Egyszer még kiállításra is vitt belőlük, az újságok is megírták, még fényképet is tettek mellé. A mesék közül sokat én is megjegyeztem. Most a lánkának mesélem este. Andriskáék nem akarják, hogy nézze a detektíves filmeket a tévében. Inkább hallgasson engem...

Rossz kép. A tornác oszlopkezdeményei, friss falak, zsaludeszkák a lépcsőkön kétoldalt. Anyám kiskertje, alacsony virágtenyészet, kora nyár. Laci mutatványoskodik. Fél kézen tartja magát, teste oldalra lendül, jobb lába vízszintesen a levegőben, jobb karjával szabályos kilencvenfokos szöget zár be. Bal lábának ujjai alighanem érinti a talajt, de ez a képen ellenőrizhetetlen. Felsőteste mezeten, látszanak az izmok. Hónalját kardviráglevél csiklandozza, ez persze csak véletlen látszat. Kevés fényt kapott, félig-meddig önmaga negatívja. Laci haja fehér. Szeme helyén fehér gödrök. Mint egy rossz előérzet.

...tavaszon csináltattam két ruhát Néma Ilonával. A menyemtől kaptam szép sötétzöld anyagot, még apró virágok is vannak rajta, csak egészen közlelről lehet látni. Öreg vagyok én már a cifrázkodásra, de ilyet azért elhordhatok. Hosszú uj-júra varrattam, a mellem fölött három gomb, szép ezüst gombokat hozattam rá, a derekamtól bővül, kényelmes a hasamnak. Az oldalába tettem cipzárt, hogy könnyebb legyen fölvenni. Ezt hordom vasárnap misére. Nem izzadok benne most se, a templomban nincs olyan meleg a legnagyobb nyáridőben se. Ősszel, télen meg majd húzok alája nadrágot, föléje mellényt vagy szvettert. A másik meg blúz szoknyával. Az sötétkék. A blúznak gallérja is van, szép kerekre szabta a Néma, a menyem meg horgolt rá egészen finom fehér fonálból kis csipkedísz. Hosszú ujjas, azt is lehet viselni jó időben, rossz időben is. A szoknyára meg mizliket csinált a Néma. A hasamnál néha szorít egy kicsit, ha nagyon jóllakok. De azt mindig reggel, éhgyomorrra veszem föl, ha orvoshoz megyek. Meg is dicser-te a múltkor a doktornő, még meg is tapintotta az anyagát. Nagyon kedves asszony, mindent észrevesz, szóvá tesz. Kérdezzgeti a családot, az unokákat. Én meg mesélem neki. Megígérte, hogy egyszer meglátogat, kíváncsi a portánkra, olyan szépen beszélek mindig róla. Aztán csak írja a gyógyszereket. De meg is hálálom, viszek neki mindig valamit. Hol egy tyúkot, hol ötven tojást, paradicsomot, mikor minek van szezonja. Van úgy, hogy megrendeli. Hízott kacsát vagy nyulat. Ki akarja fizetni. De soha nem fogadom el a pénzt. Ő se fogadja el a borítékot, pedig mindig viszek azt is. Csak nyomkodja vissza a táskámba vagy a zsebembe. Szép fekete haja van, festi az, bizony, már lehet, hogy őszülne, ezek nem szeretnek megöregedni. Aranykeretes szemüveget visel, a fülébe meg nagy függőket akaszt. Karikákat aranyból, egész a vállát verdesik. Jó, hogy bele nem akadnak a köpenye gallérjába. Maga még nem volt nála? Addig jó, míg egészséges. Ne mondja, még tán beteglapja sincs? Én szeretek járni a doktorokhoz. Azt se bánom, hogy sokat kell várakozni. Mindig találkozok ismerőssel. Meg ha idegenek is, hát csak szóba elegyedünk egymással. Még a betegségeket is elmondjuk. Egyszer elbeszélgettem egy asszonnyal, akinek pontosan ugyanaz volt a baja, mint nekem. Képzelse, még egy évben is születünk. Csak öt operálták a bil-lentyűjére, engem meg nem. Azt mondták, nem olyan sürgős. Aztán meg, hogy már elég késő, nem mernek altatni. Mentem volna én, nem félek az operációtól. A vejem is orvos, fürdőorvos, a reumásokat gyógyítja. De azért ismeri a szívorvosokat is, az egyik barátja meg is vizsgált. Azt mondta, Bús néni-ke, maga még vidáman élél jó pár évig, lehet, hogy még minket is túlél. No, ezt azért nem hittem, nagyon fiatalos orvos volt. Aztán egyszer csak mondják, hogy az autójával legurult egy hegyről. Még a felesége is ottmaradt. Úgyhogy túléltem bizony. Pedig már háromszor voltam kórházban hosszabb ideig. A fiamék jöttek minden héten látogatni, még az unokát is elhozták, hát az úgy bujkált az ágyak között, hogy mindig keresni kellett. Négyen is meghaltak mellettem. Gondolja el, az egyik este halt meg, aztán nem volt személyzet, aki elvitte volna a szobából. Ott virrasztottunk mellette két másik asszonnyal. Az egyik nagyon fiatal volt, az sírt is, nem akart maradni, aztán csak megnyugodott. Én megszoktam, régebben mindig otthon ravataloztuk föl a halottakat, anyámat is, apámat is a tisztaszobában, de még Lacikát is bent a közepsőben. Csak a temetés napján vittük ki egyenest a sírhoz. No, azért nem szeretnék kórházban meghalni. Inkább otthon. Ab-

ban a sötétké új ruhámban el is temethetnének. Olyan szép ruha az, hogy kirándulhatok benne a másvilágra...

Laci lovaglólülésben a motorján. Zsuzsa szorosan hozzásimul, átöleli a derekát, fejét Laci hátának dönti. A lencsébe néznek. Szelíden mosolyognak. Összekeveredik a hajuk a szélben.

A Jenei-ládában is voltak képek. Laci egyszer mutatta is. Akkor vettem az első gépet, minden fénykép érdekelt. A régié is. Arcképek voltak, mereven a lencsébe néző szemek, rezzenéstelen arcok. Emlékszem az egyikre: fiatal férfi zsinóros, sokgombos mentében, nagyon világos szemmel, kivételesen oldalra pillant, ettől mókás az arckifejezése. Alighanem szőke haját kalap takarja, karimáján azonosíthatatlan dísszel, a homloka kilátszik. Húsos szája fölött világos, tömött bajusz. Akkor még bajuszkötőben aludtak a férfiak. Nagyapám bajuszkötőjét egyszer eldugtuk a sublótba a törülközők alá. A padláson vártuk ki az estét, lestük a következőképeket. Ráfeküdtünk Lacival a gerendára, egészen az ereszig kúsztunk, onnan minden neszt lehetett hallani a konyhából, nyár volt, nyitva állt az ajtó, talán még éjjelre se zárták. Előbb morgás, sertepertelés, edénycsörömpölés, aztán szegény nagyanyám lett a bűnbak. Ritkán hallottunk olyan cifra szavakat. Hosszú percekig csatáztak hangosan, akkor megsajnáltuk őket valahogy, óvatosan lecsúsztunk a gerendáról. Nem is vették észre, amikor Laci beosont a szobába a sublóthoz. Azt se, amikor betette a bajuszkötőt a kredenc üveges részébe, a rózsás bögre mellé, ahol annak rendes helye volt. Nagyanyánk megunhatta a szóváltást egy idő után, odalépett a kredenchez, hogy kivegye a bögrét. Minden este egy bögre tejet vacsorázott. Bölcsen szó nélkül nyújtotta oda nagyapánknak a bajuszkötőt. Csendben maradt az is, leült az ágy szélére, lassan visszarendeződött az arca a természetellenes vörösségből sápadt-barnára. Mi meg kedvetlenül mentünk ki az udvarra. Nagyapámról sok kép van bennem, de fénykép csak egy maradt. Én csináltam. Áll a pataktorokban – sokat járt oda, a házuktól egy keskeny, rövid utcán egykettőre leért –, kötényben, kalapban, hátratett kézzel, derűs arccal. Késő délután lehet, de fordítva fűzhettem be a filmet a nagyítóba, mert a fény nem balról jön, hanem jobbról. A víztükréből verődött valami furcsa fény, a kép jobb oldala ettől olvadékony lett. Akkor mérgelődtem, tudom, mikor megszártottam, szerettem volna éles kontúrokat hagyni a képen. Utólag viszont örülök, mert így mintha szándékosak lennének a technikai hibák, a fényjáték sejtelmessé teszi az alakot. Nagyapám azon a nyáron halt meg. A képen már a túlpartra néz. Anyám őrzi ezt az egyetlen képet. A negatívot megkeresni reménytelen.

A mályvaszín falmezőben nagy, sötétbarna virágok piszkosfehér csipkekörben. A minták ide-oda csúszkálnak, rontják a szemet, elmaszatolódnak a virágszirmok. Laci fényképe élesen kiugrik az aranyozott keret és a széles fehér paszpartu miatt.

...nagy, nagy fa ez bizony, jó öreg, az emberem mondja, már gyerekkorában is nagy volt, terebélyes. Mindenféle madarak fészkelnek rajta. Nem, a mi macskáink nem bántják a madarakat, azoknak ott a kamra meg a padlás, tele egérrel.

Volt egy macskánk, vörös kandúr, az még a patkányt is megfogta, az egyik évben valahogy nagyon elszaporodtak az istállóban. A kölyökmacskák játékból fölmásznak egy nap hússzor is a fára, jó sűrűn nőttek az ágak, könnyen fölkapaszkodnak. A fekete kismacskánk, amelyiknek vékony fehér gallérkája van a nyakán, tegnapelőtt elfeledkezett magáról, olyan magasra mászott, hogy aztán megijedt, nyavikolt egész délután meg fújt, nem mert elindulni lefelé, hiába hívogatta az anyja. A lánka föl akart menni érte, de az alsó ágakat nem éri még el, a létrát meg nem vittem oda neki. Duzzogott, még sírt is a macska miatt. Aztán csak lejött az, lehozta a gyomra. Mert ahogy az eszik! Mind a három kismacskát elzavarja a tányértől, ha kiviszem az ebédmaradékot vagy tejet öntök nekik. Lacika szerette nagyon ezt a fát. Került-fordult, fönt ült, még valami ülőkeféléit is eszkábált magának deszkákból, hogy kényelmesebb legyen. Aztán onnan figyelt mindent. Főleg a madarakat leste, ahogy etették a fiókákat. Meg hallgatózott. Előtte nem maradt titok. Kihallgatta az emberemet, amikor beszélt az állatokhoz. Azt is mondta, hogy még a szomszédokat is hallja onnan fölülről. A szomszédasszonyt, ezt itt, amikor engem szapul. De soha nem mondta el, mit hallott. Csak mosolygott az orra alatt, szakasztott úgy tudott mosolyogni, mint az emberem. A szedret meg kiváltképpen szerette, éréskor fél napokat is fönt ült, tiszta kék volt a szája, foltos az inge, azt ki se lehetett mosni. Anyósom is szeretett itt üldögegni. Este, amikor már megtömött, csak leült a tömőpadra, sóhajtozott. Még késő ősszel is. Csak pihent, vagy mit csinált

Anyám a kamraajtóban áll. Bal kezében fehér galambot tart, olyan valószínűtlenül fehér, mintha kőgalamb lenne. Márványgalamb. Jobb keze tenyérrel fölfelé, összezárt ujjaiiban búzaszemek. Mosolyog a galambra. Titokzatos a mosolya, mintha apámtól akarná elcsalni a kedvenc galambját.

Laci bácsi fénykép a falon.

...nálunk a lányom az emberemre van, göndör a haja, kerek az arca, nem nőtt magasra. Andriska meg énám hasonlít jobban a fekete szöghájával. A szemöldöke is pont olyanforma, mint az enyém, csak bozontosabb. Nem látta mostanában? Jön, minden két hétbe itt vannak, hozzák a gyerekeket is, az aprót is persze. A faluba Andriska nem nagyon jár ki, inkább lemegy a partra, a szőlőbe, az Öreg-hegyre. Haragszom is a szakállára, minek csúfítja magát. Nem szeret borotválkozni. Nincs ideje, azt mondja. Az emberem meg minden reggel lecsapja magát nagy gyorsan. Csak vasárnap bibelődik többet, főleg így, nyáron. Kihorodzik az almafa alá, elpiszmog egy óra hosszát is. Mégis megvágja magát. Nem, nem a mise miatt, templomba nem megy, csak délután a temetőbe, ott imádkozik Lacikánál. Lacika is őrá hasonlított, termetre is, még a menése is, a hangja. Nagyon tudott énekelni, elleste az apjától. Csak vidámabb volt, mindig huncutkodott, és beszélt, állandóan beszélt, nem szerette, ha csend van körülötte. Sokat neveltük. Fiatal volt, no. A fiatalok mindig vidámabbak. Az emberem is az volt fiatalon. Most meg morgós vénember. Ha Lacika megéri, ki tudja, milyen lett volna. De hát ő nem öregedett... Tudja, én hallom a hangját most is, kimegyek a temetőbe szombat délután, beszélgetünk, kérdezi az állatokat, meg hogy

mi történt a faluban, ki kivel házasodott, kinek született gyereke, mit vittem a piacra, kérdezi a testvéreit meg a látnát, azt nagyon szereti valahogy, mondja, jó meleg a kicsi keze, amikor a virágot hozza, az emberemet nem kérdezi, azzal külön beszélget vasárnap férfidolgokról, néz rám a fényképről, ragyog az arca, olyan szép ez, olyan borzasztó...

Egy széken állok. Remeg a kezem. Remeg a kezemben a fényképezőgép. Nedves az arcom. Még nincs bajuszom, se szakállam. A könnyek lecsurognak a nyakamba. Borzongok.

Próbáltuk, milyen vastag a jég. Középen még csordogált a víz keskeny patakban, a szélén négy-öt méternyire is bemerészkedtünk, biztonságosan megtartott. Aztán fölmentünk a vashídra. Rágyújtottak, én meg témára vadásztam. Volt egy kis köd, a távolban itt-ott áttetszett a szürke fátyolon egy-egy ágrajzolat. Csúszkáltam a síneken, féltettem a bokám, másnap sízni készültünk az erdőre. Hát inkább visszamentem hozzájuk. A hídfő vasoszlopának támaszkodva állnak, hajszálnyira egymás felé fordulva. Lacin széles karimájú kalap, akkoriban ilyet nem hordtak, főleg a fiatalok, inkább kötött sapkában jártak, a karima elől behajlik Laci homlokába. Géza bácsin műszőr sapka, világít egy sáv a homlokából. Mindkettőnek kint a füle, kicsi, enyhén elálló fülkagylók. Laci szája fölött serkenő bajusz és kicsi kecskeszakáll, gondos borotválás nyomai. Amint egy kicsit megnő, Zsuzsa kérésére amúgy is levágja. Kerek, sima arc. Géza bácsinak erős szemöldöke van, hitler-bajsz, hosszúkás, keskeny arcát az ornyereggtől a száj sarkáig mély ránc nyújtja. Rövid kabátok, Laci nyakában sál, Géza bácsiét két gallér takarja. Bő nadrág. Laci bal lábát keresztbe teszi a jobb előtt, cipője orrával támaszkodik a betonlapon. Géza bácsin csizma, nadrágja beletűrve, jobb lábával kicsit kilép. Válluk csaknem összeér, egymás felől eső kezük a vasoszlop kiszögellésén azonos tartásban, méretre egyforma, csak Géza bácsién másfél generációnyit érő bűtykök. Laciéban kesztyű. A cigarettát a másik kezükben tartják, Laci lazán könyöktől lefelé ereszti, Géza bácsi mintha a szája felé emelné. Megdöbbentő elegancia. Egyszerre dobják el a csikket, egyszerre lépnek el a vasoszloptól. Megmozdulnak a képen, jönnek felém. Géza bácsi azt mondja, menjünk még egy kicsit fölfelé, vadkacsákat látott a múltkor, kíváncsi, maradtak-e még. Ropog a lábunk alatt a hó, egészen vékony réteg borítja a rögöket, a szántáson megyünk, hogy rövidítsünk. Csúszik a cipőm talpa, mérgeledöm, miért is ezt húztam föl. De hát nem indultunk nagy útra, csak Géza bácsi beszélt rá a pataktorkolatban. Leérünk a partra egy nagy fűzfá gyökérlépcsőin, Géza bácsi lába nem keresgéli a biztos pontokat, határozottan megy lefelé. Vadkacsák százai totyognak a jégen fölfelé a nyílás mentén. Ritka látvány. Tollászkodnak, csőrüket mártogatják a jeges vízbe, rekedten hápognak. Kétoldalt sárgászöld elszíneződés a jégen. Géza bácsi egészen közel megy, óvatos léptekkel. Nem veszik észre, elnehezült a mozgásuk. Laci belelkesül, vadászösztönnel terveket sző. Este havazni kezd, másnap reggel is sűrű hóesésre ébredünk, egész délelőtt havat hánynak, délután föltámad a szél. Lőttek a vadászatnak. Anyám kukoricát pattogat a sparhelton. Vasárnap délután van. Két felvétel a filmen, ki kéne fényképezni. Nem működik a villanó. Miért jön ez most elő ennyire pontosan?

A harmadik szoba ajtaja mindig zárva. A kulcs nagyapánál. Még nagymama se mehet be. Nagyapa szombat délután söprűt és lapátot visz magával. Sokáig marad. Hallgatózom. Csend van bent. Nagyapa fölhajtja a futószőnyeget. Egy titkos ajtón lemegy a föld alá. Hosszú, félhomályos folyosón pókokat gyűjt a söprűvel a lapátra. A folyosó végén hármat koppint a söprű nyelével egy vasajton. Három döndülést hallok a verandáról. Az ajtó kinyílik. Bent sötét van, csak egy szempár villog. Elhoztam, mondja nagyapa. Szerencséd. Kicsi láng lobban. Nagyapa látja a félelmetes fogakat. Csámcsogás hallatszik (még a verandán is). Ne énekelj olyan sokat. Mindig fölébresztesz a legédesebb álmomból. Jó, nem énekelek. Kövérebb pókokat hozz. Kövérebb pókokat hozok. Elmehetsz. Elmegek. Becsapódik a vasajtó. Nagyapa végigbotorkál a félhomályos folyosón. Felkapaszkodik a szobába. Bezárja a csapóajtót. Kicsi kattanas, a verandáról tisztán hallani. Visszahajtja a szőnyeget. Kifújja magát. Megmentette újra a házat.

A középső szobában búcsúzunk. Egy széken állok. Remeg a kezemben a fényképezőgép. Nagyanyám tenyerébe temeti az arcát. A fényképet nem veszi elő soha.

Laci bácsi kicsi fénykép a temetőben a kereszten.

Míg épült a ház, a szénapadláson aludtunk Lacival. Vastag vászonlepedőket adott anyánk, nem csiklandozott a széna. Rétilat volt. Lovak fújtattak, galambok meg fecskék fészkelődtek alattunk. A tetőnyíláson, ahol a szénát szokták bedobálni, beáramlott az esti meg a hajnali levegő. Kifeszített fekete vászon, aranyszállal öltött holdsarló. Olyan volt, mintha szabad ég alatt töltöttük volna az éjszakát. Azon a nyáron egyetlenegyszer sem álmodtam.

Szeme helyén fehér gödrök.

...nagyon, nagyon szép gyerek volt, egész kiskorától. Mindig mondták rá vasárnap mise után, hogy angyalka. Göndör szőke haja volt, alig tudtam beleakasztani a fésűt, olyan sűrű. És nézett ártatlanul a kék szemével. Pedig azért huncutkodott is, de nem lehetett sokáig haragudni rá. Olyan szépen nevetett. Meg cigánykodott. Fölmászott az ölembe, csókolgatott. Ha elszökött, mindig virágot szedett, hogy kiengeszteljen. Margarétát, szarkalábat, még pipacsot is. Azt útközben elszórta, olyan gyengék a szirmai. Aztán meg mulatós lett. Szerette a bort. Ha volt a fejében és megszidtam, hát fölkapott, úgy forgott velem a konyhában, pedig megvolt a súlyom már akkor is. Soha nem szédült meg. Csak néha a nagy mulatásba belefájdult a szíve. Akkor a vállamon zokogott. No, vegyen abból az almáspitéből. Töltök egy kis savanyúvizet. Ebben a melegben az a legjobb. Vagy a fröccs. De azt úgyse ihat, ha még ma autóba ül. Nagyon szerették, mindig jó kedve volt, éjjel-nappal bolondozott, átragadt a vidámsága még a legszomorúbb, legelhagyatottabb emberre is. Meg segített, egy szóra már ugrott, ha kellett, szénát gyűjtött, ha kellett, kutat pucolt, falat húzott, krumplit ásott, majdnem mindenhova bejáratos volt, minden konyhát ismert a faluban. Meg a focicsapatban is benne volt. Ő rúgta a legtöbb gólt. Hívták máshova is, de ő nem ment, itt szeretett a barátaival. Andriska magának nem mondta el? Hát motorral

agyonütötte magát. Nekiment egy fának. László-napkor, pont a neve napján. Mulattak a kocsmában. Ittak is persze. Aztán valamelyik odaszólt neki, hogy látta Zsuzsát a korzón valami emberrel sétálni. Zsuzsa volt a szeretője. Nagy szerelem volt. Nekem nem nagyon tetszett, a családja se, ő maga se, hamis volt a szerelem. Büszke is volt, olyan pökhendin beszélt velem mindig, mintha meg akarna sérteni. Nem is nagyon sürgettem a lakodalmat, gondoltam, csak elmúlik a szerelem, vagy a fiam talál egy rendesebb lányt. De hát csak váltig udvarolt neki. Aztán mikor ott a kocsmában meghallotta, hogy Zsuzsa egy emberrel, hát fölugrott az asztaltól. Sanyika – az volt a legjobb barátja – meg is fogta a karját, hogy csillapítsa, mert láthatta, hogy nagyon fölindult. De az csak kitépte magát, nem szólt senkinek semmit, fölszállt a motorjára – és ment a legnagyobb sebességgel, amit csak tudott a motor –, az volt a mindene, összespórolta rá a pénzt nagy keservesen, és nagyon büszke volt, azon járt mindenhova, munkába is, meg aki megkérte, kivitte az állomásra, vagy akárhova, Zsuzsát is vitte sokszor, csak úgy lobogott az a sok szőke haj utánuk, mert sose fonta össze, nem tekerte az kontyba, azzal bolondított mindenkit, a fiamat is, meg a hamiskás zöld szemével. Hogy hova ment volna... A városba, megnézni, igazat beszéltek-e, vagy csak úgy bele a világba, a szélbe. Hát a semmibe ment. Volt, volt a fejében, de nem az volt az oka, hanem a nagy sebesség. Nem tudta bevenni a kanyart. Két napig élt még, olyan erős volt a teste, de nem volt magánál, már elbúcsúzott a világtól. Nagy nehezen beengedtek hozzá a kórházban, adtam az orvosnak is, a nővéreknek is... Simogattam a kezét, beszéltem neki. Alig vette a levegőt. Nem, az arca, az a szép arca nem volt nagyon összetörve, csak a szája körül, inkább kisimult, mint aki beletörődött már mindenbe. Csak a szeme volt fölakadva. De én reménykedtem. Erős a szervezete, majd csak talpra áll, imádkoztam éjjel-nappal. De nem tudtak segíteni rajta. Hát az borzasztó volt, mikor megmondták. Nem is tudtam, hova legyek, mit is csináljak. Meg az emberem. Az egész éjjel hangosan zokogott. Azt nem lehetett kibírni, muszáj voltam kimenni az udvarra anyámmal. Embert én még úgy nem hallottam szenvedni. Aztán a fiam szobájának ablakába gyertyát tett, hogy az utcáról is látni lehessen. Meg kitette a fényképét is. Olyat, mint ez itt a falon, csak kisebbet. Hogy mindenki lássa. Én szégyelltem, hogy azt hiszik, megbolondultunk. Így mutatni a fájdalmat, hivalkodni vele. De hát nem bírta magában tartani. Borzasztó, borzasztó, látja, hogy folyik a könnyem, pedig tíz éve már... Huszonhárom évet élt, rajta van a sírkövön is. Itt ravataloztuk föl, ebben a szobában. A kép is azért van itt. Nem sokkal azelőtt készült. Nézze, milyen szép fiatal élet. Csak úgy hiába... Nagy temetés volt, nem is láttam ahhoz hasonlót itt, még ha papot temettünk, se jött el annyi ember. Sokan ismerték, sokan szerették. Annyi virágot kapott, annyi szeretetet... Még zene is volt, mert nagyon szeretett énekelni, táncolni. Itthon ültük meg a tort, az udvaron négy asztalt terítettünk, két fiatal birkát vágtunk akkor, hogy mindenkinek jusson. Sok bor is fogyott. Én csak járkáltam, nem tudtam leülni egyik asztalhoz se. Mindenkinek el kellett mondani, hogyan is volt. És csak sírtunk mind. Senki nem bírta könny nélkül hallgatni. Zsuzsa is itt volt. Ő nem tehetett semmiről. Az az ember, akivel látták, a nagybátyja volt. Hét év után jött haza Amerikából. Fiatalos, csinos ember, ezek itthon nem ismerték, főleg messziről nem ismerték meg, csak költötték a mesét hozzá. Zsuzsa évekig nem ment férjhez, mindig fe-

ketében járt. Egyszer-egyszer találkoztunk a buszon vagy a piacon, beszélgetünk is, sírtunk is mindig. Lehet, hogy jó menyem lett volna. Aztán elköltözött a család, nem nagyon tudok róla. Húsvéti üdvözlőket szokott írni, de magáról semmit... Hát nagy szerelem volt. A temetés után az uram bezárta Lacika szobáján az ajtót. Abba a szobába rajta kívül senki sem mehet be. Gyászolunk, amíg élünk. No, egyen egy kis pitét...

A temetés után egy hónappal mertem a filmhez nyúlni. Borzasztó volt a nagytáznál. Amikor az előhívóban kirajzolódott a kendővel félig letakart arc, csukott szem, homlokán a karcolás. A vörös lámpafényben úgy tűnt, szétázik, elmosódik, a rögzítőnek nincs mit rögzíteni. Pedig előhívtam és rögzítettem a hiányt.

A temetőben a kereszten döglött fehér galamb. Józsi lőtte le csúzlival. Nagyapa meg kihozta Laci bácsinak. Laci bácsi feljött a sírből, megsimogatta. A galamb kővé vált. Ha rásüt a nap, meleg kőgalamb. Ha rásüt a hold, hideg kőgalamb. Burukkol is, hogy Laci bácsi ne legyen szomorú, ha nagymama nem ér rá virágot hozni.

Egy galamb árnyéka. Emlék a szív tájékára vetődve. A zakó fakóbarna volt. Vagy inkább kékesszürke. Hordtam egy darabig, pedig lötyögött egy kicsit. Ha belenyúltam a zsebébe, valahogy Laci mozdulatát másoltam.

...amikor Lacika meghalt, anyósom nagyon tönkrement. Egyik napról a másikra abbahagyott mindent. Nem érdekelte a főzés, az aprójszág, se a kert, se a rokonok. Nekem kellett mindent átvenni tőle. Nem volt könnyű. Reggel kiült ide a szederfa alá, ölébe engedte a kezét. Itt-ott fölnyögött, sóhajtott. Kiszedte a kötényéből a rózsafüzért vagy az imakönyvet, aztán már azt se. Kezdetben még csak be-bejött a konyhába enni, de aztán úgy kellett kivinni neki az ételt. Egy hokedlit tettem eléje asztalnak, amikor már nem bírta a kezében tartani a tányért. Nem tudott belenyugodni Lacikába. A legrosszabb az volt, hogy alig beszélt. Még kevesebbet, mint azelőtt. Nem tudtuk, mi baja lehet. Alighanem szélütése volt neki is, kisebb mértékű lehetett, lassan ment tönkre. Egyik délután aztán, ősszel volt, mert sárgultak a levelek a szederfán, lefordult a tömőpadról. Apósom találta meg. Fölemelte, kicsiny asszony volt, ölébe vette, leült vele a padra, ringatta is. Éppen kiléptem a házból. Nem mertem odamenni hozzájuk. Én még olyat nem láttam. Csucsujgatta, mint egy kisdedet. Még dúdolt is neki. Szaladgált a hátamon a hideg, de olyan szép is volt az. Behozta az ölében a házba, óvatosan letette az ágyára, megigazgatta a szoknyáját, csak akkor szólt, hogy szedjem elő az ünneplőjét. Anyósom már akkor készült a másvilágra, amikor még erős, fiatal asszony volt, összerakta a ruháját, mindig megmutogatta nekem az inget, a pentőket, a szép fekete selyemszoknyát a blúzzal. Nem kellett keresgélni, mint amikor Bene Marinak meghalt az anyja. Pedig az az anyja volt, aztán mégse tudta. Nem tudott az soha semmit. Csak kéregetni. No, levetkőztettük szépen, az ujjairól alig tudtuk lefejtetni a rózsafüzért. A köténye meg lecsúszott a földre, hát egy fénykép esett ki a zsebéből. Lacika fényképe. Azt őrizgette, mindig vele volt itt a szederfa alatt. Rongyos volt a széle. Apósom megmosdatta a halottat, én azt

a vékonyka haját fésültem. Aztán magukra hagytam őket. Nem, mégse Lacika mellé temettük. Hanem a szüleikhez közel. Apósom akarta így. No, beszéljünk valami vidámabb dologról. Édes inkább a szeder, édesebb a földiepernél, nem savanykás, csak nincs nagyon leve. Én nemigen eszem. Rámegy a pókháló, megmosni meg nem lehet, mert akkor széttörik. Nem ettél még soha? Fehér színű is van, Néma Ilonék kertje végében áll egy fehérszederfa, olyan, mintha éretlen lenne a gyümölcs, de édes az, csak nekem nem ízlik. Némaék kifőzik pálinkának, pedig nagyon szaporátlan munka, kézzel szedegetik, igaz, csak minden másnap, node a Néma azzal a kezével... Egyszer meg is kínáltak, nagyon erős pálinka volt, valami névnapkor lehettem náluk, máskor nem kínáltak volna. Vagy az is lehet, hogy újévkor. Másképp eladták a pálinkát. Elég olcsón adták, Néma Ilon testvére is járt piacra régebben. Most már nem győzi. Gyere majd jövőre, búcsúkor benézel hozzánk, akkor szokott a legjobb lenni, Lászlókor, meg Péter-Pálkor. Aztán megkóstolod. Nem, befőzni nem jó. Van egy másik, a szederina, az nem fán terem, hanem a földön kúszik. Valaki abból főz be. De azzal vigyázni kell. Szóistók Rózi egyszer nagyon megbetegedett, a Virághegyek aljában annyit evett, hogy majdnem meg is halt. Azt mondják, bizony a szederinától. Mások meg hogy bevett valami pirulákat, hogy elmenjen a gyereke. No, jó is, hogy eszembe jutott, hozom már neked azt az orvosságot...

Anna titokzatos arccal beszalad, kezében a kulcs. Meleg a fém az izgatott kicsi tenyértől. Könnyen fordul a kulcs. Furcsa borzongás belépni egy lakatlan szobába. Hallani, ahogy veszem a levegőt. A nehéz levegőt. Viaszos fény vonja be a tárgyakat. Asztal a három székkal. Úgy beszélgettünk sokszor, mintha vendégünk lett volna. Laci ötlete volt, szeretett játszani. Nő ült mindig a harmadik széken. Emlekszem egy vörös hajúra. Nem festett vörös. Szempilláinak vége szőkén kunkorodott, ettől álmataggyá vált az arckifejezése. Mindketten szerelmesek voltunk bele, versengtünk érte. Össze is szólalkoztunk nemegyszer. Nagy volt a tét. Laci sokkal tehetségesebben udvarolt. A székről áttelepedett az ágyra. Nem volt esélyem. Ráadásul nézmem kellett a tüzes pontocskákat a nő orra tövében. Mégis elment. Megbántottuk, elfelejtettük kitenni a csokoládét. Vagy megettük előle. Aztán volt a rövid hajú szőke, állandóan járt a szája, Laci nem tudott szóhoz jutni. A kancsalkának meg én tetszettem, csak sose tudtam, engem néz-e vagy önmagát a nagy tükörben. A legérzékibb a kontyos volt. Egy hónapig könyörögtünk, bontsa szét a haját, hadd lássuk, meddig ér. Derékig-e vagy fenék alá. Laci az utóbbira tippelt. Egy rózsacsokorral vette le a lábáról. Erre a nő is levette vendéghajkontyát, miután elegáns mozdulatokkal kihúzott néhány hajtűt. Percekig hempereg-tünk kacagva az ágyon. Mire felültünk, a nő eltűnt. Miért jön elő ez ilyen elevenen? Miközben sokáig állok elnehezült tagokkal, Anna hozzám simul, derekam tájt a feje, kócos tincsei csiklandozzák a karom. Ez hoz vissza később, hogy mozdulni bírjak. Ágyamon barna-sárga virágmintás takaró. Ujjaim hegyével érintem. Lacién ugyanolyan, csak alatta gömbölyödik a két párna és a dunna. Őrzi a testmeleget az izmok domborulataival együtt. Tenyeremmel érintem. Kockás papucs az ágy alatt példás rendben. Ez a szertelensége ellen ható látvány. Minde-ne szanaszét hajigálva a szobában, a nadrág, ahogy kibújt belőle, száraitra gyűrűzve a földön, trikói hurkába gyúrva a szék karfáján, ingei a szekrény ajtajára tűzve,

zoknik az ablakpárkányon, az asztal alatt, az ajtó mellett kupacban a cipők. Végighúszom az ujjam az asztal lapján. Nem marad csík. Üres a kéküveg hamutálca, egy meggyújtott levél emléke parázslík csak benne, bennem. A sarokban a kályha. Mentát és kamillát párologtat bordó kislábosban, nőillat, mondja minden este. Tarkója alatt a keze. A széken ülve, az ágyon fekvé. Hangosan ábrándozik. Belefájdul a rekeszizmom. Anna bekukucskál a csíkos futószőnyeg alá. Úgy ejti vissza, mintha elborzadna a látványtól, ugyanakkor megnyugtatta a bizonyosság. Az éjjeliszekrényhez lépek. A felső fiókot kell nyitnom, ez valahogy egyértelmű. Annában ágaskodik a kíváncsiság. A fiók megbillen, majd visszazökken, állon csapja Annát. Nem méltatlankodik. Tekintetével kutat inkább. A gondosan egymásra rakott borítékok szétcsúszkálnak. Lesz mit csinálnom, hogy visszaálljon a rend. Hogy észrevétlen maradjon cinkos látogatásunk. Az iratok nem érdekese. A képek legalul vannak. Kockáztatnom kell

az udvar szombat délutáni rendje anyám virágbozótjának kontrasztjával. csend és mozdulatlanság szürke árnyalatai. lakatlannak tűnik szinte.

apám biciklit tol a jeges országúton. a kormányon nehéz utazótáska. Ági mellette lépked nagykabátosan, kendősen a kisebbik táskával. éles fény, ferdén dőlő hosszú árnyékok. az út balra kikanyarodik a képből. a fák egymásba gabalyodó gallyrengetegén áttetszik a hófoltos domboldal.

galambok röpte az istállótető fölött. fehér égen szürke szárnyalás.

apám a pár hónapos Tamáskát tartja az ölében. a gyerek mint egy csomag. felnőttos vonások. kifelé néz a képből. apám mosolya alkalmi.

apám a körtefa törzsének támasztott asztalnál galambokat etet. hallani a bukkolást. az ereszkedő szárnyak jellegzetes füttyülő-süvítő hangját.

apám a fehér galamb elé tartja tenyerét. remegnek a tollak.

apám a bakon ül. mögötte szénaboglya. két ló gyeplőjét tartja. komorsága a távolság ellenére is egyértelmű.

barna tónusú műtermi kép. páros mellkép. vasárnapi öltözk, gondosan eligazgatott vonások. közel az arcok. szinte hasonlítanak. csipkevirágok anyám ruháján. apám magasra gombolt gallérja alatt nem visel nyakkendőt. harmónia, biztonság. virágkorukat élék.

új öltönyeinket a függöny mögött összecseréltük. nem szándékosan. az izgalomban nem tűnt fel. ezért is komikus a hatás: rezzenéstelen ünneplőre merevített arcok alatt egy túlméretezett és egy kinőtt öltöny. féltem a géptől, hogy majd robban, szikrák hány. úgy bújok anyámhoz, hogy lehetőleg észrevétlen maradjon gyávaságom. tízéves lehetek, keskeny arcomból nagy szemek merednek előre. farkasszemet nézek a lencsével. Laci madárszerűen félrefordítja a fejét. Erzsi meg fölfelé néz nagy bizakodással valami ígéretes jövőbe. fogalmunk sincs, hogyan kell viselkedni. balról anyánk, jobbról apánk tart szilárdan.

apám fát vág. a nagy lendülettől a fejsze foka kiugrik a képből, csak a nyél látszik a lesújtás előtti pillanatban. a fatörzs megadja magát, csontok meredeznek sápadtan. a háttér kuszasága alapján bozótot írtunk. nem emlékszem, hol.

megrakott szénásszekér előtt apám csípőre tett kézzel, félig profilból. sapkája magasán föltolva a homlokán. indulásra vár, szusszanva pihen.

a kriptakövön kővázákban a virágok. Anna az alacsony kerítés kapucskáján

hintázik. dudorászik. anyám halkan rászól. a krizantémok akkorák, mint Anna sapkás-pomponos feje.

Laci Bugri kutyával. lepedőt akasztott az ajtóra, hevenyészett műterem illúziója, hiába tiltakoztam. Idomítottuk a kutyát hónapokig. mindenre hajlandó volt. pacsit adott utánozhatatlan arckifejezéssel. pofarezdüléssel. Laci egyszer bevitte az ágyába. ne vonítson a hidegtől.

Tamáska tortával, egy szál gyertya mögött mereng. madárszerűen félrefordított fejjel.

Ági egy szőlőtőkét ölelget. vakít a bőre a verőfényben.

apám anyámmal a vakolatlan verandaoszlopok között. elnéznek egymás mellett.

Erzsi két barátnőjével a bejárat előtti lépcsőn. az egyik törékeny virágszál, a másik tenyeres-talpas. nem nagyon beszélgettünk velük. Laci inkább elment hazulról.

az utca túloldala télen. öreg ház sor pillogó ablakszemekkel, düledező léckerítések. kettő maradt már csak kegyelemből. a felejtés ellen.

apám a fakádba önti a szőlőt. szája sarkában a lencsét tudatosító félmosoly.

ifjúkori önarckép. egzaltáltra állított vonások. bajusztalan-szakálltalan önmagam idegen. félig elnyílt száj, sarkakban dacgödröcskéekkel. meg kéne nézni egyszer, megvannak-e még. ez a szőrbozót teljesen elfedi. nincs bizonyíték a hasonlóságra.

vakító fehér kőfeszület a sírkövön. Isti nagyanyai utasítást követve ráhajol Laci képére: pusztit ad bacsikának. jobb kezével támasztja magát. a kőgalamb bizalmasan közelhajol, mintha sügni akarna valamit. a sírkő tövében üde kardvirágok, fátýolkák.

anyám palántákat öntöz a melegágyban. világos kendő, széles szoknya. bal kezével a csípőjén támaszkodik. jobbában az öntözőkanna.

Erzsi és Tamás esküvői képe. műtermi-barna tónus. Erzsi koszorúja keskeny, a fátýol rövid, térden alul ér a szoknya, apró virágokból a csokor. Tamás frissen vágott haja ahogy sem akar engedelmeskedni a helyzet ünnepélyességének. bal kezében fehér kesztyűt szorongat, homlokáról jótékonyan eltüntetve a verejtékcseppek.

apám a tányér fölött mereng.

Feri esküvői képe. a világ legapróbb menyasszonya kacéran mosolyog.

Laci műtermi portréja. határozott tekintet, összezárt ajak. semmi nyoma szerelenségnek, bohóckodásnak, szüntelen vidámságnak. díszes keretbe merevedve ez függ a középső szobában. a temetés napján ezt teszi ki apám az ablakba. ovális keretből ez néz a sírkövön a rövidre szabott múltba.

még egy.

még egy.

igazolványból kivágva, elmosódott pecsétpacák a sarkában.

Anna egy kiscsibét szorongat a markában.

Anna, Isti, Tamáska. a parton guggolnak mezítláb, az iszapos homokban csatornákat, tavakat építenek. belevezetik a vizet is. Géza bácsi kishalait a legnagyobb tóban tartják. hogy ki ne szökjenek, elzárják a vízelvezető csatornát. Anna nem fogja meg a halat. csak nézi a vergődést.

nincs nyom. nincs jel.

Anna szemében büntudat, bezárom az ajtót. Hideg a tenyere, amikor belecsúsztatom a kulcsot.

Laci áll zakóban, fehér ingben, élére vasalt, kicsit hosszúra hagyott nadrágban. Két karját tenyérrel fölfelé tartja, áldozati mozdulat. A fény jobbról jön. Túl sok fénnel dolgoztam, Laci arca szinte teljesen beleveszik a háttér szürkéjébe. Felszívódik a galamb is, a fehér galamb. Csak az árnyéka vetődik Laci zakójára. Éles körvonal a szív tájékán.

A történet látszatát legalábbis

„velem éltél és mégsem velem”

Oravecz Imre

*Azt mondd, szeretsz, és helyén is van ez így,
esküvel vallottunk egymásnak hűséget jóban-rosszban,
bár mostanában nem hangoztatod sűrűn, úgy látszik,
sikeresen leszoktattalak róla, mármint a szóról, amit
annyiszor vártál füledbe suttogni szerelmes éjszakákon,
vagy legalább a szeretkezések utáni hajnalok kávégőze
fölött, de csak az íz maradt meg a számban, a fanyar íz,
hogy túlélrett csecsemőként kell szájamba vegyelek téged,
az orális közlés fanyar testbeszéde, amit jobb híján,
alkalmanként a porceláncsésze hűvöse pótol, meg a
kávé/cappuccino kimódolt keveréke.*

*Szeretkezéseink, az orális szimbiózis,
a rangos intézmény folyosóin kezdődtek, az előadóterem
széksorai, a műterem rajzbakjai között, nem beszélve a
lépcsőfelfjárókról, a fő- és hátsó bejáratról, a zegzugos útról
a sportpályán, majd a gyakorlóiskola auláján keresztül, a
piactér mellett, egészen a rangos intézmény kollégiumáig,
ott és akkor kezdődtek, ahol és amikor kollektív neveltetésünk.
Speckoltt kellett választanunk legelőbb is, én alkalmasságomat
bizonyítandó megmutattam a hajtogatott pókot, te alkalmatlan-
ságodat bizonygatva ráztad napszókította fürtjeid, melyek dauer
nélkül is a sugarak hullámtermészetéről tanúskodtak, mintegy
előrejelezve impulzivitásod, aztán mindketten alkalmasnak
bizonyultunk, mint később kiderült, mindenki alkalmasnak
bizonyult, M. S. mester köré két csoport szerveződött, az
adminisztráció személytelenségén némi erőszakot téve
mégiscsak egy csoportba kerültünk, így aztán elgördült
az utolsó akadály is, hosszú ideig tartott az előjáték,
fél évig egymásra ismerésünk.*

*Kós Károly betűivel másoltam
az egykorintus tizenhármát egész vizsgaidőszakban,
lúdtollal, diópáccal, frenetikus hatásra vártam, de M. S.*

mester megjegyezte, kár, hogy olvashatatlan. Nem bántott, nem zavart meg, éltem már át hasonlót mellette, ahogy a dolgokat helyükre tette, akkor sem lett más a szecessziós betűkből, mint aminek Kós is szánta, afféle jegyajándék, de ez a történet másik vége. Hogy miért nem beszélgettünk már régen, miért feledkeztünk meg róla, szinte észrevétlen, erről kell számot adnom.

Az öröm himnuszát is másolhattam volna, mosolyodban kódoltatott még idő előttről, negatívja is jelen volt, lenyomata a meg nem kapottnak, szigorú szájszögletek verte forma. Mosolyod oldotta fel a varratokat/vereteket a számon, észre se vettem, csak olyan magától értetődően jó volt mozgatni újra, oralizálni téged, mint ahogy egymásra ismerésünk pillanatában sem akartam többet, mint szájba venni, mosolyod kitapogatni, illeszteni hozzá az enyémet, ami ott lappangott a negatívban. A szigorú szájszögletekről kellene tehát számot adnom, hogyan is szorulnak össze a mindennapokban, miféle lőtás-futások, miféle aggodalmak verhetik mosolytalanná őket, letapogatnom, lemásolnom a mintát naponta újra, ahogy a kulcsmásoló csinálja, vagy még annál is hatékonyabban, mint egymásra ismerésünk pillanatában.

Valójában minden féltékenykedésem csalásom előérzete, naponkénti miniatűr elhagyások, nem-beszélgetések, tekintetek félresiklása egy-egy nem érintkező síkba, amit a megszokás kipótól, mint festett gipsz az archaikus cseréptöredéket, de a kezek idő előtti lenyomata, alig érzékelhető tapintása valahogy nem jön össze. Pedig ezt az alig érzékelhető csodáltuk, ittuk magunkba egymással formálódásunk mindennapi aktusaiban, mint megannyi miniatűr részlet aranyozódott egybe az archaikus háttér kárpitra emlékeztető ornamentikája, naponta fedeztük fel ujjongva a jelek egymásba kapcsolódó jelentéseit, és mint rajongó tanítványok dolgoztunk tovább, hogy el ne vesszítsük, nehogy eltűnjön egyetlen apró részlet, a részletekben gyűlik, bomlik fel pontosabban, mindennapi veszteségem. Honnan estél ki, milyen tűz égette cserépedény karcolata, milyen kéz bogozta kárpit parányi bogja voltál, milyen szem láthatta egybe a mozdulatlötöredékek mozaikdarabkait, miféle archaikus pointillizmus sűrűsödött egyetlen képpé, végtelen liturgiává, egymásba öleléssé.

Jó lesz magánmitológiának,
dünnyögte M. S. mester, vagy csak gondolta, s én dünnyögtem
utána, miközben rakosgatta a kötözött fonalképet, de nem
tudnék még egy tucatot elképzelni belőle. Mintha a mindenség
hörgőit látná az ember, szorosra kötve, fuldokolás közben, nem
tudok elképzelni egy tucatnyi hörgő mindenséget, morogta még,
vagy csak én képzeltem bele az udvarias köhécselésbe, ahogy
rakosgatta a képet. Később, már a Nyíl utcai albérletünkben
daraboltam fel a mindenség hörgőit egy életlen, tompa késsel,
lógott a piszkosfehérre mosott kender, amit olyan sokáig főztem
a lúgos lében, hogy már az egész városrész azt szimatolta.
Talán ez irritálta a mestert, ahogy irritált engem a hörgőcskék
szappanos bűze, s csak akkor nyugodtam meg végre, mikor már
a keretet is feldaraboltam, épp egy tucatot csináltam belőle.
Sírtál, de nem léptél közbe. Talán az elfuserált kendert sirattad,
ami a hörgőket eltömtette, talán a szappant, ami az ág-bogak
szorosában is valami selymes fényt megőrzött, talán a tucatot
sokalltad, nem tudtad a mindenség keretét ilyen egyforma
szeletekben elképzelni. Elegend lett hát a magánmitológiából,
s akkor, bár az időrendben nem vagyok egészen biztos, először
hagytál ott engem. Mint később elmondtad, M. nénihez utaztál
szőni, le Dél-Baranyába, ahol még emlékeznek a fehér gyászra,
fehéren szövik a fehérét, én meg úgy éreztem magam, mint kölök-
koromban, mikor az ujjam a befőttkötöző spárgával szorosan
körbetekertem, s csak mikor kezdett lilulni, és én már ordítottam,
vágta le nagyanyám a szálat a kenyérvágó késsel.

A történet ott kezdődik, hogy felkelünk,
megisszuk az első kávét/cappuccinót, előtte minden, mosakodás,
torna, áhítat, az első lépések következetességével, utána minden,
irodalom, munka, gyerekek, a további lépések természetességével,
míg meg nem isszuk a következő kávét/cappuccinót, s el nem
fáradunk, és a nap hordaléka el nem takarja, hogy már az első
kávét/cappuccinót is csak azért/ahelyett, hogy szerettünk volna
egymásra nézni/nevetni. De hát a történet ott kezdődik/folytatódik,
hogy te még este, sokáig, mikor én már régen, ami természetesen
ott folytatódik/kezdődik, hogy én már korán, amíg te még mindig,
egészen, mint mondtam, odáig, hogy meg nem isszuk az első
cappuccinót/kávét. A folyamatot persze megszakítja egy-egy
éjszakai merevedés, nappali kiakadás, de az is csak azért, hogy
az izgalmi szint túl ne folyjon a megengedhetőnél, alapjaiban
veszélyeztetve a hajnali/reggeli és délutáni kávé/cappuccino
megingathatatlan pillérei tartotta rendet, mely hidat képez,
mondhatni folyamatot, a történet látszatát legalábbis.

EGY NAP DRAŽEN ERDEMOVIĆ ÉLETÉBEN

A boszniai Tuzlában 1971-ben horvát anyától és szerb apától született Dražen Erdemovićot az emberiség ellen elkövetett bűntettekkel vádolták, mert 1995 július tizenhatodikán részt vett a srebrenicai muszlim férfiak tömeges legyilkolásában. A vizsgálat és a per folyamán többször tanújelét adta annak, hogy lelkipurdalást érez az elkövetett bűn miatt. Azt mondta, kényszerítették arra, hogy lőjön, a parancsnoka halállal fenyegette, ha nem teszi. Először tíz év börtönre ítélték, ezt azonban a fellebbezés után öt évre csökkentették, mert a bíróság elfogadta, hogy Erdemović szélsőséges kényszer alatt cselekedett. Tanúként szerepelt a Krstić-ügyben és a Karadžić–Mladić-ügyben. Ma már szabadlábban van, és a védett tanú státuszát élvezzi.

Már reggel kilenc múlt, amikor Dražen Erdemović az egységével együtt a branjevói kollektív gazdasághoz érkezett. Amikor aznap korán fölszedték őket a vlasenica-i körletben, nem mondták meg, mi lesz a dolguk. A parancsnokuk, Brano Gojković a buszon sem bizonyult túl beszédesnek; azt sem árulta el katonáinak, hová mennek. Dražennek ez nem tetszett. Egységük, a Szerb Köztársaság fegyveres erőinek 10. szabotázs-különítménye rendszerint világos utasításokat kapott, például hogy aknákat kell lerakniuk az ellenség területén, és mindig jó előre értesítették őket. Ezt az akciót azonban különös titokzatosság lengte körül. Dražen mindössze annyit tudott, hogy rengeteg pisztolyhoz és gépfegyverhez való lőszert visznek magukkal.

Az út nem tartott sokáig, és amikor kiszálltak a buszból, egy gazdaság közelében találták magukat. Disznóhizlalda volt ott, de az épületek üresen álltak, sem állatokat nem láttak, sem embereket, egy szem őrr kivételével. Egy nagy tölgyfa állt az udvaron, néhány katona alája telepedett. A korai óra ellenére már nagyon meleg volt. Dražen elnézte a földeket a gazdaság körül, a forróságban reszkető közeli erdőt és mögötte a kék hegyeket. A kilátás szép volt. Arra a kis falura emlékeztette, ahol a szülei éltek, és ahol gyermekkorában nyarait töltötte. Bosznia gyönyörű, mindig is ez volt a véleménye. Nem mintha sokat utazott volna, és lett volna mihez hasonlítani, de ugyanezt hallotta másoktól is. Bárcsak a folyóban úszhatna most! Igen, ezt szerette volna tenni abban a pillanatban. Pontosan úgy, mint amikor kisfiúként a falujuk melletti patakhoz ment a pajtásaival, zsíroskenyérrel meg paradicsommal felszerelve, amit a nagymama adott ebédre. Dražen jól emlékezett, milyen érzés futástól kimelegedve beugrani a hideg vízbe – aztán beleharapni a napon felforrósodott paradicsomba.

De nem fürödni jött Branjevóba. Rossz előérzettel gyűjtött rá egy cigarettára. Mire várnunk, kérdezte a mellette ülő katonát, Ivant, aki horvát volt. De Ivan sem volt jó hangulatban. Ne sokat kérdezősködj, morogta. Dražen otthagytá, leheveredett. A fű a fa alatt hideg volt, még nedves a hajnali harmattól. Az ég odafönt olyan kék, hogy befájdult a szeme. Lehunyta a pilláit, és hagyta elkészálni gondolatait. Bárcsak megszabadulhatna

Részlet a szerzőnek a Jelenkor Kiadónál megjelenő, *A légynek sem ártanának* című riportkönyvéből.
(A szerk.)

ettől az egésztől, a háborútól, az egyenruhától, a lövöldözéstől. Soha nem szeretett katona lenni, nem is volt annak való. Soha nem mutatott különösebb lelkesedést, nem is futott be nagy karriert a hadseregben. Egyszer előléptették, de csak két hónapig tartott a dolog, mert a felettesei egykettőre észrevették, mennyire nincs kedve a katonáskodáshoz. De hát a dolgok soha nem jöttek össze, mintha valami magasabb akarat, végzet vagy ilyesmi döntött volna az életéről. Tuzlában kellett volna maradni, de ott nem akadt munka egy lakatos számára. Amellett a kortársait mind besorozták a szerb, a horvát vagy a boszniai seregbe. Őt először a Jugoszláv Néphadseregbe hívták be 1990-ben. Katonai rendőrként szolgált Belgrádban, de aztán harcolni küldték a horvátok ellen Szlavóniába. Amikor 1992-ben visszatért Tuzlába, hamarosan besorozták a Horvát Védelmi Tanács hercegovinai erőibe. Egy év múlva szabadult a HVT-től, és egy ideig a háborút kerülve próbálta fenntartani magát. Aztán megházasodott. Hamarosan gyereke született. Gyakran úgy látszott, hogy a dolgok egyszerűen csak megtörténnek vele, és neki nem marad választása. Mint most is. Svájcban kellene lennie, nem itt, Branjevóban. Azért jöttek a feleségével a Szerb Köztársaságba, mert végre sikerült iratokat szereznie, hogy elhagyhassák ezt az eszement országot. De amikor Bijeljinába érkeztek, az az ember az irataikkal sehol sem volt! Ott álltak pénz nélkül, egy csecsemővel. Dražennak muszáj volt munkát találnia. Három hónappal korábban egy barátjától azt hallotta, hogy a Szerb Köztársaság hadserege jól fizet. Még házat is kapnak. Hamarosan valóban kiutalták nekik egy muszlim házat, de Dražen csak ideiglenes megoldásnak tekintette a katonáskodást, sokkal fontosabb volt a számára, hogy ők hárman érvényes iratokhoz jussanak, amelyekkel elhagyhatják az országot. Ez volt a legkönnyebb megoldás, Dražen legalábbis azt hitte; néha azonban csapdába kerülünk, és csak saját magunkat hibáztathatjuk. Ahelyett, hogy Svájcba utazott volna, Dražen Branjevóban találta magát.

Kezdetben minden jól ment, a szakaszuk nem vett részt igazi ütközetben. Már négy éve katona volt, a hajdani Jugoszlávia különböző hadseregeiben és vidékein, de még mindig valószínűtlennek érezte ezt a háborút. Mint amikor az ember részese valaminek, de valójában nincs benne. Ilyesfélét érzett Dražen, rajta volt az egyenruha, de ő nem volt benne az egyenruhában.

A fűben fekvé érezte, hogy enyhén remeg a föld. Az jutott az eszébe, amikor egyszer a vonatsínre szorította a fülét. Még sehol sem volt a vonat, de nagyon jól hallotta a mozdony dübörgését, jóval azelőtt, hogy előbukkant volna a közeli domb mögül. Felállt és körülnézett. A többiek még nem kaptak észbe, de aztán hamarosan ők is meghallották a hangot. Egy busz közeledett. Olyan ütött-kopott busz volt, amilyenek a parasztokat szállították egyik faluból a másikba, és minduntalan lerobbantak. Dražen látta rajta a nagybetűs Centotrans feliratot, és az elöl ülő néhány katonát. A busz a főépület előtt állt meg, vagy tizenöt méterre tőlük. A parancsnokuk beszélt valamit a vezetővel, két katona pedig kinyitotta a hátsó ajtót. Megjelent egy férfi. Dražen örökre emlékezni fog rá, mert abban a pillanatban világossá vált számára, mi lesz a dolguk, és hirtelen kirázta a hideg. A férfi magas volt és nagyon sovány. Bajuszt viselt, de Dražen nem tudta megállapítani az életkorát, mert a férfi szemét egy mocskos ronggyal bekötötték. Verejtékfoltos kék ing volt rajta, fehér csíkos kék nadrág és tornacipő. A kezét hátul összekötötték. A férfi leszállt a buszról, és néhány bizonytalan lépést tett. Többen követték. Egy katona a gazdaság mellett elterülő mezőre vezette őket.

A parancsnok összegyűjtötte az embereit, és közölte velük, hogy további buszok érkeznek srebrenicai civilekkel. Úgy érti, elfogott muszlimokkal, akik megadták magukat a Szerb Köztársaság csapatainak. Az egységüknek kell kivégeznie őket, mondta a parancsnok. Dražen és a bajtársai ekkor tudták meg, hogy szakaszuk kivégzőosztag lett, és egyáltalán nem örültek ennek. Még soha nem kaptak ilyen feladatot, de senki sem szólt egy szót sem. Csak egyikük, Pero mutatott lelkesedést, de Dražen látta előzőleg egy pálkínás-

üvegből iszogatni, ezért az alkohol hatásának tudta be a dolgot. A foglyokra nézett. Hát-
tal álltak a katonáknak. Az egyik hátrafordult, mintha várna valamire. Talán tőle akar va-
lamit? Dražen heves émelygést érzett, attól tartott, elhányja magát.

Nem, ezt nem csinálja! Nem ölhet meg embereket így, hátulról. Odament a parancs-
nokhoz, remegett a keze. Ezt nem vállalom, mondta. Brano Gojković úgy fordult feléje,
mint aki rosszul hallotta. Micsoda? – kérdezte. Dražen ismerte ezt a trükköt, Gojković
csak azt akarja, hogy ő hangosan megismételje, amit mondott, hogy mindenki hallja, és
neki tanúi legyenek, bármi történik. Dražen a katonákra nézett. Bajtársak, én ezt nem vál-
lalom. Észnél van? Tudja, mit csinál? – kérdezte a parancsnokát, de már kevésbé elszán-
tan. Érezte, a bátorsága rohamosan olvad attól, hogy a többiek kerülik a tekintetét. Pero
nyíltan kinevette. Félelmetes csend következett. Dražen ráeszmélt, hogy egyetlen mada-
rat sem hallott még énekelni aznap... Gojković farkasszemet nézett vele. Az arca komoly
volt. Erdemović – mondta –, ha nem vállalom, akkor sétálj oda, állj be a foglyok közé,
hogy téged is lelőhessünk. Add ide a fegyveredet!

Dražennak tudnia kellett, hogy a tiszt komolyan beszél. Megzavarodott, nem számí-
tott ilyen válaszra. Egy pillanatig abban reménykedett, hogy kimászhat a csávából, ha
egyszerűen nemet mond. Mire számított? Most az eszébe jutott egy korábbi eset, amikor
egy parancsot megtagadó katonát Pelemiš alezredes parancsára kivégeztek, és ráébredt,
hogy késő nemet mondania. Sokkal előbb meg kellett volna tennie. A szíve úgy zakatolt,
hogy semmit sem hallott azon kívül. Talán egy percig tartott, vagy addig sem, amíg ott
állt a Kalasnyikovjával a kezében. Egy pillanatig arra gondolt, hogy az erdőbe menekül.
Ha legalább egyedül lett volna. De látta a felesége arcát maga előtt, és tehetetlen volt.
Bosszút állhatnak rajta meg a gyereken. Akárhogy is, három életért felelős, gondolta.
Igen, ez kifogás, az igazság az, hogy gyáva volt, és ő tudta ezt, de mit tehetett? Gojković
habozás nélkül lelövete volna, és Pero örömmel vállalkozott volna rá, bár Dražen nem
értette, mi a baja vele. Talán az, hogy nem tiszta vérű szerb, ami miatt persze még inkább
ajánlatos komolyan vennie Gojković fenyegetését.

A parancsnok már nem nézett rá, mintha nem érdekelte volna, hogyan dönt. Megpa-
rancsolta a katonáknak, hogy sorakozzanak fel a foglyok mögött, azoknak pedig, hogy
térdeljenek le. Dražen elfoglalta a helyét a szakasza végén. Még mindig hangosan zaka-
tolt a szíve, miközben célba vett egy idősebb férfit, akinek az arcát szerencsére nem látta
korábban. Gyorsan, lázasan latolgatta a lehetőségeit. Természetesen lőhet a levegőbe is
két fogoly között. De akkor azt a foglyot utólag kell megölni. Kétszer kell meghalnia.
Amellett a kivégzőszakasz csak tucatnyi katonából áll, azonnal észrevennék, hogy nem
célzott rendesen. A parancsnok tudná, ki szabotált, és őt kivégeznék. Nem, jól kell céloz-
nia. Aztán elhangzott a tűzparancs, és a férfi eltűnt a szeme elől. Csak arra emlékezett,
hogy az első áldozata sűrű trikót viselt. Becsukta a szemét, próbált megnyugodni. De
nem tétlenkedhetett, az újabb foglyok már ott voltak előtte. Az egyik felkiáltott: „Basszá-
tok meg a...” – de nem maradt ideje befejezni a mondatot, mire az újabb tűzparancs el-
hangzott. Ha már elkezdte, Dražen gondolkodás nélkül tüzelt két-három percenként.
Csak arra emlékszik, hogy igyekezett nem fiatalokat, hanem inkább öregeket célba venni
– azt kisebb veszteségnek érezte. Az első busz hamarosan kiürült.

Amikor az órájára nézett, meglepődött: csak tizenöt perc kellett ahhoz, hogy vagy hat-
van embert kivégezzenek! A második busz már meg is érkezett. A benne lévők nem lát-
hatták, mi várja őket, mert nekik is be volt kötve a szemük. Dražen örült ennek, irgalmas
dolognak tartotta a szerencsétlenekkel szemben. Ám hamarosan újabb buszok érkeztek
olyanokkal, akiknek nem volt bekötve a szemük. Még a kezüket sem kötötték hátra. Úgy
tűnt, sietősen tuszkolták fel őket a buszokra, és indították el a branjevói gazdasághoz. Mi-
ért ez a sietség? Dražen nem értette. És volt még valami, amit nem értett, ami nem tűnt lo-
gikusnak: ezek az emberek már bizonyára jól tudták, mi fog történni velük. Láthatták a

holttesteket és a Kalasnyikovokkal rájuk váró katonákat. És mégis leszálltak a buszokról, és két ór kíséretében odamentek a kivégzőhelyre. Az erdő ott volt a közelben, logikus lett volna, hogy megpróbáljanak elmenekülni, gondolta. Néhány perc alatt biztonságban lehettek volna a fák között, halvány esélyük lett volna az életben maradásra. De egyetlen fogoly sem próbált meg kitörni. Dražen soha nem látott még ilyet: a foglyok szép rendben vonultak kivégzésük helyére, mint az állatok a vágóhídra. Arra számítottak, hogy valaki megmenti őket? Ha mind megpróbáltak volna elfutni, néhányan megmenekülhettek volna. És még ha mindet megölik is – legalább azzal a tudattal halnak meg, hogy megpróbálták. Nem volt veszteni valójuk, a halál várt rájuk, és ezt abban a pillanatban tudniuk kellett, amikor leszálltak a buszról. Dražen azt kívánta, bárcsak megpróbálnának menekülni, akkor legalább volna oka, hogy lőjön rájuk. Könnyebb volna úgy megtenni, és tisztességesebb is, hiszen nekik is lett volna esélyük. De nem – a foglyok szabályos, békés sorokban áramlottak, mintha valami bűnültség kerítette volna hatalmába őket.

Talán már nem is éreztek semmit? Észrevett valamit, ami cáfolta ezt. Amikor célba vette az egyikük tarkóját, áruló foltot vett észre a nadrágja hátulján. Egy nedvességfoltot, mely egyre nagyobb lett. Meghallotta a tűzparancsot, és ismét tüzelt. A férfi összeesett, és Dražen látta, hogy még él, és még mindig vizelel félelmében. Hirtelen elszégyellte magát, mintha vele történt volna meg. Velem is megtörténhet, gondolta, de aztán elhessegette a kellemetlen gondolatot. Fáradt volt, és dühös magára, Gojkovićra, mindenkire. Egyszerűen nem volt tisztességes dolog kivégezni ezeket az embereket. Ha katonák voltak, akkor hadifoglyok – ha pedig civilek, akkor még nagyobb jogtalanság, ami történt velük. Annyit tudott, hogy nem helyes, amit tesznek. Ha van egy szemernyi igazság, akkor ezeket a férfiakat nem végezték volna ki csak így, tárgyalás nélkül, bizonyítékok nélkül. Több százan nem tűnhetnek el nyomtalanul. A hozzátartozók keresni fogják őket, és megeshet, hogy Dražen egységét teszik felelőssé a halálukért. Ha Gojković nem akar tanúkat, akkor mi van a saját katonáival? Azok talán nem tanúi a bűntettnek? Hogy lehet biztos benne, hogy senkinek sem fog eljárni a szája?

Ebben a pillanatban valami lármát hallott. A mezőn álló foglyok között volt egy hatvan év körüli, ősz hajú, gondosan öltözött férfi. „Ne öljetek meg – kiáltotta –, sok szerb életét mentettem meg Srebrenicában. Megadhatom a nevüket, biztos vagyok benne, hogy tanúskodnak mellett.” Papírokat kezdett előrángatni a zsebéből. Dražen odament hozzá, félrekísérte. Cigaretta adott neki, meg egy pohár narancslevet. A férfi leült, és rágyújtott. Remegő kézzel nyújtotta át a papírt Dražennak. „Itt vannak a nevek meg a telefonszámok, ellenőrizheti, hogy igazat mondtam...” Dražen azonban tudta, hogy nem fogják életben hagyni ezt a férfit, hiszen tanúskodhatna a kivégzésekről, amit mindenáron meg kell akadályozni. Akkor miért kísérte félre? Éppen azzal gyakorolt rá mély benyomást, hogy nem fogadta szó nélkül a halált, mint a többiek. Becsületes és bátor embernek látszott, és Dražen meg akarta hosszabbítani az életét, ameddig csak lehet. A férfi nem úgy nézett ki, mint aki reménykedik. „Mindig is együtt éltünk mi mind, muszlimok, szerbek és horvátok – mondta Dražennak. – Mi történt velünk, hétköznapi emberekkel? Miért hagyttuk, hogy megtörténjen?” „Igen, tényleg, mi történt velünk – felelte Dražen. – Bárcsak valaki meg tudná magyarázni, bárcsak tudhatnám. Én ugyanúgy nem tudom, mint maga – mondta. – Félig horvát vagyok, a feleségem meg szerb.”

Dražen ráeszmélt, hogy van valami közös kettőjükben: semmi bajuk a más nemzetiségű emberekkel. „De hogy képes erre?” – kérdezte a férfi, és mélyen leszívta a füstöt, mint aki érzi, hogy ez az utolsó alkalma rá. Mit felelhetett Dražen azon kívül, hogy nincs más választása? Elég ostobán hangzott ezt mondani valakinek, aki hamarosan meg fog halni, átkozottul ostobán. De ez volt az igazság. Dražen számára világos volt, ennek a férfinak az az egyetlen bűne, hogy nem a megfelelő nemzetiséghez tartozik.

Nem volt több idő beszélgetni, Pero közeledett feléjük egy másik katonával; egysze-

rúen elvitték az öreget. Dražen tiltakozott, de tudta, hogy ez minden, amit tehet. „Hallgass, ne légy ostoba” – mondta neki Ivan. Egy perc múlva a férfi halott volt.

Elmúlt már dél, de a katonák eddig nem sokat pihenhettek. Dražen eleinte félóránként leült a fa alá elszívni egy cigaretta. Menekülésféle volt ez a szünet. De aztán már cigaretázásra sem gondolt. Mozdulatai egyre gépiesebbek lettek. Célba vett egy fejet és tüzelt, és mire megtörölhette volna a homlokát, a következő már ott térdelt előtte. Jobb is volt így, mert ha túl hosszú lett volna a szünet, érezte volna a tetemek émelyítő szagát. A hőségben szinte azonnal bomlani kezdtek. A bűz egy mézárszékre emlékeztette. Az anyja néha elküldte húst venni, de ő igyekezett ezt elkerülni. Nyáron a mézárszék bűzét elviselhetetlennek érezte, kövér, zöld legyek szálltak a nyershúsdarabokra, táplálkozni és lerakni a petéiket. A hentes azzal szórakozott, hogy elkapdosta és egy pohár vízbe dobálta a legyeket. Dražen futott hazáig, hogy minél előbb megszabaduljon a szagtól. Milyen kényes orrod van, korholta az anyja. Most ugyanez a bűz csapta meg a mezőn, és ugyanazok a fajta zöld legyek szálltak a friss tetemekre. Ivan látta, hogy Dražen elsápadt. Megkínálta pálinkával, erős, házi főzésű šljivovicával. Dražen ivott néhány kortyot, és jobban érezte magát. Az alkohol vette át az irányítást, és egy ideig gondolkodás nélkül tüzelt újra és újra. Amikor ismét húzott egy nagy kortyot a šljivovicából, a szeme sarkából észrevette, hogy egy fiatal fiú száll le az egyik buszról. Nem kötötték be a szemét, és Dražen jól látta az arcát, noha megfogadta, hogy nem néz a foglyok arcába, mert akkor nehezebb lelőni őket. A fiú tizenöt éves lehetett, vagy még annyi sem. A mellkasa fedetlen volt, sápadt bőrét égette a nap. A katonákra nézett, aztán a mezőn sorokban fekvő tetemekre. A szeme egyre jobban kitágult, mintha nem tudta volna magába fogadni a látványt. Dehát ez egy fiú, csak egy kisfiú, motyogta Dražen inkább csak magának, és igyekezett nem mögéje kerülni. Amikor a foglyok le-térdeltek, közvetlenül a tűzparancs elhangzása előtt Dražen meghallotta a fiú hangját. „Édesanyám – suttogetta –, édesanyám!” Hallott már aznap foglyokat az életükért könyörögni, felnőtt embereket gyermekként sírni, hallotta, ahogy pénzt, autót vagy akár házat ígértek az életükért a katonáknak. Sokan átkozódtak, néhányan zokogtak. Ez a fiú azonban csak az anyját szólította, ahogy a gyerekek szokták, ha rosszat álmodtak, és azt szeretnék, ha az anyjuk a homlokukra tenné a tenyerét. Amikor a fiú egy perc múlva halott volt, Dražen mintha még mindig hallotta volna a hangját. Kezdek hallucinálni, gondolta. Émelygés fogta el, aznap már másodszor, a bokrok közé kellett futnia hányni. De semmi sem jött ki belőle, csak némi alkoholszagú, sárgás folyadék.

Még nem jött meg a következő busz, nekitámasztotta a hátát egy fának. Kimerült volt. Már két órára járt. Délelőtt tíz óta kint voltak a napon, tüzeltek, igyekeztek nem nézni a foglyokra és nem gondolni rájuk, semmit sem érezni. Zsibbadt volt, a teste merev, fásult. Úgy érezte magát, mint egy zsinóron mozgatott báb, csak arra volt képes, hogy a kezét emelgesse és tüzeljen újra és újra. Ült ott, és nézte a láthatárt. Sikoltást hallott, aztán egyetlen lövést. Nem fordult arrafelé, nem akart többet látni, elege volt az ölésből. Hány busz jön még? Délután háromkor mindennek vége volt. Gojković bejelentette, hogy nem lesz több érkezés, és ők gyorsan felszálltak a saját buszukra.

A nap még magasán járt, és a bűz elviselhetetlen volt. A legfőbb ideje volt Dražen számára, hogy elhagyhassa ezt a rémálomszerű helyet. Megint kedve lett volna fejest ugrani egy folyóba, vagy legalább lezuhanyozni, lemosni magáról a halál szagát. Legalább a kezét megmoshatná! Figyelmesen szemügyre vette a kezét. Nem volt rajta vér, csak egy kis vízhólyag a jobb mutatóujján. Egy kerek, rózsaszín vízhólyag. Milyen furcsa, gondolta, vízhólyag a gyilkolástól. Kiszámolta, hogy körülbelül hetvenszer kellett lőnie. Hetven embert ölt meg, és vízhólyag lett a kezén! Ez hirtelen olyan mulatságosnak tűnt, hogy Dražen kurtán, hisztérikusan felkacagott.

Végre otthagyták a branjevoí gazdaságot. Az épület körül a mezőt holttestek borított-

ták. Ki fogja eltemetni őket? És hová? Elfordította a fejét. Mindez már nem az ő dolga. Ő megtette a magáét, számára vége. Aznap először mélyet lélegzett.

De nem volt vége. Még nem.

Amikor megérkeztek a szomszéd faluba, Pilicébe, a parancsnok közölte velük, hogy ötszáz ember van a kultúrházban, és azokat is ki kell végezniük. Ezúttal könnyebb volt nemet mondani, mert Dražen nem volt egyedül. Mindannyian belefáradtak a gyilkolásba, és nem voltak hajlandók folytatni. Pilicében voltak friss erők, akik önként vállalták a feladatot, és a parancsnok engedett. Dražen beült a kávézóba a kultúrházzal szemben, és rendelt egy erős feketét. Közvetlenül a csoportjuk érkezése előtt néhány muszlim férfi kitört a kultúrházból, és menekülés közben mindegyiket lelőtték az utcán. Néhány katona még mindig a halottakat kutatta át, pénzt és aranyat keresve. Dražen nézte, csak nézte őket, és a kávéját szürcsölgette. Túl édes volt.

Tudta, hogy elátkozott marad, soha nem fogja elfelejteni ezt a napot: a mézillatú reggelt, az ég kékjét, az első busz érkezésének hangját, azt a bajuszos, sovány férfit, később a vizelettől nedves nadrágot, a rothadó hús bűzét, a sebből szivárgó vér sötétvörös színét, a férfit, aki megkérdezte, hogyan képes megtenni, az édesanyját szólító fiút. Érezte, hogy ez a nap az egész életét meg fogja változtatni, hogy máris elkezdődött. Érezte, hogy elered a könnye. A fiúk nem sírnak, mondogatta neki az apja, amikor vérző térdel ment haza. De hol volt most az apja? Hol voltak mind – a szülei, a felesége, a barátai? Dražen még soha nem érezte ennyire egyedül magát, egyedül azzal az ezerkétszáz holttesttel, amelyek egész életén át kísérni fogják mindenüvé.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

HONNÉT „AZ ÍRÓI”?

Nemes Nagy Ágnes és Ottlik Géza emlékének

I.

Még senki nem a megmondhatója, „írói-e” itt ez a kezdet, nagy kérdés máris a „honnét”. Hogy is kezdjem el? Tényállást akarok-e ismertetni (közölni)? Valamely tényállást hogyan lehet a legrövidebben? Melyiket hogy. Akkor ezt? S mi ez a tényállás? Hevenyészve bár, miért nem nevezem meg, hallom a kérdést. Aztán még mindig megalapozhatnám az ismertetést, árnyalhatnám, mit tudom én. A tényállás ilyen egyszerű: merre menjek? Hova? Mert hogy ezt gondoltam ma, vasárnap reggel.

Volt-e szükségem igazán bármire? (Hogy csakugyan le kelljen mennem.) Ez úgy a „mesterségek és eszközeik” című kérdést hozza, s Nemes Nagy Ágnes így jutott az eszembe, most épp így. Nem mondom, valamicskét „feszíték” is, hogy az ő egykori iskolai tanítványa mégsem lehet merőben hitvány ember (lásd erről Füst Milán, „jaj, ha Az a valaki látná, nem akasztották fel a fiát mégse”), hogy ilyen kérdésekről esszézik. Ottlik meg ott lakott az iskola mellett, értsd Petőfi Gimnázium, Buda. Zsemle kellett feltétlenül, ez annak eszköze, hogy verébkém este boldogan s szándékaim szerint menjen be a kalitkájába – egész nap szabad, úgy nagyján –, pár morzsával, tenyeremből kínálok oda neki. A zsemle további részeit (lesz-e szó itt fogyózásról is? Még nem tudhatom! *Honnét* tudnám!) koplalásomhoz használok, mint egy jobb akadályzsoké, élek mostanság, ha tehetem. (Az akadályzsokék nem apró emberkéek, csak ők sem nyomhatnak többet 57-60 kilónál, ide szeretnék újra visszajutni. De ez nem tartozik ide – gondolom most!) Virág már van, hétfői felköszöntéshez, ne halmozzuk az őszirózsát; kenyeret hétfőn is vehetek; marad a sportújság. Na, zsemle és sportújság, ennyi a biztos. Megyek.

II.

Na most akkor, ahogyan ezt modorkodva mondani szokás: mehetek is, mert van időm, érkezésem, van hova mennem, s gondolom, ez Dél-Buda lesz. Hanem ebben nem vagyok biztos. Hatvanhatodik éve élek ugyanitt, jó, ez nem perdöntő (per sincs!), Bécsben két heteknél többet egyvégtében nem jártam még, pár napokat annál többször, s Bécset nem is unom, hanem az odautazás elviselhetetlen a számomra. Honnét van ez?

Mielőtt elkanyarodnék, gyorsan még a vasárnapi lemenésről itt és most: már a villamosmegállóban tétozva leszek. Menjek én megint a Lágymányosra, a Fehérvári útra, mikor szinte naponta, kétnaponta arra járok hétközben, unom kicsit, nincs több fantáziám? Miért nem a Krisztinaváros, akkor? Rendben, reggeltől nyitva tartó bolt kell, piac nincs, csarnok nincs... mehetnék, persze, a Batthyány téri csarnokhoz, az nyolctól megvan, közben kisbolt is van, nem tudom, honnét ez, hogy mégse akarok arra menni. De a Krisztinába se. Végül a 41-essel elindulok Lágymányos felé. (Van ott Ottlik Géza-emléktábla is, igaz, hajdani iskolám mellett szintén van. S emlékezzünk a „maradék nyári nagyvakációra”: micsoda mámor, a katonaiskola után, hogy magunk választhatjuk meg, az uszoda melyik lépcsőjén megyünk le, föl.) A villamosról hirtelen leszálok, mégse Lágymányos.

Hanem Krisztinaváros. Máris hosszan várok a buszra, megkezdődött a szerencsétlenkedés. (Ez mind visszavisz minket alaptémánkhoz, kis türelem!)

Megkezdődött, és folytatódik is, mert egyrészt kicsit hűvös van, s én nyárian, egy szál ujjas trikóban járok, legföljebb kis pulóvert húzok rá, mint ma is, és valahogy fázom. Főleg a krisztinai kisboltnál a nyitásra várva (nyolckor lenne), s a csáberő, a – bár koplalok – finom pogácsák, sajtos rudak sora ott tornyosul ládákban, a zsemlek így halmokban, de a bolt nem nyit. Mind többen eltávoztunk, maradnak főleg a csellengők, részben hajléktalanok, mit tudom én, egy kávéra, pár kis üveg pálinkára áhítózók.

Magam – fogyózás! – 91. napja nem iszom, étvágyrontó cseppekkel, krómkarnitinnel élek és ilyesmi, búzakorpával, hagyom azonban ezt. Még visszatérek rá talán.

Megyek hát a 18-as villamoshoz, jön, üres, irány mégis a Lágymányos. 35 perce kódogok így, s megérkezem végül mégis a Bartók Béla út melletti térre, jobbra Ottlik táblája, balra prózaíró barátomék lakása, körben mindenféle kocsmák, ahol nem látnak már 91. napja, és nem is számolom, még hány napig nem fognak, a szesz elhagyása nem gyalogtúra, világjárás – nem, nem, az életnek az ilyesmi az igazi műve, határokat nem lehet szabni. (Lásd Ottlik meséje a művésztől és a halálról; két napot ad a végső nagy műhöz a halál, a mű nem készül el, egy öröklétet ad, fél nap múlva megvan a munka, a művész elballag a halállal. Hogy Ottlik maga a Buda c. regény kidolgozásával miért maradt adósunk, nem tudom, honnét jött ez, semmiképp sem az ismeretek hiánya adta.)

No, és épp ez az. Mellesleg a Sportot megveszem a példásan nyitva tartó újságosnál, aki tudja, „ki vagyok”, szoktunk pár szót váltani, publikációimra is tett – jó értelmű, bár nem elemző, minék lenne az őtöle éppen – célzást. Itt lényeges pont következik, elintézem előtte a kevésbé fontosat.

III.

A kevésbé fontos pedig az, hogy itt ez a „nem is fognak látni”. Miért nem? Nem kertelek, a közelmúltban ezt írtam, nem szó szerint, valahová (valamibe): hogy valami érdekes, végső, profilos (brrr) is legyen írásomban, ne hasonlítson az egyik a másikra oly nagyon, *itt* mondom meg, hogy számomra a magánemberi élelőszavas érintkezés megszűnt. Telefon, találkozások nyista. Marad a levelezés, főleg elintézendők dolgában, s akkor természetesen az érzéseknek megfelelő pár – ismétlem – magánemberi szó. De ha én egyszer azt mondom, folytattam ott (részben; másfelől inkább itt bontom ki először ezt a témát, tehát nóvumok jönnek!), hogy „annyira nem akarok beleszólni a dolгодba, öregem – barátom, hét, te, kedves úr stb. –, hogy inkább el se mondd...” – akkor nem koshathatok magam se meghallgatásért engem meghallgatók iránt. Ha valaki iránt nem érdeklődünk, ne érdeklődjünk az illető *felől* se. S ezt mondom én éppen azokra, akikkel feleslegesnek tartom a magánérinkezést. Nem Salinger Teddy nevű alakjára parafrázisom ez, mégis: az emberek annyit érintkeznek egymással, de miről? Rendben, tegyék, de ez olyannyira megvan a világon, hogy egy író külön nem kell hozzá. Ráadásul számtalan író, festő, zenész, színész stb. tesz eleget ennek a piár-agitprop elvárásnak (brrr, de itt jó a szó: el-vár-ják!), hogy én szépen oldalt lelépek. Észre se fogják venni hiányomat.

Mármost ha így járok-kelek, hogy tkp. le vagyok lépve, nem veszik észre hiányomat, vagy lendületbe jöttek a színhelyeken (kivéve a munkák színhelyein, de ott se tolakszom direkt: kiadók, lapok, folyóiratok – és végképp nem a kiállító- és díjkiosztó termekben, esteiken, estélyeken, felolvasásokon, tárlatokat nézve, színielőadásokon és vetítéseken jelen léve etc., nem, nem én nem járok már sehova, s nem elhatározás alapján, hanem ez nekem...)

Honnét tudnám, álllok meg egy pillanatra, miért nem? Hogy nekem ez... adódik? Evidens? Így a jó? Szakmailag ekképpen előnyös? Nem hátrányos? Mindegy, s akkor mit fá-

radjunk? Nincs bennem természetes késztetés így, vonzódás? Elment minden energiám a munkámra, mely az életemmel azonos?

Jól láthatjuk, hogy egy ilyen egyszerű „honnét” és „miért” is mily bonyolult. Nehéz akár csak remélni is a pontos választ. Olcsó szellemeskedés pacsulijában: bár nem tevődik össze, van; ne bolygassuk hát, örüljünk neki.

Az írónak ez, főleg ha arról van szó, mi is „az írói”, tehát miért, mitől, honnan „írói” (és nem csupán pletykai magántragédia: unalomi, fölöslegi stb.) valami, nem elegendő a pacsulis, szellemeskedő, kabarés válasz.

„Hová forduljon hát az ész? / Pedig jó volna szégyenét / A szóval, mely megsejteti, / Kimondani, s elrejtteni.” Így Nemes Nagy. Mondjam ezt emlékeimre? Ó, érinthetetlenek ők. Mostani „törekvéseimre” áll ilyen.

Felírtam épp ma reggel ezt is (Teddy jeligére, van egy ilyen novella, ahol nagyon a zen buddhizmust aprítják a tejbe, hogy ne ismétellem magam, apriorítják, régi viccem): „Az emberek, akik annyit érintkeznek egymással, annyira nem profik! (Velem legalábbis nem azok.)” Nem részletezem. Ide jöhetett volna nemérintkezéselméletem több támasza, talpköve, aprítva akár: mert milyen alapon érintkeznének velem, és főleg *kivel* érintkeznének, érintkeznek, ha én a művem vagyok, pontosabban én azért komplettül nem vagyok meg, ha nem ismeri valaki legalább egy kicsit, miket is hordtam össze „ügynevezett gondolatilag”, s nem az, hogy milyen versszerkezeteket, meg hogy hány verebem volt, és hogy miért nem Ascofban van az epsomi Derby, és hogy hány nyelvet kell tudni ahhoz, hogy valaki műfordító legyen... és én azt sem várnám el, hogy tudják – sokan tudják! Csak úgy, kocsmai régiek, mások, kollégák, értelmiségiek –, milyen nyomor pálya lett ez az írói már, meg vagy úgy, a Nyomdai Viszonyrendszerek Változása, 1990 óta, milyen éhbéres pálya, tisztelet a kivételnek, nem ezt várnám, magánügy, hanem hogy milyen „lelki fazon” vagyok, mondtam-e valami érdemlegeset a világ állásával kapcsolatban, vagy csak beszéljük meg Márait, a Fridit, mind oké, nyilatkozzunk Ottlikról, a német választások buktatóiról – rabokról, Vágó István vagy Matthisa Opdelhöven kvízműsoráról (ez utóbbról ráadásul csak én tudnék, Satl), Karcuska Marcsuskáról vagy Anushka Renziről (utóbbról csak én), a rohadt galambokról vagy a St. James Park csudás sok seregélyéről (ez utóbbról főleg csak én tudnék), nem mer érdekes az író és a kesudió helyzete, s engem kevésbé érdekel a magyar válogatott szöv. kapitányának személye, a Sopron, a Fradi, az orsz. kapitány (rend), mint a régi NDK szélsőséges és régikom. pártjainak ügye, ezzel töm a német tévé, logikus?! Kik tudják, hogy Budapest hogy rommá volt lőve? Hogy 1989 után mekkora reményekkel vágtunk mégis a... ezt se tudják a ma 28-30 évesek, már ők se nagyon... és hogyan magyarázzam el, hogy nem a *mondat* számít, nem *alanyban* és állítmányban kell gondolkodni, bár ez kétségtől több, különb az eszmei mondanivalónál és a párt meg a piac határozmányainál... hanem az írói munka az... az írói munka... a rózsza a rózsza... a rose is a rose is a rose is a rose is a rose. A Gertrud Stein-féle mondás. A rozé a rozé a rozé a rozé a rozé. Így én. Vagy: A Rose-é a rozé a rózsza a... Összevisszázva. „Stein” (köl!) csattanóval esetleg, rámutatva a sírkőre, mely körül rózsák. Az emberek irodalmon általában az ilyen hangulatosságot értik, s így ritkán jön elő, hogy „honnét” az írói.

A „honnét” is kétértelmű, magyarázom. De kinek?

IV.

Úgy bizony, kitalálják már, újságárusomnak magyarázom. Akivel azért állok ott a bódé előtt a tér sarkán, mert kijött kicsit lábat nyújtóztatni, megenni egy banánt, én nem is tudom.

S mert a beszélgetést tkp. én kezdeményeztem, én, aki nem érintkezem élőszóban és magánjelleggel, s a legszívesebben mindenkinek ezt mondanám („akivel akár az utcán véletlenül találkozom”, jó vicc, mondjam ezt egy pénzt kérő hajléktalannak? nem értené

meg; hülyének nézne az, aki egy utca felől érdeklődik, hol van a Liliomfi-köz, „uram, én nem érintkezem”!), én kezdeményezem, mondom, az eldumálást azzal, hogy „hát most aztán mit vegyek, még a Sport a legértékesebb... nekem”, s újságosom most nem azt mondja, hogy „művész úr megint nem tudott aludni?” – ezen messze túl vagyunk, nem vettem rosszul tőle ezt se, hanem komolyan elmagyaráztam madárkám, kutyánkat, huszonhét éve ezt az életbeosztásunkat otthon... no, most azt kérde, ő, aki letette névjegyét a múltkor azzal, hogy „olvastam ám a versét”, azt kérde, „ilyenkor, séta során jönnek a gondolatok, az ötletek?”. S nem rossz kérdés ez.

Mert friss a levegő – már mondtam –, s mert annak ellenére, hogy „unom is” Budapestet, de a bécsi vonatot (vagy a pozsonyit, a karakurmait) nem tudnám már jól elviselni, túl elszánt úgy nekem, hogy felkeljek „hozzá”, kimenjek, koszos legyen, fáradt, beüljenek fülkémbe (régén nem ültek! Volt függöny, behúztam, telefüstöltem a kupét... s nem is utaztak annyian ezzel a szerelvénnel, az én hajnali bécsimmal), a termes kocsiban is hangoskodnak, az étkező drága, de hagyján, ott viszont állandó élet zajlik, pincéreké, határőröké, magántársaságoké szomszédos asztaloknál... tehát városom még mindig jobb, mint az első. Nem mintha Bécs is mindig a közelben ne lenne csodás!

Nem, nem, mondom én újságárosomnak, eleinte még a házi kincstári szövegemmel kezdve, én sosem sétálok, sosem megyek le „csak úgy járni egyet”, hogy én mindig csak valamit elintézni megyek. Hm. Ehhez képest, mint hallom, egész szépen hasonlítgatnak engem – meg vagyok tisztelve! túl vagyok becsülve – Walter Benjamin flâneurjéhez. Megjegyzem, egy igen kedves hölgy szava járása volt anno a „flangálás”, s ezt én imádtam.

Ritka közlés. E téren tökéletes-féle elderítő-felhárító vagyok, vagy effélékben tetszelgek magamnak. De a flangálásba kicsit ma is beleborzongok. Holott... mindegy. Van, ami volt, bár csak volt, ami van.

(Avval együtt, hogy ki kedves és ki nem, nekem senki se kivétel, ha arról van szó, hogy „érintkezzünk szakmán kívül élőben”, nem én, senkivel, és mindenkit illetően megvan... ha más nem, *nehézkedésem*.)

V.

Furcsa, hogy mikor épp ezt lett volna szándékomban a legkevésbé, valamire olyan érzéketlenül (már-már érzékien) rácéloztam. Holott jelene végképp nincs, semmi aktualitása. Van azonban a következőknek. (Bár konkrétabbaknak: személytelenebbeknek.)

Elkezdett nyugtalanítani valami sokkal megfoghatóbb „iménti”. Ez a vonat-dolog. Hagyom az innen-onnan kicsit kiúsztatott dolgot, hogy „eleve miért akarok én közölni valamit?” Merthogy – ottlikian? ki tudja, a Mester mivel hogyan volt magában! – magamban néha ekképp is szoktam dohogni (jó, épp mert nem dohogok, elfogadom a „dohog” szót, magamra, ugyanúgy, ahogy a „szószátyár”-t is, holott többször megírtam, nem vagyok szószátyár, ez roppant viszonylagos, meg helyiértéke van, és lásd Kocsis Zoltán, aki azért magyaráz el valami egyszerű dolgot – piano, forte – a zenészeknek, mert hogy nem hamburgerre hívta meg őket, de vesepecsenyére, s erre azt mondhatja neki egy brácsás mégis, hogy őt ne oktassa!), másrészt dohogok, szószátyárul magamban úgy is, hogy azt mondtam sokszor: „francba! Annyira nem jön válasz, úgynevezett visszajelzés, lelkesedés vagy kifogás, leszólás akár, hogy nem tudom, mennyit kellene mondanom, mi kevés, mi elég... mi sok...”, igen, keszonban élünk, írók, fordítók, s nem csupán Nemes Nagy Ágnes fájdalma volt – kesernyésen nevetve mesélte el, gondolom, sokaknak-keveseknek, elegeknek, a kelletténél többeknek? –, hogy 1956 utáni első felolvasóestjén ott volt egy osztálytársnője, az első sorban ült, tanárnőm szíve nagyot dobbant, egy volt iskolatársnő... s a hölgy oda is ment hozzá, a költő kezét lelkesen szorongatta, s azt mondta neki: „Drá-

gám, de... szép a salad”, ami, persze, nem baj, mondom én ma; de az ember a Virginia Woolf-jaira se kap másfél muknál többet etc. Mit kapjon saját dolgaira!

(El ne feledjem egy iménti gondolatmenet befejezését: amatőrök az érintkezésben... s akkor én, aki oly profi lennék abban, hogy nem érintkezem, ily későn kezdek hozzá ehhez, túl későn. Megjegyzem, erről jutott ma eszembe, hogy valaki – főleg igen fiatalon – bizonytalan valamiben, saját magában, legyen az szerelem, önkifejezés, együttműködés, csapatjáték, de a szerelemben akár fizikai is, az önkifejezésben akár kritikairás, beilleszkedés egy lapba, egyetemi együttesbe, a csapatjátéknál mondanom sem kell, vannak idősebb játékosok mindig, na, mondja azt az ilyen illető: „tanítsd meg nekem, ahogyan te szereted... ahogy te jónak látnád...” Később mindig lehet svenkolni úgyis.)

S ha már utazás – majd „ló” –, ki ne maradjon, mikor Londonban laktam, számos alkalommal hetekig éltem olcsó kávé, szeletelt, „pennys” fehér kenyéren, köpködve. Jellemrajz! Nem voltam meg kenyér nélkül, de... Nálam jobban senki se koplalhatott volna, ennyi kell.

El ne feledjem ott folytatni se, ahol akartam.

VI.

Nem mondok el ilyeneket, s olyat se, hogy Londonomat a később „teljesre-fordított” Virginia Woolf emlékei hogy átszőtték! Képei, lakhelyei (amerre laktam, Bloomsbury), festőnépének képei. Egyszer mintha „öngyilkos-botját” is láttam volna.

Nem mondok ilyet, főleg újságosomnak, ha ily kedves e hűvös vasárnap reggelen, s már rá is vesz, mondjam el komolyan, amit nem bírhatok elmondani – közeleg a „honnét!” –, nem mondom panaszom, dohogásom, hogy például „az emberek, a népek” elképzelni se tudják azt a sok, intenzív, nívcentrikus melózást, ami az enyém (és az enyém volt), ha nagyon sikerült valami, ha nem (sem). S nem panaszkodom az írói helyzet lemaradottságára. Bxopofák a reklámokban, suvickok, műsorvezetők, kis nők, nagy nők, közgazdászok, exminiszterek, slágerénekese, minden, akkor is hatnak és akkor is befolyásolók, meghatározók, ha valaki bírálja őket, válogat csak köztük, egyik se kell neki, de azért a Csucsundra csak egy fogalom, a Boci-Tuncsi klassz srác stb. Legyen, de ezzel elmegy a figyelem, lassan a Semmibe fordul az összkép.

Vicces, hogy Ottlikkal is, de főleg Nemes Nagy Ágnessel picinyt összecaptunk egyszer (én, kölyökkutyánál alig több íróféle, akkor), mert már abban az időben sem szerettem az ilyen jelenségeket. Jóllehet közben rajongtam 4 Non Blondesért, sírtam filmzenéken stb. Mi több, abban az időben, anno, 1960-64 táján, hol volt még a mai nívrasszizmus (az én szavam), az a rettenetes, tendenciánál-több abszolútum, mely a keveseket elszorítja, s a végén az ő fejükre olvassa, hogy ők a nívrasszisták, mert a Csucsundrát, a Boci-Tuncsi kölyköt, netán a legközkeletűbb tudóselőadót és főcikóriást nem kedvelik. Ottlik azt mondta: ugyan, ezek nagyon helyes bolondok, fiúk-lányok... N. N. Á. pedig: „De gögösek vagyunk, miközben szépen öltözködünk...” Na, ezt ma mondaná nekem szegény Tanár-Költő-Mesterem, N. N. Á. Ez külön meghat, csuda ember volt ő.

Nem mondok tehát az újságárusnak semmi ilyet, hanem azt, hogy: „Tudja-e, a Krisztinában” (vacogva, a nyitni nem akaró boltot otthagya) „gondoltam épp most ilyet... hogy az írói mű, maga az írói elem, Az írói honnét írói, mikortól? Meddig pletyka csak, tragédia” (jobb német tévében azonosítják a kettőt; tragédiák – tehát pletykák; na, szép, ennyit róluk), „honnét írói valami”? S hogy erre jön ő, az újságos, és kérdi. Ez is egy ilyen megfoghatatlan dolog, látja, mondom neki, s elteszem – el ne feledjem, amiért mentem – a sportlapot. Hogy honnét jön, ami az írónak – hitelesen; s érti a szót, jól érti, jó közönsége is van – tényleg jön, az lehet, hogy éppen ilyen sétákon... mesélem Káfkát, milyen elhagyottnak érzi magát hirtelen, ahogy lakására, szobájába hazaér, holott künn a friss levegőn minden evidens volt, élénkítő, fantáziás... és vége.

VII.

Nem mondom el azonban az újságosnak, mi ez a vonat-ügy. Mennyire az van, hogy „honnét nem lehet elmondani”. Nem kiterjedésében honnét, tehát hogy már annyit utaztam (nem utaztam „már annyit”!), némelyek éveket ösztöndíjaztak külhonokban, vagy dolgoztak, s akkor lassan kiderült, tényleg semmiség, hogy Rosarióból beutazza a tűzföldi Argentinát, átmenjen Bolíviába, minimum Chilébe és Uruguayba, az mindjárt harminckilenc vonatkozás másfél év alatt – ráadásul ott! A dél-amerikai vonatokról, filmek alapján, van némi képem, bár inkább csak a hegyvidékiekről azért e példa, ám ha én Párizsban dolgoztam vón, nyilván kétszer meglenne utólag így Marseille, egyszer-egyszer Bordeaux, Toulon, méghozzá a nyílvonaton, és Lyonba át-átruccantam volna, nem állnék itt „csak” Normandiával és Bretagne-nyal, ami szintén nem semmi, de...), ergo nem utaztam „annyit”, és a számszerűség itt mindegy is. (A számszerűség nekem csak a Nyomdai Viszonyok Rendszerének Változása után, 1990-től úgy 1997-ig létezett a lóversenynél, ott tényleg kiszámítható volt, hogy ihletett – ám „honnét” az ihlet? És „meddig” – játékkal, tetű szállodákkal, koplalással még nullszaldósna is lehet maradni, jó játékkal, mondom... ám ehhez idegek kellene, a ló, ahogy a legnagyobb zsokek is mondják, végső soron mégis szerencse kérdése, a tulajdonosok számára is a legnagyobb ló is – szóismétlés – lóverseny részese.

Ma ott tartok, hogy nem csupán némely lóközvetítéseket volnék képtelen nézni akkor is, ha helyettük száraz kenyérhéjat kéne kiköpés érdekében felpuhítanom. Nem azért, mert... valahogy nem jön össze a produkció. S nem a fogadás hiányában. Mindenhogy messzebb tartok.

De akkor még volt nekem, vagy hat éven át, reális számításom a nullszaldóra; senki ne kérdezze, meglett-e, vagy utána jött nagyon jó dolog, esetleg katasztrófa, vagy utána katasztrófa és aztán nagyon jó dolog; túléltem, rezzenetlen megvagyok. De az utazások élményeiben a számszerűség nyista.)

(Honnét volt jó darabig, hosszan is, a lótippelő ihlet, az átélés? A kedv tette? Az anyagi realitás minimuma? A... jobb-hűj?)

Tehát, igen, honnét tudnám elmondani, hol, honnét kellene kezdenem, hogy a vonat nekem már miért nem? És nem azért szoktam senkinek még csak azt se/is elmondani, hogy ez fáj, az sajog, amott villanyoz bele a forgóm, minden, nem azért, hogy orvost javasoljon – ennyit én is tudok, magamtól is tudnám! Hanem mert el akarom mondani, gyenge vagyok, ügyeksem nem elgyengülni, nem magánérítkezem, jó, azt akarom, hogy az illető tudja, jó, nem magánérítkezem, ne tudja, jó, na. Azt meséljem, milyen volt, ahogy Artaud-t, Wittgensteint jegyzeteltem, behúzott függönyök mögött cigizve fürkémbe, rettegve, ne üljön be senki, minden tizedik alkalommal ült be... azt meséljem, a Westbahnhofon még mindig meghatottan szálllok ki? Azt meséljem, a taxit se bírom, az eltökélt hajnalokat, hogy gyerünk akkor ...hogy anteusi alkatom ennyi elszakadást se tűr a pesti flasztertől, a budai lakástól... az élő, szerves környezetemtől, Totyi madaramtól? Hogy a vonat leállt, akadályoztatva lett, visszatolatott a Keletibe, le-szálltam, nem vártam, rohantam haza, így lehettem kutyánkkal még halála előtt utolsó napjain? Mondjam el, tényleg olyan eliotias a sorolásom, az ő reál-verseiben vannak ilyesmi, mondjam, hogy Bécsben újabban eleresztem magam, idegességemben is, hogy miért vagyok ott, élvezem Musil szülőházát, a senki semmijét, a sarkokat, a boltoskákat, bejzliket, kávéházteraszokat, dombokat, lóirodákat, Duna-partokat, villamosokat, megszokott útvonalaim monotoníáját magát... és ráiszom, dobálom be az 1/8 fehér borokat, minek? És irreális az állapotom, nem volna baj, de egy napot szánok rá csupán, és másnap korán kelni, hazajönni, révülten, szédülten, mikor azt se tudom, minek mentem ki, a múzeumokban már mind voltam négyszer-ötször, a kiállításokhoz hasonlót láttam Párizsban, Koppenhágában, Kölnben, Hamburgban, Londonban, Salzburgban – magá-

ban Bécsben... az ember sehol se járt, ha nem járt Bostonban, Tasmaniában, Szingapúrban, csak találomra mondom, Lappföldön, a Vörös-tenger partján, Venezuelában vagy Edmontonban, Houstonban, L. A.-ben... de annyi helyen így is jártam, bár ezeken a helyeken már nem is fogok, jártam összevissza annyit, hogy ha már 10 éves korom előtt is arra volt hajlamom, hogy a háború utáni rom-Budapestről ne menjek el segélygyereknek a csokis Hollandiába, s ezzel meghatározom az életemet, ha madárkáim miatt 1978-79-ben nem adtam be a korai, még elit berlini DAAD-pályázatot, pedig felajánlották, de Samu volt, Szpéró volt... gyilkosság lett volna... és nem is, el nem mondható, milyen evidens volt, hogy dönteni sem kell, maradtam, még jöttek madárkák... és jött DAAD-ajánlat is 1991 körül, akkor meg volt az Alíz, még mindig a Samu, voltak a többiek... minden eldőlt így. És mára már – bököt! – teljesen mindegy, és ha nem is teljesen, de megvagyok, hogy nem élvezem németföld-kultúraföld előnyeit. Ellenben, hogy miért nem akarok magánérinkezni, miért nem bírok el egy bécsi vonatozást jól (autó, lásd „menj orvoshoz”, szóba se jöhet, repülő), hát – bocsánat, de napilapban is le volt írva már –, ugye, a jó kurva életbe, azt én mondom meg, hogy miért. (Ami éppen pedig, majd látjuk, itt a végén, e dolgozat dolgában oly tisztasággal hőtnyugodt leszek, lehetek is...)

Hanem ez még nem irodalom. Ez nem „az írói”.

Ha meg tudom mondani a tényállást hitellel, ha nem.

S még az ily „megmondás” is mi?

Honnét „az írói”? Mely határtól? És mitől, ily értelemben „honnét”, hogy miből?

Ezt kérdezte újságárusom, és kb. ezeket meséltem el neki, és abban maradtunk, hogy jó, egy úszónak is kell jó vízfekvés, a motoros zseni Valentino Rossi is csak megtanulja valahogy, így újságosom, én erre, kell valami plusz érzék a Valentino Rossinak, jó, így újságos ismerősöm, de az írói...? Az mégis valami adomány, így én. Na, ugye, így ő. És nem vitás, ilyen reggeli séták során is jöhet, aminek be kell ugrania. (Jaj, észre se vettem: hízelgő lehetett volna „rám nézve”, ahogy újságosom nézett rám, hogy írói hitelem van, nála egyértelműen igen. Jó, amúgy se panaszom ez.)

VIII.

Eliotosan tovább. (Észnél vagyok, érzem gyökereimet.)

Nem mondtam el neki, hogy N. N. Á. megint az eszembe jutott: „Na, igen, honnét jön a dolog, fiacskám?” Ez lejárt kérdés, de ez örök-új kérdés is. Lejárt kérdés, mert inkább régebbi korok „gyermekai” foglalkoztak vele (amilyen én is vagyok, hohó!), de örök-új, mert minden kiemelkedőbb műnél előjön/jöhet.

Nem mondtam el, hogy még rejtélyesebb ennél: a verébkék! Madárkánk itthon! Csupa kipottyant, sérült, vak, szinte egytől egyig rászoruló, igen, ők egy érző szív lehetőségei, mert minden antitársasságom ellenére én talán egy az vagyok, egy érző az, egy érző szív (hah!), teljes átélés életre-halálra, bár a Szpéró, a Samu halála után nem haltam meg, de... bonyolult. Ez azonban már megvan, hogy „honnét”. Szpéró, a verébkék egyáltalán: egy érző szív lehetőségkeresése volt.

Nem mentem bele olyan filozofálásokba se, hogy az ember, ha fél, meghízik, rendesen kell enni, nem lehet nassolni, nem szabad, az árt, ugyan! Ha valaki egyáltalán nem eszik rendesen, akár egy zoké, boxoló, akkor csak nassolhat! Egy kicsiny sajtot a madárka sajtjából, valami – javarészt kiköpendő – zsemlét, egy pár szem szőlőt, mikor még volt Pipi Néni, vak madarunk, neki télen is vásároltunk szőlőt. T. D. úrnak szerencséje volt!

Senki emberfiánál-emberlányánál nem adatott meg neki ennyi, mint ezekkel a madarakkal. Más úgy érzi, a kuttyájával stb. Idáig jutottam el reggel a jegyzeteimmel. De erről a

gépelt lapról ide, hát jó, átmásoltam mindezt, újságosomnak mégsem mondtam el. Majd legközelebb.

Elmeséltem viszont regényem rejtélyét. Hogy a sors, az istenek gyülekezete a jelek szerint megkönyörült a hülye Tandori úron, az írón, aki örökké elégedetlen volt a regényeivel (nem is nagyon biztatták, így még annál is lejjebb értékelte magát), könyörülés esett most azonban, mert a Tandori úr nekiállt (jó tizenöt éve próbálgatott két figurájával) regényt írni, de akkor még nem tudta. Hogy mi lesz ebből. Ködös és meglehetősen gyér képzetek voltak. Írt, írt... s akkor, egy szép nap hirtelen... a végül 165 oldalas regény, tessék, messze legjobb regénye, nagy műve... mint most már önmaga előtt hasra esve látja is... negyvenedik oldala körül meglódultak a dolgok, működésbe jött a (mondom!) istenségi masinéria, és a végén csak alig is győzte nyalogatni mind a tíz ujját a Tandori úr, úgy klappolt a regény minden eleme – és lehet sok mindent mondani a könyvre, elképzelhető, hogy valakinek ennyi tökéletesség kevés, netán túl sok is a klappolós tökély a műben, lehet, de a Tandori úr igényeinek tökéletesen megfelel, s nemcsak az van, hogy nem létezik, hirtelen meghülyülne ő, így, s megalapozatlan, a maga javára, nem, itt valamiben igaza lehet. Ahogy el-elfeledkezik a könyvről, aztán újra meg újra eszébe jut mégis a mű, egyre-másra jön rá (mondom, újra meg újra) a Tandori úr, hogy ez is stimmel, az is egy atyaistenmekkora motívum, hogy felelgetnek egymásnak a visszhangfalak, sodródnak a szálak, perdülnek az evidenciák, történnek a rémségek, de nem a maguk kedvéért, nincs semmi lelkizés, mégis filozofikus az egész, csupa történés, mégse akcioregény...

És a nagy kérdés, nevettek újságosával, nevetett a Tandori úr és a bódéjába visszatelepedett szakember, honnét az egész? Na ugye, honnét lett meg a regény? Ez nagy rejtély marad, ez mégis valami titokzatos dolog.

(Közbevetem: honnét jönnek vedléskor a madarak tollai? Nyilvánvaló, a madárból. Táplálékokból, hajlamból, egészségből – igen! –, de főleg mészből. S ezt a falat is ette, szégyen, nem ismertük mészigényét! Most Totyit, bármilyen csúnya szó ez, felépíteni, *aufbauen*, németül, a Totyikát én építem fel szépiadetés formájában. Persze, masszív egészsége is kell: éveihez!)

S a regényről még egy kedves író barátjával véletlenül – szakmai ügyben kellett csaknem fél esztendő után ismét beszélniük egymással – szót váltott nevezett Tandori úr. Az irodalomról ezt hoztuk össze: érdekes, ahogy a lóverseny egzisztenciális fogadásocska nélkül nem érdekes, az irodalom? Itt mi az a plusz, amitől?

(Zavarban voltam: kicsit úgy az itteni dologm befejezése ez...)

IX.

Igen, igen, befejezésül: honnét? Hányszor feljegyeztem: „Csak a teljes összefüggés értenedő, mert csak az érthető valóban.” Vagy: „N. N. Á. És a virága... mert szép, mert él és mert lélektelen... a virág az egyetlen esély...” Magam mákvirág se vagyok, mégis tudom, ez a látszólag lélektelen dolog, ez a társas-élő-érintkezés-kiiktatva, ez Nagy Valóság Elfogadása, kultiválása. Holott: „Boldog lehet, aki természetességgel öltözik, készül valahova. Mert szívesen megy.” Nálam már az sincs, hogy szívesen-e, nem szívesen, mert sehova sem megyek. Más tisztességeket tartok. Ezért bosszankodtam (ma már azt se), ha okoskodónak, szószátyárnak, önismétlőnek neveztek. Jó ég! Legalább ez maradjon meg nekem. Hogy a szakmámat tőlem telhetően becsülettel csinálom... s nem ilyen olcsón, hogy ekkora hibákat nem vennék észre... más oka lehet, hogy ilyen vagy olyan, amit írok, nem bőbeszéd, nem okvetetlenkedés, nem dohogás, nem is folytatom. Aki nézi, kritizálja, esetleg nem jut el odáig, hogy megértse. Goethe jól mondta: „Hogy a költőt megérthessed, / Költőországban kell lenned” vagy oda menned, Dublinban fordítottam le jól, 1994-ben, az 1959-ben egyetemi műford. szem.-en kapott feladatot, elfelejtettem. De ilyesmi.

Manapság már ezek a kifogásolódások sem izgatnak. Szerintem akkora barom energiával, ami (íróilag) az enyém, még azzal is csak havi két, szakszerűséggel (ha Maigret-ről, ha Kosztolányi szerkesztési módjáról, ha Rilke-ről, ha Kafka rövid prózáiról, ha Waugh-ról, Woolf-ról stb.) havi egyet. S ezért kapunk ma oly pénzt, a rettenetes adólevonás után pláne, hogy nettó az ötszörösét kéne kapni önvallomásosnál, és a hétszeresét a szakmainál. Vagy mit tudom én, négyszeresét és hatszorosát. S rendes helyeken ez így is van. Nem könyvkiadási piacfüggés ez... ám sajnos a rendes helyek is anyagi nehézségekkel küzdenek. Ez meg HONNÉT VAN? A világ a maga dolgaival honnét? Hagyom is, nem tudom.

Mivel azonban író vagyok, nem dobálózhatom összevissza szociológiákkal (s bizony, nem várhatom, hogy 17-19 ezer forint helyett afféle 100-120 ezret kapjak egy-egy alapos, jó, témáját kimerítő, keresztül-kasul szövő dolgozatért, ahogy életemben talán háromszor azért igenis kaptam; de hát nem kaphatna mindenki, nem adhat minden hely még egyszer se... hagyom).

A mai íróember – 90 százalékunk – „anyagijai” legfőljebb az öncsalásra épülhetnek. Megjegyzem, löirodázáskor is a magammal vitt füzetesregény-fordítások, a szorgos mintegy-otthoni-melő teremtettség egyensúlyt. Hah!

Kell valamit kezdenem e mű-és-világ témával is. Ah, Ottlikkal megismerkedhetvén Nemes Nagy Ágneséknál 1956-57-ben, a nagy témák egyike az volt, honnan tudja „hősei-ről”, a cselekményről a regényíró azt, amit tud, s amit ekképp megír? Nem feledtem azóta se ezt. Nem mosta le rólam egyetemi tanulmány, pályakezdet és pályakényszer, fürdés a tengerben, baráti öröm, szerelmi bánat és verza, ló és medve, madár és fogyókúra, ki nem fosatta semmi, ki nem verítékeztette, le nem vedlett rólam, (le nem vedeltette, nem megy), semmi Erő nem hatott így (megoldhatatlan mondat, ha a „vedeltette”-t elvetjük!), nem, megmaradt ez a kicsi-kicsi gond, hogyan tudja az író? És ebben a regényemben, melynek részletei hamarosan olvashatók lesznek, de mire ez a cikk megjelenik, már a regény is megjelent, remélem, címe 13:87, értsd: 13 a 87-hez, megoldottam, hülyén, nem virtuóz módon, de röhejes korrektséggel megoldottam ezt a kérdést is (nem nehéz história, de komoly). S még sokkal fontosabb technikai dolgokat is előhoztam, húztam kalapból, pakliból, életből-vérből, légi semmiből (főleg), akarásból, 12 és 24 év munkájából, abból, hogy 1950 óta regényíró akartam lenni (s költő, műfordító csak mellette lettem), és prózaíróként/nak örök kudarcpályára állítottak, „na jó, prózát is ír!” felkiáltással, megalkot-tam, mondtam újságosomnak, a prózai remekművem, s nekem ez is sokba került.

Mert ahogy nekem, mint kiderült, az istenségek kegyének megóvása érdekében, semmit sem szabad („ne túlozz, öcsi!”, de, és nem túlzok, ismétlem), semmit sem szabad, nem szabad utcán átrohangálnom, senki-semmi-után rohangálnom, két dolgot összeegyeztetnem, részt vennem, kívül maradnom, söröznöm, boroznom, igen, hiába bírom jól, hiába adna menedéket a bódulat, mégis társas(s)ágot nekem, magány ellen, „nem, öcsi, ott a verébkéd, van lakásod, nem élsz egyedül, elhagyatva, utazhatsz, mit lázongsz?”, hallom, nem, nekem semmit se szabad, a sörtől-bortól remekül dolgoztam, hatalmas nehézségi fokú munkát végeztem el, de úgy elhíztam, meg a sok üléstől, meg hogy nem utazom, nem idegeskedem, madárkámval majdnem 100% itthon vagyok, elhíztam, mint egy disznó pl., ahogy hidegét se szabad innom, hideg gyümölcsöt ennem, mert a torkom... de szabad volt éhbéréért annyit kuliznom, a kritikák békáit az árokban ennem (bocs, Chandler, onnét a hasonlat, és a békákat nézni nagyon szeretem), nekem mindent, ezt mondhattam volna az újságosnak, meg kellett tennem, de mindent el is kellett tűrnöm, köz- és magánjelleggel, („na, öcsi, azért ezt te sem gondold komolyan...”), de, komolyan gondolom, csak az újságossal olyan jól beszélgettünk, mint Parzival az Arthus király bá-jára, úgy kérdezett rám, holott eleinte tiltakoztam volna, engem ne kérdezzenek, hát nem mondtam el neki e csúnya gondolataimat, igen, hogy rendszereket és állítólagos rendszerváltozásokat, a párt és a tőke uralmát, a nivóraszizmusokat, az önzéseket, a hazug-

ságokat, nem utolsósorban saját magam gyarló állapotát száz dologban, mind el kellett tűrnöm, és közben semmit, ehhez képest nekem semmit sem szabad...

„De honnét ez? Honnét veszed ezt?“, hallom a kérdést, mely még mindig nem ijedt, ugyan ki rémülne meg komolyan ma bárki helyzetén, hát egy olyan emberén, mint amilyen én vagyok, azén senki, nyilván, nem, ezt még mindig felzúdulva kérdi a kérdező öcsiző. „Öcsi, honnét van ez veled?“ Na, nem is tudja, hogy... mibe talált bele.

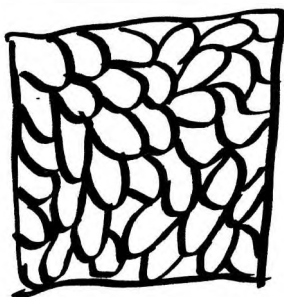
Közbevetés

78

2004

IX.12.

Mindenki halat

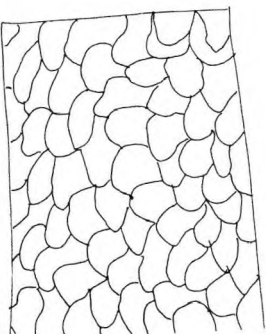

Minden hal is

(Honnét van a tenger így
színezve?)

„Maradjon függő a játszma, mit kellene az egész tengert a halakkal kikövezni.“ Mindenki sziget, nyilvánvaló, a vicc az, hogy a szigetek közt nincs is tenger, haha, mondja egy ismerősöm, a rajzolatokat látva. Fontosabbért azonban ez a közbevetés. Ma hajnalban, miután tényleg rendesen előkészítettem a Totyika kajáját, elrendeztem a virágokat a hazatérők tiszteletére, gyarló férfiúiiséggel „mostam“ is, és a fragolin a legjobb helyére tettem a jól kicsavart mosást, ne kosztokba, jég szekrényre, villanytűzhelyre csorogjon, ma, amikor felkészültem napom intézendőire, beszédtem – mértékkel! – fogyógyogóimat, nem ittam 92. napja egy kortyot se (nem is fogok, a találkozások ezért is nehezek, bár nem), tehát szellemi képességeim teljes birtokában végrendelkezem így (nem végakarát, akar bármi francot a franc!): röviden, azért jobb nem érintkezni, mert csak igen kis százalékból jön „az írói“ innét, nekem nagy mázlim volt az újságossal... és nem vitatkozunk; nem érintkezem, mert nem akarom deklarálni, mennyire más vagyok, mint azok a társaim – társaim? – főleg, akiknek jobban megy sora, és ezt elnyelni sem akarom, marad hát a régi mondás: „Hogy én rosszat gondolnék rólad? Soha rád se gondolok.“ És hogy a teendő az éendő. De másoknál még plusz. Az egyik fél, az irritáltabb hadarja csak össze, mennyire

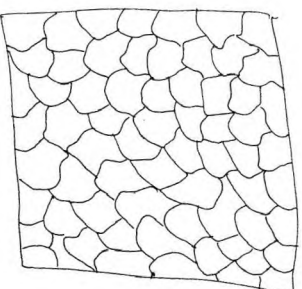
hindeuñi anget

A pæst ulia veyrnek,
de hounet?

En gouarnad veyrnek li'oretve
B 2004
IX. 17

B
hindeuñi anget
2004
IX. 19.

Væc vel vel æc ifen
val
pæst hounet?
Hounet tudjann ?!

nem illenek, akinek jól megy sora, hallgatni igyekszik. Az érintkezés a szószátyárság, a belé vetett remény az okoskodás, és az, hogy egyáltalán gondolunk is ilyesmivel (ne gondolj a gonddal), az a bőbeszédűség. S e sivár nézetvilág (tapasztalás!) kibírhatásához természetesen nekem is megvan a magam ellenjátéka, a legtöbbjéről (sajnos! Mert író vagyok) beszélnem kell; ki-ki higgye: gyötör. Bizony, nem szívesen beszélek, nem hogy önismétlés, netán bőbeszéd.

X.

És mégis, közben a csodás az, hogy az utolsó tiráda alatt (honnét?!) Totyi végig itt ült (ül) a nyakamban, trikóm körgallérjánál, a nyakam és a vállam bőrén, tollászkodik, vedlő időszak van, és a honnét, tudom, nem olyan remekművi „felkérdezés”, mint Babits „Esti kérdés” című verse és szelleme, de épp mert az ép eszemnél vagyok, tudom, hogy a 13:87 legalább megközelíti az „Esti kérdés” grandőrijét (csak borzalmasan), messze el nem éri, nem is érheti, de legalább érződik (ha valaki is érez még ma így! S velem kapcsolatban érezni így akar, akarhat), hogy aki írta, hallott...

Egyáltalán harangozni. Jó, madárról, lóról, angyalról, virágról, fűszálról? Nem az, hogy miről. Vagy hogy „honnét” volt a harangszó.

Marad hát „az” – maga a Titok. De tartalmazza mind az összehadart elemeket.

2004. IX. 19–20.

PS

Ehhez pedig még szept. 21-én, ŐSZ VAN!-napján: íme, kicsit mégis rendben van a világ, nem arra méltatlan istenségeket imádok és imádtam.

S az ő kegyelmük – Szép Ernőé, Kosztolányié, Babitsé, Dosztojevszkijé, Elioté, Kafkáié, Rilkéé, Waugh-é meg Ottliké, Nemes Nagyé, Pilinszkyé, folytatható lenne J. A.-val etc., igen, az ő kegyelmük –, hogy mégis van válaszem itt: az, hogy „többé nem” (lő, élő társas érintkezés stb.), nem eredmény, nem válasz. Hanem amíg igenis IGEN, addig az a „honnét”, épp ez; és amitől fogva NEM, onnét ez, igen, az akkor a „honnét”, és most a „sehonnet” nekem így a „honnét”.

Rossz szóviccel nem „ét”, hanem „nem ét”. Lásd elfogyás.

De mert én is vagyok egy „Little Bad Wolf”, boldog vagyok, hogy akik mellettem akarnak lenni, „nézetvilágom” mellett, legalább támogatólag, tűróleg, és nem tiltólag (na, na!), azokat is kicsit megfeszengettem. De szívet a...! Nincs-e mindez, amit újságosomnak elmondtam (vagy nem mondtam el), így?

Tény, hogy egy akcióelem (cselekmény) kiáll ennek az írásnak alapján. Ha megjelent, viszem lobogtatva újságosomnak, s kérdelem: „Na, mi újság?” Amit nem tudok, megveszi-e a lapot, kimásoltatja, vagy én végzem – amilyen marha vagyok, én, aki állítólag nem érintkezem – a másoltatást is, és átnyújtom neki...

Újságosságáért, mint Kosztolányinak Virág Benedek, az almát. Ugyan, csak a kertemben nőtt.

De hogy mindez mikor nőtt a kertembe... félve mondom, kertünkbe?! – –

Ez akkor megvolna, hanem hogy – mint írás, mégis – megvan-e, kétli a kérdés: én vagyok-e ez a fejlemény, vagy csak valamire már „reagálás”? Hanem akkor újra a „honnét” jön elő, q. e. d., csak azt nem ígérte semmi, hogy válasz is lehetséges.

Elég sok, mindazonáltal, hogy a kérdés létjogát bizonyítottnak vehetjük, igen, manapság az ilyesmi, érzetem szerint, elég sok.

A HIÁNY METAFORÁI

„Hang” és „némaság” a Töredék Hamletnek című kötetben

„Jelentés a szavak alján,
megkezdve, felzavarva, abbahagyva.”
Oravecz Imre: *Lingua*

Tandori Dezső a *Töredék Hamletnek* 1995-ös, második kiadáshoz írt utószavában igencsak magasra teszi a mércét: „A TH a mindenkori filozófiai-gondolati költészet egyik legjobb teljesítménye.”¹ Ezen a szerénytelen és talán kissé narcisztikus megállapításon akár meg is lepődhetnénk, de ami azt illeti, Tandori eredetileg 1968-as első kötetének poétikai újdonságait már a korabeli, jelentős számú és zömében elismerő kritika is elsősorban a fogalmiságban látta, felismerve, hogy a gondolatiság nagyrészt a megszerkesztett egész lehetetlenségének, azaz a töredékesség, a befejezetlenség szükségszerűségének belátására irányul, legyen ez az egész egy mondat, egy mondat jelentése vagy akár egy élettörténet. A *Töredék*... ily módon alkalmat adott a személyiség bezárulásának, a rejtélyességnek és a paradoxitásnak a kiemelésére, illetve a létfilozófiai, gondolati mező újdonságainak feltérképezésére. Az első kritikák ugyanakkor jellemző módon nem kérdeztek rá például a nyelviség problémáira, a nyelvi korlátok formai és tematikai megjelenésére, és ez az alapvető hiány az *Egy talált tárgy megtisztítása* kapcsán vált aztán látványossá – ott ugyanis ha erről nem, másról se igen lehet beszélni, legfeljebb antilirának nevezve elutasítani a kötetet (ahogy az meg is történt). Feltűnő ugyanakkor, hogy Tandoriról kezdetben nagyrészt későbbi neves irodalomtörténészek írtak (a megjelenés sorrendjében): Bori Imre, Rónay László, Bányai János (kétszer), Kenyeres Zoltán (kétszer), Pór Péter, Pomogáts Béla, Görömbei András, Kabdebó Lóránt, Bata Imre vagy Bojtár Endre, de rajtuk kívül mások mellett Pályi András, Kiss Dénes, Ágh István, Vas István és Várady Szabolcs is megszólalt Tandori-kötet kapcsán.² Talán ennek a komoly érdeklődésnek is köszönhető, hogy a *Töredék Hamletnek* mára egymástól távoli kánonokban is mértékadóvá válhatott, sőt Petri

¹ Tandori Dezső: „Utószó”, in: uő.: *Töredék Hamletnek*, (2. kiadás) Bp., Q. E. D., 1995, 124.

² Bori Imre: „A legújabb magyar líráról IV”, *Híd*, 1967/12, 1370–1377.; Rónay László: „Bemutatjuk Tandori Dezsőt”, *Könyvtájékoztató*, 1969/1, 8–9.; 1. Bányai János: „A kubista képalkotás Tandori Dezső költészetében”, *Új Symposion*, 1969/53, 28–29; 2. B. J.: „A megtalált világ. Tandori Dezső költő világképe”, *Híd*, 1970/2 (Melléklet), 17–30.; Kenyeres Zoltán: „Egy vers-mérmők”, *Új Írás*, 1969/3, 124–126.; uő.: „Jegyzetek Tandori Dezsőről és Marsall Lászlóról”, *Mozgó Világ*, 197/1, 70–71. (Kenyeres Zoltán volt egyébként a második Tandori-kötet, az *Egy talált tárgy megtisztítása*-nak kiadói szerkesztője a Szépirodalmiánál, 1970-ben. A könyv azonban csak 1973-ban jelenhetett meg – a Magvetőnél.); Pór Péter: „A modern líra útjain. Tandori Dezső költészete”, *Híd*, 1969/7–8, 851–871.; Pomogáts Béla: „Új harmóniák felé. Fiatal magyar költők verseihez”, *Ultunk*, 1969/35, 8–12.; Görömbei András: „Két első kötetéről”, *Alföld*, 1969/8, 85–87.; Kabdebó Lóránt: „Tandori Dezső: *Töredék Hamletnek*”, *Jelenkor*, 1969/11, 1032–1046.; Bata Imre: „Sóhajnyi versek között”, *Napjaink*, 1970/10, 2.; Bojtár Endre: „Tandori Dezső: Hommage (verselemzés)”, *Kritika*, 1971/9, 18–27.; Pályi András: „Tandori Dezső: *Töredék Hamletnek*”, *Tiszatáj*, 1969/3–4, 356–358.; Kiss Dénes: „Két fiatal költő”, *Kortárs*, 1970/9, 1509–1511.; Ágh István: „Arckép –

György és részben Oravecz Imre első köteteivel együtt afféle „utolsó klasszikus” pozícióba került.³

A hatvanas évek vége és a hetvenes évek eleje ugyanis elsősorban Oravecz, Petri és Tandori jelentkezése miatt tekinthető olyasféle korszakküszöbnek, mely aztán viszonylag hamar vált a kritika számára felismerhető, e három költészet különbözősége ellenére is egységbe foglalható, tendenciaként megragadható eseménnyé. A három kötetben egyébként ennél konkrétabb párhuzamok is fellelhetők. Ilyen például a társadalomkritikai igényről való lemondás (az első kötetében ez még Petrire is jellemző!), de még inkább a legfontosabb poétikai jegyek többségének összeegyeztethetősége, mint például az újonnan felfedezett, sokszor grafikusán is jelzett töredékesség, részben a keleti kultúrákból vett tömör, gondolatalkazatként is olvasható versformák – haiku, koan – újrafelfedezése, vagy a diszítetlenség felé vitt jelhasználat, azaz a pátosztól megfosztott, hétköznapi nyelv preferálása. De ilyen a ló halál-szimbolikájának játékba hozása, és az időérzékelés, az emlékezetformálás újszerűsége, sőt – miként Kulcsár-Szabó Zoltán megjegyezte – a hagyma és a héj metaforikájának azonos értelmű, az egymásra rakódó, és csak a rétegek lebontásával hozzáférhető jelentésekre utaló használata is.⁴

Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete pontosan definiálja a hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji poétikai változás mibenlétét és jelentőségét, a műfaj megengedte kereteken belül megnevezi a beszédmódok újdonságértékét, és ezen belül természetesen Tandori úttörő szerepére is kitér. Ő Tandori első kötetait a „szubjektum egységének megtartása” miatt a versszerűség ismérveinek megkérdőjelezése ellenére is a Pilinszky és Nemes Nagy nevével fémjelvezhető utómodernséghez köti, bár elismeri, hogy Tandori korai költészete a nyolcvanas években kibontakozó posztmodern költői nyelvek közvetlen előzményének tekinthető. Kulcsár Szabó hangsúlyozza, hogy bár a Tandori-líra feltárta a modernség uralkodó formáinak belső ellentmondásait, és ennek nyomán lehetővé vált a hagyományozott poétikai szerepek elutasítása, illetve az e szerepeket kialakító nyelvkritikai magatartás kritikai átertélmezése, Tandori „költői világképének kérdései sajátos módon a periódusküszöb »átléphetőségének« fel nem oldott ellentmondásaiból származnak (...) és igaz ugyan, hogy a magyar líra nyelve már a hetvenes években is nála került legközelebb a versszerűség ismérveit szembesítő szövegiséghez, e szövegek hátterében olyan beszédhelyzet rajzolódik elő, amely a maga utómodern formájában is a klasszikus modernség értelmezőhorizontjára emlékeztet”.⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán lényegében ugyanilyen érvek mentén láttatja Tandori és Oravecz első kötetait „tipikusan késő modern »zárlatnak«, olyan műveknek, melyeknek »döntő szerepük volt a modernség utáni magyar líra beszédmódjainak »megalapozásában«, majd Tandori késő modern horizontja mellett érvelve meg is jegyzi, hogy nála „szó sincs az »én« eltűnéséről!”.⁶

A két értekező szerint tehát Tandori korai költészete céljaiban már igen, teljesítményében azonban nem tudta átlépni a posztmodern korszakküszöböt, azaz az autentikus költészeti válaszok lehetőségét továbbra is az éntől eltávolodott jelentés újraszitu-

Tandori Dezső”, *Napjaink*, 1968/6, 13.; Vas István: „Költők között”, *Népszabadság*, 1969. március 15., 9.; Várady Szabolcs: „Két költő. Töredék Tandori Dezsőről, Magyarázatok Petri Györgyhöz”, *Valóság*, 1972/2, 89–95. A fentiekén kívül Demény Ottó, Halász Géza Ferenc, Hernádi Miklós, Marafkó László közölt hosszabb-rövidebb recenziót a *Töredék Hamletnekről*.

³ Ennek intézményi visszaigazolása, hogy a *Petri-összes* 1995 után, 1999-ben (mindkettő Jelenkor), majd az életmű lezárulása után 2004-ben (Magvető) is megjelent. A *Héj* második kiadása 2002-es (Jelenkor), a *Töredék Hamletnek* második kiadása 1995-ben (Q. E. D.), a harmadik pedig 1999-ben jelent meg (Fekete Sas).

⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Oravecz Imre*, Pozsony, Kalligram, 1996, 63.

⁵ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., Argumentum, 1994, 156.

⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán: i. m., 63–64.

álásában kereste. Ez azonban nem ilyen egyértelmű, hiszen egyrészt a szubjektum egységét nem csupán nyelvkritikailag lehet megbontani, és ilyen értelemben a kötet számos verse mutat az „én” szétaprózódása, feloldódása, kvázi-eltűnése és színhelyé, nem pedig jelenlétté válása felé. Azaz az utómodernségben „benne ragadt” Tandori képe némileg hamis. A kötet ugyanis ebből a szempontból bizonyára átlépi a különben sem olyan könnyen megragadható korszakhatárt. Tandori egyébként a *Töredék...* második kiadásának utószavában ugyancsak a fenti érvekre reagálva a maga részéről mintegy kiutalja első verseit az utómodern-posztmodern dilemmából, amikor is némi iróniával azt írja: valószínűleg igaz, hogy korai költészete nem felel meg a posztmodern költészet ismérveinek, ám ő nem is akart efféle ismérveknek megfelelni, nem akart például nyelvfilozófiai kérdésekkel foglalkozni, őt csak a létkérdések érdekelték, mint, mondjuk, Rilket.⁷ Másrészt ugyanott örömmel vállalja a határhelyzetet mint líratörténeti pozíciót és a beszédmódot meghatározó alapélményt, már csak azért is, mert ezt Wittgenstein felől olvasva eleve értéknek tartja. Azaz a „határhelyzet” koncepció igazolt lehet, ám azt nem a bentragadtság, hanem a reflektáltság felől kell megközelítenünk és megértenünk.

Hiszen már a kötetcímben megidézett *Hamlet* is egy az eldöntetlenség értelmében vett határhelyzetekre utaló kulturális jelentéstartalmat hordoz. Hamlet ugyanis nemcsak drámai hős, hanem egyrészt az irodalmi kánon központi figurája, hiszen a centrumot jelentő shakespeare-i életmű emblematikus alakja, másrészt személyében és történetében is többszörösen idézett, értékelt és alakított szöveg. Hamlet az európai művelődés mitikus és rejtélyes, egyértelműen aligha értelmezhető fókusza, mondhatni toposza, akinek a nevét – ha történetét nem is feltétlenül – szinte mindenki ismeri. Jelentheti a kifosztott királyfit, a gondolatai közt lebegő értelmiségit, a „lenni vagy nem lenni?” kérdését boncolgató bölcselkedőt, a tétova, neurotikus és melankolikus gyilkost, de a szerepjátszó komédiást és az igazságtevő hőst is. Hamlet arcai közül egyet-egyet szólít és szólaltat meg például Goethe, Eliot, Paszternak, Holan vagy a magyar irodalomban Kazinczy, Arany és Kormos, de a személyiség – az efféle, természetesen egymást is olvasó újraértelmezések során – egyre bonyolultabbá vált. A Tandori-kötetben elsősorban a korától elidegenedett értelmiségi póza, valamint a létezés alapkérdését felvető bátorság, illetve a válaszlehetőségek kibékíthetetlen dilemmája jelenti a hívószavakat.

De nemcsak a Hamlet-témának, hanem a töredékességnek is legalább a romantikáig visszanyúló hagyománya van. Kulcsár Szabó Ernő megjegyzi, hogy „alighanem a romantikus korszak volt az első, mely alapvetően más történelmi feltételek mellett szembesült az irodalmi töredék problémájával”,⁸ Szegedy-Maszák Mihály pedig Vörösmarty kapcsán beszél a romantikára jellemző töredékességről, különös tekintettel a „rom” képzetének korabeli népszerűségére, hangsúlyozva, hogy „a töredékesség éppúgy fokozat és értelmezés kérdése, mint a teljesség. Ugyanaz a szöveg befejezettnek számíthat az egyik, töredéknek a másik értelmező közösség számára.”⁹ És hozzátehetjük: ilyenek az egyik, olyannak egy másik korszak számára. Tandori ráadásul tipográfiai jelekkel is jelzi a versek kiszakítottságát, hisz gyakran három ponttal vagy gondolatjelekkel nyitja és zárja a szövegeket, noha ezek közül nem egynek hagyományos, szentenciaszerű zárlata van. Emellett szembeűnő, hogy a totalitásigény felszámolása úgyszólván programszerű, amit leginkább az *Egy sem* első szakaszával lehetne illusztrálni: „Aki elveszti egészét, / megleli

⁷ Tandori Dezső: „Utószó”, in: uő.: *Töredék Hamletnek*, (2. kiadás) Bp., Q. E. D., 1995, 123.

⁸ Kulcsár Szabó Ernő: „A fragmentum néhány kérdése – a nyelviség horizontváltásában”, in: uő.: *Irodalom és hermeneutika*, Bp., Akadémiai, 2000, 240.

⁹ Szegedy-Maszák Mihály: „A mű befejezettségének ábrándja: töredékszerűség Vörösmarty költészetében”, in: Bednánics Gábor és mások (szerk.): *Hang és szöveg. Költészettörténeti kérdések a lírai modernségben*, Bp., Osiris, 2003, 66.

részeit”, mely sorok mintha az *Eszmélet* ugyancsak szimbolikussá vált sorát – „Ami van, széthull darabokra” – gondolnák tovább ellentétes értéktartalommal. Az egész-ség – legyen ez a jelentés, a személyiség vagy a vers mint nyelvi tömb sajátja – megalkothatatlan az ebből a szempontból az utómodern horizonton feltétlenül túljutott Tandori-költészetben, hisz a dolgok létmódja itt a töredékesség, alapélménye a hiány. Ez pedig azt is jelenti, hogy a töredékesség nem értelmezhető afféle szinekdoché-logikával, azaz a meglévő részletekből sohasem rekonstruálható a teljesség, ahogy azt a címében is hiányos *Már...* plasztikusan fogalmazza: „egészben / nem férek át önmagamon”.

Az érem másik oldala, hogy Tandorinál mégiscsak működik valamiféle nosztalgia az „én” versbeli megalkothatósága iránt – és ez az a pont, ahol viszont igazat adhatunk a fentebb idézetteknek a Tandori-líra posztmodern határhelyzetét illetően –, hiszen ez a költészet bizonyos letörtséggel, családottsággal és komoran veszi tudomásul, hogy a nyelv működésével kapcsolatos belátások és a részben már ennek függvényében megváltozott irodalmi kontextus miatt a teljesség versei megírhatatlanok, hogy nem marad más, mint a töredék. A hagyománnyal való efféle párbeszéd voltaképp az egész életműre jellemző, a szüntelenül visszatérő Szép Ernő-idézetektől kezdve a többkötetnyi irodalomtörténeti esszén át az elődöknek ajánlott számtalan tisztelgő versig és prózáig. E viszonyrendszer részleteiről máshol már volt alkalmam szólni,¹⁰ ám a *Töredék Hamletnek* nyitóversével kapcsolatban a probléma érintése itt sem megkerülhető. Ez a vers az ugyancsak sokat idézett, beszédmódjában egyedi, ám kötetbeli társainál nem kevésbé enigmatikus *Hommage*:

Ki szedi össze váltott lovait,
ha elhulltak, ki veszi nyakába?
ki teszi meg még egyszer az utat
értük, visszafelé, hiába?

Kardél-nyargalásod két oldalán
még kettészelve is ez állatok
hozzád lassult múlásukkal bevárják,
amíg kidől utolsó hátsod:

Most még, nem deszka-földes-álruhásan,
visszanézhetnél e hűlő vetésre –
hogy zokogás kockázzon koponyádban,
kopogjon tört szemük dióverése.

Bár ez a vers első olvasásra egész-elvűnek tűnhet, Bojtár Endre már 1971-es elemzésében arról beszél, hogy a háromszor négy soros versszerkezet a líratörténetben hagyományosan a „befejezetlenséget, a tragikus hiányt, a gyötrő bizonytalanságot” érzékelteti,¹¹ Tarján Tamás pedig a „tökély és a lazaság közt ingázó” időmértékes verselés kapcsán számol be hasadtságérzésről.¹² Ez utóbbi feszültséget csak növeli, hogy az első versszak harmadik személyű kérdő mondatai szemben állnak a második és a harmadik strófa második személyű, kijelentő és felszólító módú mondataival.

A verset uraló „ló és lovasa” kép elsősorban az *Új s új lovat* és *Az eltévedt lovas* című

¹⁰ Bedecs László: „Párbeszédre készen? (A Tandori-recepció kérdései)”, *Új Forrás*, 2004/3, 61–66.; illetve „Költőileg lakozik (Tandori Dezső: »Hol élsz te?«)”, *Jelenkor*, 2004/3, 333–335.

¹¹ Bojtár Endre: „Értékelés és értelmezés. (Tandori Dezső: *Hommage*)”, in. uő.: *A kelet-európai pontosság*, Bp., Krónika Nova, 2000, 21. (Eredetileg: B. E.: „Tandori Dezső: *Hommage* (verselemzés)”, *Kritika*, 1971/9, 18–27.)

¹² Tarján Tamás: „Tandori Dezső”, in: Reményi József Tamás–T. T.: *A magyar irodalom története 1945–95*, Bp., Corvina, 1996, 75.

Ady-versekhez rendeli az olvasót, de keletkezésekor a mainál bizonyára hallhatóbbak voltak benne Nagy László *Búcsúzik a lovacska*-típusú versei – illetve a *Ki viszi át a szerelmet?* modalitása –, ahogy Nemes Nagy Ágnes *A lovak és az angyalok* című kötetének (1969) címadó verse is („Mert végül semmi sem marad, / csak az angyalok és a lovak”). És mivel az elődszövegeket a haláltematika is összeköti, sejthető, hogy Tandori is ezen a hagyományvonalon jár, azaz az *Hommage*-zsál lényegében a hamleti kérdést fogalmazza újra, az élet elvesző értékeit és a halál elkerülhetetlenségét szembesítve. Nagy különbség azonban, hogy a Tandori-versben a lovak kerülnek az áldozatok szerepébe, ők az életen át, a születéstől a halálig tartó vágta, a „kardél-nyargalás” áldozatai, ami a második strófa szürreális képében mutatkozik meg: az (élet)út két oldalán kettészelt lovak haldokolnak. Bojtár Endre strukturalista alaposságú elemzése ugyanakkor azt is megmutatta, hogy a ló és a lovas alakjai szabályosan, szinte soronként váltják egymást, a „fegyelmezett, konstruktív zártság” az általános emberi problémáknak és az öntépő személyiségnek” épp e hullámváz oda-vissza játéka eredményeként meg nem alkotható egységét jelezve,¹³ ami viszont arra utal, hogy áldozatszerep is megoszlik ló és lovasa között: mindketten egy irányba tartanak. A halálprobléma versbeli jelenlétét legerősebben talán mégis a „deszka-földes-álruha” mint a koporsó metonimikus megnevezése jelzi, mely egyébiránt a vers, sőt a kötet legkomplexebb képe, ami azért is szót érdemel, mert a képek ilyen szintű megalkotottsága eleve csak az *Hommage*-ra jellemző. Ez utóbbi felismerést fogalmazza meg úgy Tarján Tamás, hogy a kötet versei voltaképp két csoportba oszthatók: van az *Hommage*, és van az összes többi vers.¹⁴

Ez a szöveg tehát kezdet, méghozzá kettős értelemben: egyrészt a kötet és az életmű nyitánya, másrészt egy líratörténetileg is új beszédmód bejelentése, mely ugyanakkor címeiben a lezárás gesztusát is hordozza. Hogy Tandori valóban határhelyzetűnek szánta a verset, mely még kicsit *ott* van, de már *ide* tart – ide, ahová a kötet többi versét soroljuk –, az jelzi, hogy ezt az emblematicussá lett művet igyekszik többször is felülrírni, és mint egy szükségtelemmé vált létrát, melyen már feljutott az emeletre, eldobni. Így például *A feltételes megálló* című kötet *Hommage* 2., az „Itt nyugszik, kinek vízre írták a nevét” („H₂OMMAGE”) és az *Abszolút Hommage-készlet* című verseiben, illetve a kilencvenes évek lóversenyes szövegeiben, melyek ugyan gyakran ’fedezik fel’ visszamenőleg is az életmű eredendő ló-orientáltságát, a történetből az *Hommage*-t rendre kihagyják. Sőt Tandori már 1971-ben, az *Élet és Irodalom*-nak adott interjújában¹⁵ értetlenségének adott hangot, amiért sokan ars poeticának olvassák e verset, majd 1977-ben, az ITT NYUGSZEEK STOP E. E. CUMMINGS című verse kommentárjában tért ki arra, hogy csak a „zokogás kockázzon koponyádban” – egyébként szintén a *Hamletre* utaló – sor ér a versből valamit, a többi csupán „írógépkopogás”.¹⁶ Véltetően aztán ebből az ötletből, de mindenesetre ettől – tudniillik az „írógépkopogás”-képtől – nem függetlenül született a szöveg 1970-es „Optima írógepen” készült első másolata (most csak a cím és az első két sor):

=234567

89 öüióqw crtzu iopőasd fghjklé
áy xcobnm,- + "/i(!)_ :ÖÜÓQWERT

¹³ Vö. Bojtár Endre: i. m. 32.

¹⁴ Tarján Tamás: „Tandori Dezsőről”, *Kortárs*, 1974/3, 462.

¹⁵ „Beszélgetés fiatal írókkal (riportsorozat). Kérdező: Alföldy Jenő”, *Élet és Irodalom*, 1971/39, 7.

¹⁶ Tandori Dezső: „ITT NYUGSZEEK STOP E... E... CUMMINGS – Egy versről”, *Kortárs*, 1977/9, 1442.

A feltételes megállóban ráadásul szerepel még egy =234567 'című', ehhez nagyon hasonló mű is, melyhez a szerző megjegyzésként annyit írt: „Leírva azon az enyhén átalakított Optima gépen, amelyiken az 1970-es első változat készült – 1980”, ám ugyanitt jelzi, hogy az 1970-es változatot is csak egy 1980-as másolatból ismerhetjük, mely viszont egy másik gépen, egy „Optima Report de Lux-on” készült. A két változat között az írógép másként kötött billentyűinek sorrendjén túl a legnagyobb különbség az, hogy az utóbbiban már az eredeti versnek az imént idézett esszében kiemelt utolsó előtti sora is csak 'kódolva' olvasható: ez az előbb még 'érvényesnek' tűnő, súlyos kijelentés is feloldódott és kiüresedett, az 1970-től '80-ig tartó évtizedben mintha bármilyen esetleges, és értelmetlen betűsor jelentésével vált volna egyenértékűvé. Hiszen a változatokban csak egy dolog egyezik: a leütések és a szóhelyek száma, mintha egy verset csupán ez identifikálna, és nem például a szójelentések, hogy az intonációról, a rímeiről vagy ezek hiányáról, illetve a központozásról már ne is beszéljünk. Ez az akár konkrét költészeti műként is olvasható átírás vagy felülírás válik tehát a voltaképpen verssé, de ez talán nemcsak az *Hommage*, hanem általában a vers és a versszerűség felszámolását is jelenti. Hiszen az átalakítás során nemcsak a Tandori-szöveg, hanem annak allúziói mint megszólaló nyomok is felismerhetetlenné torzultak, az *Ady*- vagy a *Hamlet*-utalás mellett például a verszáró *verése-vetése* rím is, mely Vörösmarty költeményéből, *A vén cigányból* került a Tandori-versbe – („És keményen, mint a jég verése: / Odalett az emberek vetése”) –, ahogy a *Ki viszi át a szerelmet* modernista, képviseleti horizontú, az 1970-es években még oly meghatározó beszédmódja is. És Tandorinál ez a gesztus nem is egyszeri, hiszen hasonló eljárással találkozhatunk a későbbi *Félreütések Vesszelszky Bélának* (máshol *A félreütések – Vesszelszky Béla emlékének*) vagy *A jól hangzott villanyírógép – Az én Bachom* (címváltozata: *A jól villanyozott írógép [Das Wohltemperiercte...]*) című szövegekben is, melyek szintén ekként is olvashatók: a felülírást érvényesítő és a költészet végét kinyilvánító gesztusként.

De a lezárulás vagy épp a lezárhatatlanság problematikája a *Töredék...* más verseiben is előtérbe került. Elsősorban a koanokban és az egyéb rövid, feloldhatatlan ellentmondást rejtő, illetve csonkán maradó vagy a teljesség hiányát tematizáló szövegekben. A koan, mely a Tandori-líra egyik igen fontos hagyományvonalának része, eredetileg a zen-buddhizmus gondolatalakzata, egy racionálisan nem felfejthető mondásforma, a buddhista meditáció tárgya, mellyel a szerzetes állandó kapcsolatban, szellemi feszültségben van, egészen a szavakkal újra csak ki nem fejezhető megvilágosodásélményig, a satoriig.¹⁷ A zenre jellemző gondolkodás Tandori egész életművében jelen van, legutóbb a 2003-as *Lábon vett filozófia – zen vagy sem* című prózakötetben bukkan fel, előtte pedig a *Zen-lőfogadás* és a *Keletbe-fült kísérletek* című kötetekben volt meghatározó elem. A koan hagyományosan a nem racionális, de autentikus megismerés formája, ahol az intuíció és az asszociációk sora a fontos, ilyenformán legtöbbször egy lényegre utaló benyomás, egy *rejtvény*, melynek nincs jó megoldása, sőt nem is a megoldás a célja, hanem az önmagára visszaható gondolkodás felismerése, a paradoxonnal való szembenézés, azaz a gondolkodás szükségszerű behatároltságának belátása.

Köztudott, hogy a keleti filozófiákkal és művészetekkel való párbeszédnek komoly hagyományai vannak a huszadik századi magyar költészetben, melyekre Tandori nem egyszer rá is játszik. Tábor Ádám ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy „Tandori a nyugati kultúra krízisét leszámítoló irodalmi hagyomány örököse: az ideológiai krízisre zen-buddhizmussal, a nyelvkrízisre szilárd szerkezeti keret kiépítésével (...) válaszoló irodalomé”,¹⁸ Bányai János pedig, aki már a költői pálya indulásának éveiben írt Tandori – ahogy ő nevezi – zen(es) verseiről, épp arra utalt, hogy e versek legfőbb tudása az, hogy

¹⁷ Vö. Eugen Herrigel: *A zen-út*, Bp., ÚR, 1997, 26–30.

¹⁸ Tábor Ádám: „A szakítás hagyományai”, in: uő.: *A váratlan kultúra*, Bp., Balassi, 1997, 98.

az antinómiákat, az ellentmondásokat nem szükséges feloldani, elég csak épp ebben rejlő lényegüket megmutatni – és ez az, amit Szabó Lőrinc és Weöres Sándor után Tandori is tud.¹⁹ Szabó és Weöres keleti elkötelezettségét nem is kell külön bizonygatni, de a koanok paradoxonjai – ha nem is ilyen direkt módon – a tárgyalt Tandori-versekkel egy időben Pilinszky János *Nagyvárosi ikonokkal* kezdődő költészetében is jelen vannak. Voltaképp egy zen-problémát, a van, de még sincs, a „távol se, közel se” problémáját idézi fel például az *Hommage à Isaac Newton*: „Megtesszük, amit nem teszünk meg, / és nem tesszük meg, amit megteszünk”, vagy a *Merénylet*: „Megtörtént, holott nem követtem el, / és nem történt meg, holott elkövettem.” De Kabdebó Lóránt József Attila két versét, az *Ars poetica* és a *Költőnk és Kora* címűeket is ebből a szempontból olvassa, ezzel ugyancsak jelezve, hogy a keleti és nyugati gondolkodásformák közötti feszültség, a nyugati kultúra szűkösségének, hiányainak, „hézagainak” felismerése, és erre válaszul a kelet felé tájékozódás a magyar költészet gazdag hagyományába illeszthető esemény.²⁰ A probléma lényege, hogy a nyugati költészet gondolatalakzatai nem képesek például az ellentmondás feloldására – „nem fog a macska / egyszerre kint s bent egeret” (*Eszmélet*) – vagy a személyiség kettős természetének befogadására, ahogy a Tandori-féle koanok olvasásakor sem juthatunk eredményre egy arisztotelészi, *tertium non datur*-féle, igen vagy nem típusú logikával. A Tandori-versekben ugyanis a nyelvi konvenciókból való kioldódás, az új struktúra felszabadító ereje nagyobb, mint a hagyomány értelmezési stratégiákban is megjelenő kényszere, hiszen e versek mintha épp a formális logika kizárt, harmadik lehetőségéről beszélnének megoldhatatlan feladványaikkal.

A *Törődék Hamletnek* lapjain négy olyan vers olvasható, mely címében utal a koan műfajára: a *Koan I.*, a *Koan II.*, a *Koan III.* és a *Koan bel canto*. A *Koan II.* csak címében koan, hisz épp a tömörség és a belső ellentmondásosság hiányzik belőle, a *Koan bel canto*, mely egyben a cikluscímeket is adja, viszont inkább csak azért érdekes, mert a címbe emelt *bel canto* (annyi mint ’szép beszéd’) nyugati zenei kifejezéssel Tandori a vers gyökereit is részben európai kontextusba helyezi, ami nemcsak a költészet formahagyományának gazdagítását eredményezi, hanem egyben a kultúrkörök közötti átjárás lehetőségét is problematizálja. A *Koan I.* azonban jó példa a megnevezést kikényszerítő nyelv szűkösségére reflektáló versre:

Tőled távolabb-e?
Hozzád közelebb-e?
Tőled se, hozzád se.
Távol se, közel se.

Látható, hogy miközben az első két sor kérdései világos választ várnak, igent vagy nemet, a második két sor úgy válaszol, hogy voltaképp a kérdéseket oldja fel, hiszen sem a „te” definícióját, sem a távolság bipoláris szerkezetét nem fogadja el. Ez a szöveg ugyanakkor akár egy szerelmes versek-antológiában is helyet kaphatna, hisz tulajdonképpen egy „szeretlek is, meg nem is” típusú dilemmát fogalmaz újra. Méghozzá úgy, hogy magát a kérdés igen-nem szerkezetét iktatja ki, sőt szünteti meg, miközben konkrét, habár fogalmilag nem megragadható választ ad. Nem lehet megmondani, hol van a szubjektum, ha sem itt, sem ott nincs, de a vers lényegéhez tartozik, hogy talán nem is kell megmondani.

Ebből is nyilvánvaló, hogy a koanok és más rövid, csak jelzésekből álló szövegek rejtélyes, hermetikus beszédmódja előtérbe állítja az interpretáció érvényességének problé-

¹⁹ Bányai János: „Tandori zen(es) jelversei”, in: uő.: *A szó fegyelme*, Újvidék, Forum, 1972, 93.

²⁰ Kabdebó Lóránt: „A nyugati gondolkodás „hézagai” a poétikában”, in: Bednancs Gábor–Kékesi Zoltán–Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*, Bp., Osiris, 2003, 122–171.

máját, az olvasatok és a mű intenciójának viszonyát. Hiszen egy-egy néhány soros vagy csupán néhány szavas vers eleve csak jelezni tudja azokat az interpretációs kereteket, melyek alapján a jelentéstulajdonítás 'helyessége' vagy 'helytelensége' igazolható lenne. E versek kapcsán nemcsak közhely, hogy nem lehetséges egyetlen, kizárólagos értelmezés, hiszen e szövegekben részben épp a többértelműség, a belső ellentmondásosság tematizálódik. Azaz még egy ideális, ám megvalósíthatatlan értelmezésről sem beszélhetünk, melyhez legfeljebb közel kerülhetnének az egyes olvasatok, melyek egymással versengve, de egyben egymásra támaszkodva próbálnak minél többet elmondani arról a műről, mely a másik oldalon eleve kiiktatja a 'rossz' interpretáció lehetőségét. Ahogy a problémát körüljáró dolgozatában Kappanyos András fogalmaz: a műből érvényesen nyerhető jelentések száma voltaképp végtelen, abban az értelemben, ahogy héttel osztható számból is végtelenül sok van, mégsem osztható minden szám héttel.²¹

A *Koan III.* viszont talán a *Koan I.*-nél is egyszerűbb szerkezetű, mégis összetettebb jelentésmezőt hoz létre:

Némaság a hang helyett.
De a némaság mi helyett?

A verset, jelentőségének megfelelően, Angyalosi Gergely az egész életmű központjának tekinti, melynek problémafelvetése, ha más-más formában is, de immár negyven éve visszatér,²² Doboss Gyula az egész Tandori-lírára jellemző költészeti (forma)elvet vél felfedezni ebben a két sorban,²³ Menyhért Anna recepciótörténeti vázlatában pedig azért tért ki külön is erre a versre, mert belőle vélte eredeztethetőnek a kritikában meghatározóvá vált metaforák majd mindegyikét, a „hiány”, a „csend”, a „hallgatás” vagy az „elhallgatás”²⁴ szólamait. Azaz nemcsak az életművön belül, hanem a recepcióban is négy évtizedes múltra tekint vissza a vers, a kritika újra és újra szembenéz vele, legfeljebb megoldási javaslatokig jutva, ami mellelleg tökéletesen megfelel a koan műfajának. Érdekes ugyanakkor, hogy többen tovább is írták a verset, így például Petri György az 1990-es *Valamit valamiért* című kétsorosában:

Szerelmemért az életet.
De mit az életem helyett?

Oravecz Imre a *Hopik könyvének Nyolcadik koan* című versében:

Ahol elhallgat a szó,
ott a némaság beszél,
ahol elhallgat a némaság,
ott a teremő beszél.

– a költő Kiss Dénes pedig kritikájában: „A koan helyettem? De a koan ki helyett?”²⁵ Mindhárman az azonosítás problémája felől olvassák a Tandori-szöveget – bár Kiss figyel-

²¹ Vö. Kappanyos András: „Az interpretáció érvényessége”, *Helikon*, 2001/4, 475.

²² Vö. Angyalosi Gergely: „Egy egzisztencialista (?) akcióregény (?) (Tandori Dezső: Vér és virághab)”, *Alföld*, 2004/5, 74.

²³ Doboss Gyula: „A Tandori-művek formáló elveiről. (A Koan III. elve és a zuhanás-motívum a korai és a legújabb írásokban)”, *Alföld*, 2004/5, 51–53.

²⁴ Menyhért Anna: „A kortárs olvasás és újraolvasás alakzatai a Tandori-recepcióban”, in: uő.: „Én”-ek éneke, Bp., Orpheusz, 1998, 135.

²⁵ Kiss Dénes: „Két fiatal költő”, *Kortárs*, 1970/9, 1510.

metlenül, hiszen Tandorinál az első sor evidenciával ható állítás, és nem kérdés –, de míg Oravecz választ ad, Petri és Kiss az azonosítást követő hiányra irányítják a figyelmüket. Azaz arra, hogy bármely opposzió két tagja létszerűen függ egymástól, és ha egyik vagy másik eltűnik, nincs mihez képest meghatározni a másikat, hisz az egyik csak a másik megléte által definiálható. Egy későbbi esszéjében Tandori maga is hasonlóan értelmezi saját versét: „Itt a némaság legyen mondjuk *a*, a hang *b*. Tehát: *b* helyett *a*. De mi helyett (*van*) ez az *a*? Mit jelent ez? (...) Nem a hang némul el, nem a hang helyett van a némaság, érzünk rá, bizonyos módon – helyesen. Ha a hang helyett lehet némaság, akkor a némaság is *van*, úgy, mint a hang. (...) De ha van, mi helyett van? Hogyan jön létre? (...) ezt nem kell okvetlenül világeredet-versnek felfogni, ám az utalása – ebbe az irányba! – nem is olyan közvetett.”²⁶ A vers tehát azt jelzi, hogy némaság és hang között nem kategorikus a különbség, csupán relatív, ez azonban biztosítja, hogy a hang mégse legyen teljesen felcserélhető a némasággal, mert ezzel nemcsak a hang, de a némaság is megszűnne. Valami hasonlót jelez John Cage 1952-ben keletkezett 4'33" című, háromtétéles „zeneműve” is, mely négy perc harminchárom másodpercnyi csend, de ezt az intervallumot mégis csak a zaj, a hang fogja közre: ha ez nincs, a csend sem ragadható meg, a konkrét időkeretben biztosan nem. Cage koncepciója – még ha ez már nem is annyira köztudott – a későbbiekben tovább finomodott, és a mű az 1962-es 4'33" (No. 2) (0'0") és az 1968-as 0'0" (No. 3) című változataiban nyerte el radikalitásában is végleges változatát.²⁷ De Tandori Cage-hez hasonlóan tudja, hogy „nem kell félni a csendektől”,²⁸ azaz hogy hang és némaság nem egymás ellentétei, hanem alkalmasint egymás kiegészítői, sőt némi megszorítással alternatívái is lehetnek.

Ez is megerősítheti, hogy a *Koan III.* áttételesen az elnémulás művészetfilozófiai problémáját veti fel, azt tudniillik, hogy vajon a kor nyelvi és egzisztenciális problémáira a költészet feladása lenne-e az autentikus válasz. Tandori ugyanis a(z el)hallgatást költői gesztusként érti, azaz hiába választaná költőként a beszéd helyett a hallgatást, nyilván ez is 'vers' lenne, és nem abban az értelemben, ahogy „a zen maga a hallgatás”.²⁹ Az *Egy talált tárgy megtisztításában* található, *A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn* című vers pedig az autentikus válaszlehetőségek szélső eseteként, e paradigmaticus költészet nullpontjaként írja a cím alatti teljesen üres lapot, ahogy ugyanezt egy évtizeddel később, már kontextusban *A feltételes megálló* című kötetben *A folytatás mondattana* is elismétli. Ez a radikális és kíméletlen szembenézés a folytathatatlansággal az első két kötetre, sőt tágabban az egész Tandori-életműre jellemző, ha a gesztus más-más módon is fogalmazódik folyton újra. Míg például a versekben a némaság és az elnémulás mint egyetlen lehetséges és következetes költői magatartás azért számolódik föl, mert megtörténtével eseményértékűvé, azaz szöveggé válna – ha ugyanis a némaság is beszéd(es), akkor hogyan lehetne ettől elválni: a némaságnak már nincsenek fokozatai –, addig például a *Sohamár. De minek?* (2001) című prózakötetben logikailag formálódik újra a probléma: mondhatnám, hogy soha többé nem írok le egy sort sem, de ha valóban el akarok némulni, akkor minek mondjak bármit is? A műalkotás mint lehetőség zárt rendszert jelent, amit jól mutat, hogy a kritikus döntést meghozó Rimbaud költői alakjához is ugyanúgy hozzátartozik a folytatásról való lemondás (sőt!), mint megírt versei. Ahogy erre a jelenségre az *Egy vers vágóasztala* című Tandori-vers utal: „Azt hiszem, igencsak romantikus / képzeleteink közé tartozik Arthur Rimbaud.” Majd ugyanez prózában, ironikusan: „Rimbaud tizenkilenc évesen felhagyott a költészettel. Én még csak most tartok ott, hogy el se kezdem.”

²⁶ Tandori Dezső: „Mi mondható róla, mondható róla I”, *Híd*, 1979/1, 79.

²⁷ Erről lásd: Heinz-Klaus Metzger: 4'33", in: uő.: Wolfgang Sandner (szerk.): *Zeneművészeti kisszótár 1*, Bp., Európa, 2004, 69–72.

²⁸ John Cage: „Előadás a semmiről”, in: uő.: *A csend*, Pécs, Jelenkor, 1994, 65.

²⁹ Tandori Dezső: *Keletbe-fült kísérletek*, Bp., Terebess, 1999, 20.

E versek azonban csak tünetjellegűek, hiszen itt nem csupán egy-egy versről, hanem költészeti koncepcióról van szó, mely az *Homage* tárgyalt gesztusával veszi kezdetét, és a *Koan III.*-ban nyeri el tételszerű formáját. Tudjuk – Tandori maga legalább tízszer megírta³⁰ –, hogy a *Töredék Hamletnek* eredeti címe *Egyetlen* lett volna, az egyetlen könyv jelentésben, az *Egy talált tárgy megtisztításának* pedig A. Rimbaud a *sivatagban forgat* címet szánta a költő, mely Rimbaud példáján keresztül, mint láttuk, szintén a lezárás, a költészet nyelvi lehetőségeinek megszüntetése felé tolta volna el az értelmezést. A kötetcímet egy olyan költőtől vették el a kiadó cenzorok, akinél ez, mint az egyes szöveg elemzése során is láthattuk, meghatározó, a műalkotásban teljes jogú, sőt elsődleges szerepet kap. A versek maguk ugyanakkor a kötet cím változásán túl is egy irányba mutatnak, a nyelvi korlátok önmagukra húzásával és a hagyomány továbbéltetésének dilemmáival, a folytathatóság radikális kérdésével szembesülnek. Mindezt azért is fontos hangsúlyoznunk, mert a harmadik kötettel kezdődően a kritika gyakran veti Tandori szemére, hogy nem folytatta az első két kötetben elkezdett poétikai forradalmát, hogy visszavett, hogy „visszaklasszicizálódott”,³¹ hogy feladta a pályakezdekő elért eredményeit. Csakhogy épp arról van szó, hogy egyrészt már a második könyv sem folytatja az elsőben megkezdett és ott le is zárt utat, másrészt az első és a második épp önmaga folytathatóságát számolta föl: a *Töredék Hamletnek* és az *Egy talált tárgy megtisztítása* szigorú poétikai konzekvenciája csak az elhallgatás lehetne. Vagyis akár azt is mondhatjuk, hogy Tandori az első két kötetben számot vetett a hagyományos, örökségként kapott költői magatartástípusokkal, belátta ezek anakronizmusát, és minden, amit ez után írt, már e belátás utániként és ilyen értelemben poszt-modernként olvasható. De közben nem került meg a kérdés egy másik, ugyancsak kényes aspektusát sem, melyet Paul Verlaine után Alain Borer fogalmaz meg: Rimbaud-nak a költészetet megtagadó döntését logikusnak, tisztességesnek és szükségszerűnek kell látnunk, olyan döntésnek tehát, mely nemcsak esztétikai érvek mentén érthető meg, hanem legalább annyira etikai problémaként is.³²

³⁰ Lásd pl.: „Tulajdonképpen az *Egyetlen* című kötet jelent meg 1968-ban a hangzatosabb *Töredék Hamletnek* címen.” Tandori Dezső: „Utószó”, in: uő.: *Töredék Hamletnek*, (3. kiadás) Bp., Fekete Sas, 1999, 123.

³¹ Vö. pl. Radnóti Sándor: „Tandori szonettjeiről”, in: uő.: *Mi az, hogy beszélgetés?*, Bp., Magvető, 1988, 229.

³² Alain Borer: „Rimbaud Abesszíniában”, in: Dobai Péter (szerk.): *Rimbaud Abesszíniában*, Bp., Nagyvilág, 1998, 10.

A TOLNAI-CSIPKE

Tolnai Ottó: Költő disznózsírból

Kora reggel volt, tél, szürke fény szivárgott át a redőny résein. A fejem melletti kisasztalon vadul csörögni kezdett a telefon. Egy reszelős, reszketeg hang szólt bele.

– Halló – csak ennyit mondott.

Se név, se köszönés, mégis rögtön tudtam, hogy ő az. Már vagy egy éve, legalább háromszáz napja nem beszéltünk egymással, mégis, az első pillanatban, ahogy meghallottam a hangját, biztos voltam abban, hogy Tolnai Ottó van a vonal túlsó végén.

Miért is? A reszelős hang miatt?

Annak a reszketősségnek az okán, ami tulajdonképpen nem is a hangban van, hanem csak átjön azon? Beljebből, mélyebből fakad, éppenséggel ez a lényege. És nem is egyszerűen reszketősség ez, inkább *rezegtetés*, afféle szitakötös-ügy.

Ahogy egy szitakötő propellerezik a napsütésben, áttetsző és mégis kék, csíkos és hártyás, egy helyben lebeg a levegőben, figyel és vár, holott közben állandóan mozog, úgy mozog, mintha állna, soha nem lehet kiszámítani, melyik irányba zizzen el. Legalább annyira tartozik a napsütéshez, mint a víztükörhöz és a nádhoz, az alatta hullámozó füvekhez és virágokhoz. Zizeg és rezeg, miközben nyilvánvalóan nem is lehetne léteznie, olyan, mint egy helikopterből visszafejlesztett élőlény, egy prototípus, amit a szeme miatt találtak ki, csak túl jól sikerült, merő egy szem, ami hordozza magát, s a többi mind a szárny.

– Halló! – mondta Ottó a telefonba. – Zoli, te vagy az?

– Hát... igen – válaszoltam.

– Akkor jó – mondta Ottó, és letette a kagylót.

– Halló! – kiabáltam a telefonba. – Ottó, te vagy az?

Nem érkezett válasz, csak a zúgás hallatszott.

A szürke fény a redőny mögül.

Néhány hónapja egy ismerősöm gyönyörűen becsomagolt kis ajándékot nyújtott át nekem, azt mondta, Ottó küldi Hollandiából, mert hogy ott találkoztak, Amszterdamban. Küldi nekem, onnan a vörös téglás házaktól, a tenger partjáról.

A díszes csomagolópapírban egy szivarkás dobozka lapult: De Huifkar, 100% tobacco, Practicus 10 cigars, 10 senioritas. (*Roken is dodelijk.*)

Utálom a cigarettát, a szagát se állhatom, megfájdul tőle a fejem, és a szemem könnyezni kezd, s amennyire én tudom, Ottó se dohányzik.

Vagy nem annyira.

És akkor küldi ezt a dobozkát, ezt a hennás-barnára pácolt, szépen erezett fadobozt, arany felirattal és egy aranyszínnel rányomatott ponyvászekérrel, a fedél alatti belső oldalon meg ilyen szavakkal, hogy Sumatra, Java, Brasil, Melange és Dekblad, Omblad. Egy hosszában felnyíló finom kis faszervezetet, amin sárgarézből vannak a tartócsapok és a patentos kis zár, benne pedig tízesével sorakoznak az édeskés illatú, csokoládészínű szivarkák. (Egyébként se levél, se üzenet, csak a kis csomag.) Mint aki az apja (államosított, majd leégett) gyarmatáru-kereskedésében lenyúl a pult alá, és hanyag mozdulattal odanyújtja a törzsvevőnek a háncskötésből, faforgácsból frissiben előszedett, most érkezett adagot.

A sárgarézipatentos fadoboz mint címszó a *Tolnai-világlexikonban*. S akkor már helyben is vagyunk.

(Egyébként, mi tagadás, én azt hittem, ez a könyv, ez az életútinterjú soha nem fog el-

készülni. Naná, hogy nem. A rádióban [értsd: Magyar Rádió, értsd: Irodalmi szerkesztőség, értsd: honfiúi dagadó kebel, jogos büszkeség, úgy is, mint helyesen és szorgalmatosan ellátott feladat] létezik egy több-kevesebb rendszerességgel működő műsorfajta, az életútinterjú. Ami annyit tesz, hogy irodalmunk jelesei szépen sorban megszólíttatnak egy mikrofon és egy kérdező előtt, hogy lényegében a számukra megfelelő terjedelemben [hosszan] mesélnék el az életüket, úgy is mint történetet és úgy is mint irodalmat. [Elmesélik, és ez jó.] Kilencvennyolcban Parti Nagy Lajost kértük fel kérdezőnek, s aztán a palicsi szép napok [akkor dúlt a jugoszláviai háború] után el is repült az éterbe hatórányi terjedelemben az *Azúr-expressz*, Tolnai Ottó életútinterjúja. Ennek néhány részlete megjelent a *Jelenkor* 2003-as évfolyamában, s mert látszott, és tudni lehetett, hogy igazi tolnais, burjánzó, fantasztikusan érdekes anyag, természetesen merült fel, hogy jelenjen meg könyv formájában is. No és akkor nem is történt semmi különös, csak az, hogy Ottó fogta a legépelt kéziratot, és átfésülte egy kicsit.

Belejavított, itt-ott, ahol kell. Fésülgetés és belepiszkálgatás. Közben a kézirat, a könyv dagadt és fogyott, élt és növekedett, egyre csak rezgett, és amikor már nem is lehetett hinni benne, egyszer csak villámgyorsan elkészült, van.)

A Tolnai-világlexikon.

A többit tudjuk.

Költő disznózsírból.

Ünneplés és öröm, díj és laudáció.

A ditirambusok sora Tolnainak ezt a könyvét mint önéletrajzi prózai művet értékeli, az életmű összegzésének tartja, s ezzel együtt lényegében az opuszt mint az életmű csúcását ünneplik.

Jó is ez és szép is ez így, eltekintve attól, hogy a Tolnai-életmű, megítélésem szerint, minden, csak nem befejezett. Él és lélegzik, hatalmas száguldásban van, s összegzésről beszélni legfeljebb visszanézve, a jelenhez (immár a közelmúlthoz) képest tűnik jogosnak. Egyáltalán: Tolnai életműve nem is lehet befejezett: gyarapodik, olyan, mint egy újra és újra átfésült kézirat. Nem mintha a laudációkat bántanám. Látható, hogy ezekben a megközelítésekben legalábbis tetten érhető a sok-sok mulasztás és bűntudat, ami a Tolnai hatalmas munkásságának eddigi, meglehetősen nyers negligálásából ered, beszéljünk akár az elmulasztott recepcióról, a zsurnaliszták és kritikusok hanyagságáról, s végső soron persze az olvasói ismeretekről, illetve annak hiányáról. Tolnai költészete (szándékosan használok ezt a megnevezést a prózájára és a drámai művekre is) kezdettől radikálisan ellenállt minden sztereotípiának, nem volt alkalmas az egyszerűsítő „kisebbségi magyar irodalom” című érzelmi megközelítésre, s ráadásul nemcsak a maga tengerszagú vitalitását hozta, de az *Új Szimposion*os bátorságával lelépte a magyarországi tipródó avantgárd-hagyományt, s olyan hangon szólalt meg, amilyenre az itthoni kritikának se füle, se értelmezési eszköztára nem volt. (Önmagában véve már az elgondolkodtató, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek jugoszláviai magyar irodalmának történései, illetve az akkori jugoszláviai szellemi élet visszaidézése láthatóan mennyi újdonságot hordoz az irodalomban jártasabb honi olvasóknak is.)

Az se kétséges, hogy a *Költő disznózsírból* remek könyv, olyan olvasmány, amit lassan olvasni volna jó (miközben gyorsan olvastatja magát), újra felvenni, letenni, elhúzni a napokat, s aztán, majd néhány hónap múltán újraolvasni megint. Ám, teszem hozzá, meglehetősen furcsa s a Tolnai-oeuvre-től teljesen idegen (s legfeljebb befogadásszociológiai szempontból érthető) gesztus ezt a könyvet egy olyan életmű „csúcává” nyilvánítani, amelyben – hogy csak két időben is egymástól távol eső példát említsek – olyan opuszkok találhatók, mint a *Virág utca* 3. és a *Wilhelm-dalok*.

A *Költő disznózsírból* nem valamifajta csúcsa az eddigi Tolnai-életműnek, hanem a szerkesztés folytatása a tolnais írásoknak, egy a prózában, költészetben és drámában egyaránt működő, végtelen műgonddal kimunkált, több mint három évtizede érvényes beszédnek.

Másképpen: a *Költő disznózsírból* a nyilvánvaló biográfiai érdekesség mellett ezt a Tolnai-beszédet, a történetmondás, a szabadvers és a kitüntetetten szubjektív-reflexív meg-

szólalás pompás, a magyar irodalomba prózapoétikai szempontból (is) újat és időtálló hozó vegyületét *folytatja*. Úgy hiszem, a felhordott hatalmas filológiai, irodalomtörténeti anyag értékelése mellett elsősorban ezt a szerves folytatólágosságot, ezt a kimunkált beszédmodot érdemes vizsgálnunk.

Tudjuk, csak annak az embernek van története, aki el is tudja mesélni azt. Csak annak az embernek vannak történetei, aki el is tudja mondani őket. Tolnai a magyar prózában egyedülálló módon imitálja az élőbeszédet, azt a fajta *lepkekönnyedségű* spontaneitást, amit már Kosztolányi is emlegetett, tudván, legalábbis egy favágó munkájához hasonlíthatóan megerőltető ez a könnyedség. Ha a hagyományait próbáljuk visszakeresni, leginkább talán Füst Milánban lelhetjük meg, az ő habitusa szerintem amúgy is sok vonásában rokon Tolnaiéval.

Tolnai történetmondása első pillantásra egy szabadon csapongó asszociációs rendszer működését képezi le. Csak ha egyenként meghúzgáljuk a finom technikával összefont történetszálakat, akkor értjük meg igazán (érezni persze már előtte is érzi az ember), hogy milyen bonyolult és pontos, elsősorban a zenei szerkesztéshez hasonlatos techné ez. Különösképpen három elemet emítenék: a késleltetés, az ismétlés (fokozás) és a csattanóra építés eljárását.

A történetmondás újra és újra kitüremkedő hurkaival, az alaptörténetre ráakódó asszociációs rétegekkel Tolnai egy kissé mindig eltolja magától az elmondandó történetet, a „feladatot”, miközben bővelkedik a magára a történetmondásra, s a befejezésre mint szükségszerűsége irányuló önreflexiókban. Ez az élőbeszéd-szerű eljárás magukat a történeteket a kvázi függőbeszéd keretében folytonosan a végzetlen gazdagságú történetfolyam részévé nyilvánítja, azaz akár a pusztán az áradásba belevesző olvasó is öntudatlanul talán, de élvezni kezdi a *kiválasztás* gesztusát. (A képek a falon, a tárgyak a dobozokban, polcokon, a mikroszkopikus közelségből vizsgált részletek is hangsúlyozottan *ki vannak választva*, oda vannak téve szemmagasságba, félreérthetetlen performance-ként műalkotássá nyilvánítva a talált, megtalált tárgyat.) Tolnai úgy képes kiválasztani az elmondott történeteit, hogy közben látjuk és élvezzük magát a választást is. Semmi kétségünk afelől, megtisztel ezzel a gesztussal, és az elmondottak sokszorosát tartalékolja. (Michelangelo a maga lenyűzött bőrét ajánlja fel.)

A késleltetés ezen technikája ugyanakkor összefügg az egyes történetszálak újra és újra visszatérésével. Így a látszólag szabadon sodródó beszédben az alaptörténetek már a beleszövődő újabb jelentéskapcsolatokkal gazdagítva térnek vissza, s nem is egyszer, Tolnai nem szűkkeblű az ismétléssel. Csak egy példa: ha valaki az első olvasatnál meghökken vagy berzenkedik netán az olyan hihetetlenül erős metaforák okán, mint például a *vértó* említése, minél beljebb szippantja a szöveg, annál többször, annál többfajta asszociációval megokolva bukkan magára a metaforára, vagyis az indokoltságára és a vele felsejlő jelentésmezőre, s jóllehet nem is tudatosítja talán magában, de már olyannyira belül kerül a Tolnai-univerzumba, hogy értelmezőként és élvezőként maga is kiindulási pontoként érti a Tolnai által használt alaphasonlatokat. Az ismétlés tehát egyben fokozást is jelent Tolnainál: éppen a (látszólagos) történetmondási kitérők adagolt asszociációs többlet által létrehozott fokozást.

A mikrorealista részletek bősége s egyidejűleg a történet alapidejéből való szabad kilépés, az egy-egy félmondatban egészen távoli idősíkok összevonása, illetve az ezeket kísérfő, a történetmondás, az elbeszélés technikájára reagáló önreflexiók révén Tolnai tulajdonképpen a magyar prózaírás sokat vitatott alapműfaját, az anekdotát teremti újra: a végtelen finomságú szárazassal szertebontott, áradó *anekdotamesélést*, beleértve ebbe a mindig bekövetkező csattanót is.

Talán éppen az újraértelmezett hagyomány, illetve a sok tekintetben hiányzó előzmények okán van az olvasónak gyakorta az a különös érzése, mintha remekbe szabott fordí-

tást olvasna egy nem magyar nyelven íródott Tolnai-műből. Miközben élvezzük a nyelv végtelen precízen kimunkált szabadságát, minden végül is látványosan összeálló nagy történet mögött (legyen szó akár Tolnai költészetéről, akár a jelen prózakötetről) felsejlik egy titkos réteg, egy megmutatott, de el nem mondott tapasztalat. S ha Füstöt említettük az imént, akkor itt Mészölyt nevezhetjük meg mint Tolnai közeli rokonát, azt a *lágasságérzést*, amit ők ketten ajándékoznak nekünk.

A *Költő*...-t sokan nevezik egyfajta Jugoszlávia-könyvnek is. Tegyük hozzá ehhez, hogy igen, ez egy *tenger-könyv*, *Adria-könyv*, *Jugoszlávia-könyv*, és mindezekkel együtt egy *Monarchia-könyv* is. Mert ebben az univerzumban ott van az az Abbázia, ahová a monarchiabeli úri osztály utazgatott, s ott vannak a felvidéki erdők, a román rokonság, ott van Bécs és a Morvaország. (Mint egy [leégett, államosított] vegyesbolt, gyarmatáru-kereskedés az egykori Újvidéken...)

Egyébként pedig, ha valaki kételkedne efelől, Tolnai volt karcsú és fiatal is, megmutatják ezt a könyv (sajnos nem túl jó minőségű) fényképei. Süt a nap, és a tengerparton, Rovinjban ül egy fiatalember. Tolnai. Süt a nap, és a tengerparton, a Lidón ül egy (már nem annyira) fiatal ember. Kosztolányi.

Két fiatalember, akik megszállnak egy fehér falú házban, s kis híján feleségül veszik az éppen ott található lányt. Domonkos és Tolnai. Sok fiatalember, akik az újvidéki Telepen kezükbe veszik az életet. Sziveri és Tolnai.

A fiatalemberekről jut eszembe. Sok évvel ezelőtt, amikor házasságot kötöttünk, a (friss) feleségemmel annak rendje és módja szerint nászútra mentünk. Indulás előtt megkeresett egy folyóirat szerkesztője, írnék-e Tolnai Ottó *Az Újvidék Áruházban* című könyvéről. Sütött a nap, fiatalemberek voltunk, én meg írtam Tolnai könyvéről a nászutunkon. Izzadtam és írtam. Hozzáteszem, a házasságom megvan, ellenben már se az a folyóirat, se az az Újvidék nem létezik, a könyvet még az antikváriumokban se lelhetni fel, a szerkesztő pedig önkezevel dobta el az életét.

(Ami pedig a *Költő*...-ben felhordott rettenetes mennyiségű képzőművészeti utalást és a délszláv festészetben, szobrászatban való jártasságot illeti, magánkutatásaim szerint Tolnai Ottón kívül nincsen ember, aki tudhatná, hogy a jelzett [és szeretett] festők, szobrászok, festmények, művek közül melyik a valóban létező, s melyek azok, amelyek talán csak a Tolnai-univerzumban kaptak kiállító helyet. Mindegy is: ide vannak mesélve, tehát vannak.)

A tekintet úgyszemint megszervezi a látványt, Tolnai tekintete pedig különösen ilyen.

Egy évvel ezelőtt, amikor Tolnaiék Berlinbe érkeztek, a gondos német vendéglátó szervezők egy nyelvtanárt is delegáltak a művész úrnak, segítené a helyi nyelv megismerésében. Nem tudták, mibe vágják a fejszéjüket. Tolnai ugyanis már otthon, Palicson összeszerkesztett magának egy kis szótárt, beleírva a legfontosabb és feltétlenül megtanulandó német szavakat.

Például első helyen azt, hogy sirály = möven. Meg flamingó, meg azúr, meg szög és postagalamb.

Nem azt, hogy pohár vagy víz, hanem azt, hogy sirály = möven.

És amikor a korosodó német hölgy megtartotta az első egy-két nyelvórát, tapasztalnia kellett, hogy itt valamiképpen a hagyományos nyelvtanítási technikák megbicsaklanak, momentán a szintén tanonc Tolnai Jutka úgy vágta a sarokba a nyelvkönyvet, hogy csak úgy füstölt. Ezért aztán a tanárnő, kissé kétségbeesve, a legközelebbi órára egy verset hozott, hogy talán majd azt fordíthatva előre jutnak a tanulásban. Egy szikár német tanárnő, aki munkába veszi a palicsiakat. És természetesen, annak rendje és módja szerint, elővette azt a verset, hogy akkor majd azon át.

Mi volt a címe?

Möven.

Mert a tekintet, az a rezegtetős tolnais tekintet így is, úgy is megszervezi a látványt.

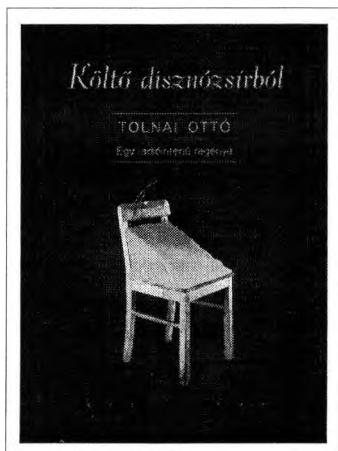
BÁCSKAI VADÁSZ A SENKIFÖLDJÉN

Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból* – egy rádióinterjú regénye

(*Modern Montaigne*) Ha megélte volna, talán a többször idézett mester, Montaigne is elégedett lenne Tolnai Ottó *Költő disznózsírból* című rádióinterjú-regényével. A francia esszéista ugyanis az olvashatóságot részesítette előnyben, nem szeretett egy-egy mondatnál leállni, ha nem értette, továbbá, ahogy megfogalmazta: „Jómagam csak az olyan könyveket szeretem, amelyek vagy mulattató, könnyed voltak csiklandoznak, vagy megvigasztalnak és tanácsot adnak, miképpen rendezsem el életemet és haláloamat...” Tolnai könyve mindkét kritériumnak eleget tesz: helyenként mulattató, könnyed, másutt viszont – ha a halálra vonatkozóan nem is ad tanácsokat – az élet elrendezése terén meggyőző: bámulatos, Tolnainál élet és irodalom miképpen olvad egybe, és saját dolgait miképpen rakja fel az emlékezés polcára. Vagy Empedoklésszel szólván: az emlékezés a létezés egységének felismerését szavatolja. Ezt a felismerést megkapjuk.

Tolnai „regénye” saját emlékeit asszociatív módon rázza egybe. Első ránézésre úgy tűnhet, Tolnai összeviszsa ugrál, kapkod, elkap egy fonalat, majd elereszti, s egy másikba kapaszkodik. Motívumok tucatjai kavarognak, mégis összeáll a kép – mintha egy lexikonban lapozgatnánk ide-oda, minden rendszer nélkül egy rendszerben, amely csakis és kizárólag Tolnaié. Amely sosincs kész, mindig továbbródik, bővül, átalakul. És e tekintetben még találóbba a Montaigne-nel való párhuzamvonás – ahogyan azt Mikola Gyöngyi már megtette Tolnai *Balkáni babér* című verseskötete kapcsán: „nemcsak a polgárháború közepette éppen az idill műfaját választó Vergilius idéződött föl bennem, hanem a Vergiliust legkedvesebb költőjének tartó Montaigne is, aki szintén kegyetlen testvérháború – vallásháború – közepette húzódott vissza apai birtokára, és hazai földjén, de állandó bizonytalanságban új műfajt teremtett, az esszét, amely lényege szerint maga is a régi szerzők műveinek állandó újraolvasása, kommentálása, továbbírása révén keletkezett, abból alakult a késő reneszánsz ember már maga teremtette szellemi kozmoszává.” (Az ókori szerzőre utalt egyébként Jánossy Lajos is *Vajdasági Vergilius* című írásában a *Magyar Hírlapban*.)

A visszahúzóds mint tudatos stratégia az interjúregényben is megjelenik – Tolnai számára alapvető fontosságú, hogy költői szabadságában korlátozhatja a háború, és magát Montaigne-t idézi: „Ami kis eszesség van bennem, arra fordítom, hogy ezek a mostani polgárháborúink ne csorbíthassák járáskeleési szabadságom.” Tolnaiék a kilencvenes évek közepén Újvidékről Palicsra költöztek, az 1913-ban felépült Homokvárba. 1998. március 24-étől kezdve hat napon át itt beszélgetett Parti Nagy Lajossal (kinek értő hallgatása talán job-

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2004
395 oldal, 2990 Ft

ban inspirálta a kérdeztet, mint maguk a kérdések). Az interjú harmincórás anyaga a rádióban hangzott el, majd leírt változatának pár része éppen e folyóirat hasábjain jelent meg – minthogy Tolnai a lap munkatársa, nem hiszem, hogy itt különösebben be kellene most mutatni őt. A kötetért kapott Magyar Irodalmi Díj pedig jó alapot képez arra, hogy a magyarországi irodalmi nyilvánosság is végre jobban megismerje.

S tovább: Montaigne. Aki magáról azt írta, hogy „hihetetlenül gyenge emlékezetű”, ám bármilyen élettapasztalatát bámulatos módon ókori szerzők idézeit felhasználva mutatta be, értelmezte. S inkább azt hangsúlyozta, jobb, ha valakinek helyén van az esze, mintsem tele a feje. S ha valami távol áll Tolnaitól, az a tudományos rendszerezés: saját Tolnai-lexikonjának elkészítése a leírás igényéből fakad, azért, hogy újabb és újabb területekre vezethessen el. Tolnai Kosztolányival együtt vallja, hogy tévedés azt hinni, a költő érti az életet, majd jó tanár módjára el is magyarázza. Hiszen: „A költő nem érti az életet, és éppen azért ír, hogy az írással mint tettel megértse.”

(*Régi és új mesterek*) A *Költő disznózsírból* a rádióinterjú alapján készült, de annak legalább a duplája: Tolnai pár év alatt teljesen átírta a szöveget, szinte szó (kő kövön) szón nem maradt. Újraolvasott hozzá, kommentált, fűszerezett, továbbírta, kibővítette történeteit.

1992-ben indult el Veszprémben főszerkesztésével az *EX Symposium*, amely azóta is sorra közli hasonló zsánerű „regényes” esszéit. Ezek, továbbá a *Rothadt márvány – Jugoplasztika* című, 1997-es könyve és e kötet közt számtalan átfedés akad, érzésem szerint számtalan történet át is alakul, hozzáad és elvesz belőlük (hatalmas vállalkozás lenne ezek összevetése, bár az emlékezés mibenlétéről sokat mondana). Tolnai korábban a kisebb, semmis formák mesterének tartotta magát, vers, dráma, próza, (képző)művészeti kisesszék szerepelnek repertoárján, a *Költő...* viszont összegző jellegű. De nem befejezett, ha a szorgos szerkesztői kezek el nem választják a szövegtől, még most is folytatná. Pontosabban folytatja is, a kötet megjelenése óta több levélinterjúban szötte tovább a hálót.

Ennyiben viszont Montaigne csak az utóbbi idők mesterének tekinthető Tolnainál. Az induláskor, illetve közvetlenül utána, a hatvanas években Ivo Andrić, Miroslav Krleža és Miloš Crnjanski még a magyar íróknál is fontosabbak voltak számára: „a visszahúzódo, akárha a történelemből szemlélődő, az államelnökökhöz közel álló (rőla könyvet író), ám ugyanakkor állandóan rettegő, életét féltő”. Mint ismeretes, Montaigne két alkalommal is volt polgármester, Andrić berlini jugoszláv nagykövet, Krleža Tito bizalmasa, Crnjanski pedig szintén diplomata volt. Tolnai a politika mezején – szerencsére – nem vitte ennyire, de elnökségig igen: az egykori Jugoszlávia írószövetségének utolsó elnöke volt.

De megjelennek a vajdasági régi mesterek is: B. Szabó György, Sinkó Ervin vagy éppen a nemrég elhunyt Koncz István. A kötet legizgalmasabb részei talán pont a kortársak portréi: legyen szó költői példaképről, jugoszláviai/vajdasági magyar/magyarországi/egyéb határon túli vagy nagyvilági írókról, képzőművészekről, filozófusokról, színészekről, újságíró-kollégákról, művészekből politikusokká válókról, az *Új Symposium* szerkesztőiről, munkatársairól, avagy gyerekkori pajtásokról, rokonokról, szerelmekről, feleségről és gyerekekről, kőművesmesterről, tejesemberről, hovatovább biciklitől-vajokról, zuhlott kocsmái alakokról, marginális, netán akár alvilági figurákról, házínékiről, dadusról vagy takarítónőről. S nem csak idősebbekről, de jóval fiatalabbakról, akiket Tolnai inspirált, ám Tolnai is tanult tőlük – mintha őket is mestereinek tekintené.

A nagymester azonban mindörökké Kosztolányi Dezső marad. A semmis dolgok költője, a *Próza* írója: „Ebből a kötetből kezdtem el kibányászni aztán magam számára a titkot, azt, amit a köztes műfajról mondtam, tehát rákmozgásom egészen visszaaraszolt az indításodhoz, kis ars poeticámhoz.” Kosztolányitól ered a kötet címe is. Tolnai a 13-as szám misztikumával indítja a beszélgetést – a 13-as számú házban élnek, felesége, Jutka is e napon született stb. –, ám meglepő, hogy éppen a sokat emlegetett *Prózából* nem említ

meg egy idevágó részletet. A *Töltőtollam halálára* című írásban Kosztolányi így ír: „Vonalakat húzogattam, lefirkáltam egymás után a nevemet, azt a tizenhárom betűt, mely szerencsétlen számával születésem óta szerencsésen jellemez engem magam és a világ előtt.”

A portrék mellett szintúgy elemi erővel hatnak a helyrajzok: a gyerekkori Magyaraknizsa, a gimnáziumi évek Zentája, a hatvanas évek Újvidéke, amikor a Magyar Tanszéken tanul és elindítják a *Symposiont*, majd Zágrábban az egyetem és a katonaság, az Adria – különös tekintettel Rovinjra és Korčulára –, majd a magyarországi utak, Budapest, aztán Párizs, New York. S Újvidék után végképp és végleg: Palics.

Mindez különös felismerést generált bennem: azt, hogy az öregedésben is van valami nagyon jó, mégpedig, hogy van mire visszaemlékezni. Hogy a legrosszabb, legfájdalmasabb dolgokra is szépen vissza lehet tekinteni. Hogy Empedoklésznek nagyon is igaza van – Tolnai a létezés egységét írja le.

(*Miből van a költészet?*) Tolnai Ottó számára a tárgyak világa kiemelkedően fontos, ez az a kályha, melytől elindulunk. A kályha, mely ugyanakkor a matériát meg is olvasztja. A költő, mint arra a kötet cím utal, disznózsírból is lehet, elsőrangú anyagból, amely azonban megolvadhat, szétfolyhat, töpörtyűvé süllhet. De életmentő is. Tolnai természetesen Joseph Beuysra utal, aki a II. világháborúban lezuhant a német–szovjet front közötti senkiföldjén, s nomád tatárok mentették meg úgy, hogy testét zsírral kenték be (legalábbis az ön-mítosz szerint). E kötet címdalán pedig Beuys egyik fotója szerepel – egy széken valami zsírszerű anyag látható. Tolnai hat alkalommal ült le Parti Nagy Lajossal beszélgetni, és először is a sámliról, a székről beszélt, a kiindulópontból.

S hogy miből van a költészet? Ugyan nem idézi, de az egész kötetben e témát tekintve átsüt a kierkegaardi gondolat, miszerint a költő „egy szerencsétlen ember, akinek ajka úgy van megformálva, hogy sóhajtása és kiáltása szép zenévé alakul át, miközben lelke titokzatos kínoktól jajveszékél”. Tolnai – maga állítja – motyog, keresi a szavakat, nehezen lélegezve szólal meg, de egyben dalol is, ő: „a semmisségét formaként felvállaló kis-énekes”.

Tolnai sokat beszél apja vadászatairól, meg arról, hogy maga viszont sosem is szeretett vadászni. De vadász lett abban az értelemben, ahogyan másik nagy mestere, Pilinszky János, a Pí-versek ihletője hasonlította a költészetet a vadászathoz: mindkettőben alapvető fontosságú a kivárási. A vadász és a költő is vár, vár a magaslesen vagy a fa mögött térdepelve, leskelődik, nem tudja, mi fog történni, aztán mikor kiugrik vagy fel száll a vad, hirtelen kell tüzelni, gondolkodás nélkül, nincs mese.

A kisebbségi irodalmár eleve nem foglalkozik nagy dolgokkal, a kicsik az övéi, a kis, semmi dolgok. Rakosgatja egymás mellé, vizsgálódik, kutakodik, nézi, forgatja a dolgot, megnézi, milyen materiából van. Mert mindig is első az anyag. Tolnai Ottónak senki másához nem hasonlítható módszere van. Ő, ahogyan magáról mondja, kutat. S aztán folyton elcsodálkozik a dolgok állásán. És mivel a költő-kutató igen különleges dolgokra jön rá, megilletődve csak motyogni tud.

A vadász a fa mögött várakozva csizmájával talán a fa gyökereit rugdossa. A rizomatikus módszerének alapja: elindulni a hajsálereken, egészen a törzsig, majd vissza, immár egy másik éren. De ez nem csak metodológiai kérdés. A kilencvenes évek elejének nagy költői (de egyszerűen emberi) kérdése is az, hol lehet gyökeret eresztetni (korábban Tolnai vizsgálódásainak homlokterében konkrétan a karfiol és a csicsóka is állt). Családostul Palicsra, ez, ha nagy kalandok árán is, mint meséli e kötetben, még viszonylag egyszerű. De ahogyan az általa szerkesztett *EX Symposion 1993-as Talaj-vesztés (Szarajevó)*-számában Simone Weil írta: „A gyökeret eresztés talán a legfontosabb és legkevésbé ismert szükséglete az emberi léleknek. És az egyik legnehezebben meghatározható fogalom is.”

Ugyanitt André Gide egyik írását is közlik a gyökértépettekről. A téma örök: hiába akarunk mi gyökeret eresztetni, ha mások ezt kitépik. A gyökér kérdése a szabadság kérdése, amiről ugyanezen folyóiratszámban Vilém Flusser a következőket írta *Otthonosan a hontalanságban* című esszéjében: „A 'mitől szabadnak lenni' kérdését átfordítottam a 'mihez szabadnak lenni' kérdésébe – ez az átfordítás jellemző a kivívott szabadságra –, s ez a kérdés afféle 'basso continuo' módjára azóta is elkísér vándorlásomon. Mindenki ilyen, aki a röghözkötöttség összeomlásával nomáddá válik.”

Tolnai úgy véli, a szervező, a kompozíciós elv tagadása maga is lehet formáló erő. Prózáját köztes prózának nevezi, legalábbis ezzel küszködik: „Konkrét, lokális, szociografikus keretbe ömleszték kis, lírai hangvégélű futamokat, esszét, tanulmányt, filozófiai vonatkozást anyagot, vendégközveget vegyest. Nehéz, valóságos súlyemelés azonos szintre emelni ezeket a síkokat, de a nagy súlyemelők is szellentenek, összeszarják olykor magukat.” Tolnai – kissé ellentmondásosan – hol arról beszél, hogy a kis részletek érdeklik, a semmis dolgok költője, ugyanakkor „rurális prózai részletek (...) és városi esszéisztikus momentumok, részletek, citátumok, szócikkek tömege (...) kellene majd az Egész, a Nagy Formát, mármint az Új Tolnai Világlexikont biztosítani”. Másutt tevékenységének lényegét abban látja, hogy megtartsa, magához, világába emelje a tengert: „megőrizni, magamévá tenni, privatizálni, kiemelni a balkáni országok politikai csatározásaiból” alkémikus műhelyébe, ahol ugyanúgy a kéket állítja elő, mint édesapja a festékes muszterekkel. Vidék, város, tenger – Tolnai e „háromszögben” mozog, hol rákként, hol pókként. Mozgása kiszámíthatatlan, miközben maga néha precízen akarja meghatározni vonulásának irányát. Ezt azonban a kötet, illetve a Tolnai-művek többszöri olvasásakor látjuk csak meg; nem kis fejtörést okoz megfejtése, ám ahogyan először olvasván szövegeit elsodor bennünket motyogásának lendülete (!), megérezzük, hogy éppen ez a szárnyalás, a sodró beszéd (is) maga a költészet, a próza, a bármi. Ha a költészet is zsírból van, ha abból is lehet, érthető, hogy számtalan irányba folyhat szét olvadásakor.

(*A háború banalitásáról*) Montaigne kapcsán már említettük, hogy a Palicsra költözés a háborúk elől a háború elleni gesztusként is értelmeződik. Az alapinterjúban százötvenháromszor szerepel a háború szó, a regényben nyilván még többször. Ugyan Tolnai célja az volt, hogy a forrongóbb Újvidékről Palicsra költözve költői szabadságát őrizze meg, a témát nem kerülte ki. A hamisítatlan tolnais hozzáállás maradt: a kis „semmis” dolgok összeszedése, a rizómaszerű építkezés. Tolnainál sem a nagy történeteknek, sem a nagy szavaknak, sem az érzelgősségnek nincs helye: kis, abszurd történetek után kutat, amelyek éppen ezáltal mondanak többet a háború borzalmairól. Különösen sokat asszociál képzőművészeti alkotások kapcsán.

Az eredetileg 1998-ban adott interjúban – tehát még a NATO-bombázások előtt vagyunk, amelyek során Tolnai már Budapesten tartózkodott –, illetve az ez alapján készült „regényben” Tolnai több oldalról közelíti meg a háborút. Így foglalkozik azzal, hogy egykori szerb és horvát költőbarátai miképpen dolgozták fel a témát. Visszaemlékszik Stevan Raičkovića, aki a fűről írt, a füvek csöndjéről (lásd az *Ex-Sympo* „Fű”-számát), „és az egyik legfontosabb költő lenne számomra, ha most, az utolsó korszakában, a háború alatt nem kezdtett volna el olyasmit írni, ami nekem nem tetszett. Noha épp a háború előtt találkoztunk valahol Đevdeliján, Macedóniában egy író-találkozón, elmondtam neki, hogy most válik majd fontossá az a csönd, azok a fűszálak, amelyekről írt.

Erre föl írt egy verseskötetet egy szerb figuráról, akinek az albánok állítólag sörösüveget nyomtak a fenekébe. Ez a mai napig bizonyítatlan – hihetetlen, hogy a csönd költője ilyen banálisán végezte, noha a valóság is banális és így véres is.”

De a „másik oldal” költészete sem kerüli el figyelmét, éppen azért, mert az érdekli, miképpen lehet a háborúról írni, s a horvát költők verseit is megvizsgálja: „hogyan szűrődik át

rajtuk a háború borzalma s ugyanakkor álmuk, a független horvát állam megvalósulása, s mindez még mindig ugyanazt a bachi muzsikát, ugyanazt a bachi meditációt eredményezi-e, vagy pedig bele-belefalsol a katonazene...” (Láthatjuk, itt is az énekléssel áll párhuzamban a költészet.) Ám hogy a „metaforagyártás” mint olyan mit jelent, abba maga is belekeveredik. Azt mondja: „Igen, az volt az érzésem, nem költői manipuláció, metaforagyártás, hogy a háborúban kiömlő vér valamiféle titokzatos hajszálereken, csatornákon ide folyik. Hozzánk, éppen a mi kis tavunkba” – azaz a palicsi Vértóba. Ez természetesen költői kép, miközben képzelete dolgozik akkor is, amikor a palicsi – egyébként később szétbombázott – meteorológiai állomás egyik munkatársa kapcsán azt jegyzi meg, hogy: „könyvel, regisztrál mindent, aprólékosan, kitarító monotóniával, s ilyenkor mindig az az érzésem, a vérszintet méri, mennyi vért ontottak aznap a Balkánon...” A háborúban a Vér tehát nem kerülhető ki, de a kiontott vérről másképpen banális lenne beszélni. Ahogyan Tolnai Vukovár tragédiájáról is inkább azt eleveníti fel, hogy az újvidéki ócskapiacra a „semmis” kis vukovári tárgyak megjelenése döbbszerűen rá a tragédia nagyságára, nem pedig az Újvidéken is hallható ágyúdörgés: vukovári képeslapokat talált, sőtartókat, szentképeket, maradék kis „semmisségeket” – a martalócok elhozták még onnan a maradékot, amit szabadcsapatosok nem raboltak el. Az örület, a háború elleni védekezés példaként pedig egy porceláncsészéket gyűjtő ember történetét idézi fel, aki „akkor kezdte gyűjteni, amikor kitört a háború, mert valami törekennyel akart védekezni a háború ellen”. Avagy mint a nyolcvanas években írt, *mi volt kérdés a legszebb Dániában* című nagy versében írta: „a lét a semmis nyomokban mutatkozik meg a legszívesebben”.

Ellentétben több vajdasági (származású) magyar íróval, Tolnai a délszláv háborúk kapcsán kerüli a nagy háborús történeteket, a fantasztikus jeleneteket, a véres, borzalmas események leírását. A tragédiát porcelánburokba rakja, jelezvén, a tragédia is törekény: a patetikus révén nem érthető meg, az csak megcsontosítja. Miközben több írónál kurzusirodalommá válik a háború feldolgozása, a Nagy Témává, mely gyakran a nagyotmondással párosul, Tolnai a kihagyásra (is) épít. Ez teszi lehetővé, hogy Tolnai az olvasónak is teret hagy, nem megmagyaráz, szájba rág, mint oly sok háborús író, hanem a kihagyás révén az olvasóval kölcsönviszonyra léphet – ahogyan arról Arthur C. Danto ír *Metafora, kifejezés és stílus* című tanulmányában Arisztotelész kapcsán, aki az enthümémát a retorikai célokra legalkalmasabb formának tartotta: „Az enthüméma csonka szillogizmus, hiányzó premisszával vagy hiányzó konklúzióval, és érvényes szillogizmust akkor eredményez, ha (...) a hiányzó sor egy magától értetődő igazság vagy valami, amit annak szokás tekinteni: amit feltételezhetően mindenki elfogad: egy banalitás.”

Azt hiszem, Tolnai ezen az úton halad a háború(k) borzalmainak ábrázolásakor. Ennek talán legszebb példája a rovinji történet, ami nem is a kilencvenes évek háborújáról szól, de éppen itt aktualizálhat az olvasó, már ha akar: a hatvanas években felkínálnak nekik egy házat egy isztriai faluban, ahol korábban olaszok éltek, de oly hirtelen kell menekülniük, hogy még a vacsora is az asztalon marad, miképpen a vasalt ingek is a szekrényben. Tolnaiék a háborúk, a menekülés ezen apró, banális jeleit látva nem is költöznek be végül a felkínált házba. De Tolnai nem fejt ki jobban a témát, nem értelmez, mert éppen ez az enthüméma ellensége – ez esetben az olvasónak részt kell vennie a folyamatban, magának kell hozzágondolnia dolgokat (mondjuk a vajdasági magyarok sorsáról). És ennek így nagyobb is a hatása. Ez esetben: megrendítőbb.

(*Olvasatok*) A rádióinterjú regénye többféle könyvként olvasható: vallomásként, memoárként, önéletrajzként, Jugoszlávia, azon belül is a jugoszláviai és a vajdasági magyar művészetek történeteként, szétfutó motívumok összecsomózásaként. Lexikonként, enciklopédiaként, igaz, itt nincs rendszer, a „szócikkek”, a témák lazán kapcsolódnak egymáshoz, gyakran nem is világos, mi miért következik, de aztán a végén összeáll a kép.

Tolnai fecseg, és egy fecsegő ember esetében sosem tudhatjuk előre, hol fog kikötni, sőt, kiköt-e valahol. Tolnai igen.

Ez a fecsegés nagyon is tudatosnak tűnik – nem arról van szó, hogy valaki ül egy társaságban és be nem áll a szája, mit sem törődik a többiekkel, mert ő egyszerűen ilyen fecsegős típus. Tolnai tudatosan fecseg és több irányban, a heterogén társaság összes tagját meg akarja szólítani. *Double coding* – idézhetnénk fel Charls Jenks kifejezését, miszerint a dolog egyszerre szól az értő kisebbségnek és a nagyérdeműnek is –, de Tolnai túlmegegy a kettős kódoláson: a *Költő disznózsír*ből valemelyik rétege alighanem bárkit/mindenkit megérinthet. Legyen vajdasági vagy magyarországi; művészettörténész vagy egyszeri olvasó; a Balkán, Jugoszlávia múltja iránt avagy a helytörténeti kis semmiségek után érdeklődő. A családörténet kedvelője vagy aki a magányos, bolyongó lélek töprengéseire kíváncsi.

Átírt interjú is ez, de némi túlzással klasszikus életútinterjúként is olvasható. Az 1940-ben született Tolnairól, szűkebb és tágabb környezetéről hihetetlenül sokat megtudhatunk, és ebben az értelemben is egyedülálló mű ez, mert a szocializmusban szocializálódó, ott befutó, majd a háborúba keveredő vajdasági magyar író, értelmiségi dilemmáiról is sokat megtudhatunk. Ám nem eleget, Tolnai emlékezete gyakran furcsa, pontatlan, elhallgató – de lényegét tekintve ezen kötet a vajdasági magyar köz-, irodalmi, értelmiségi stb. élet kutatói számára megkerülhetetlen munka. Nem ez a leglényegesebb erénye, de mindenképpen meg kell említeni.

A háborús irodalomhoz képest korántsem ilyen hatásos a már említett arisztotelészi kihagyás akkor, amikor Tolnai saját pozíciójáról beszél a jugoszláviai/vajdasági irodalmi és értelmiségi mezőben, illetve a korabeli viszonyokról. Tolnai persze maga is érzékelteti, hogy semmiképpen sem vállalta a klasszikus értelmiségi szerepét, főleg nem azt, amit a kisebbségi irodalmártól olyannyira elvárnak (felelősségvállalás, a közösség gondjaival való bíbelődés stb.), vagy amit a szocializmusban elvártak a művésztől (a vörös farok is hiányzik, bár olyan műfajban igen kevesett alkotott, amelyben ez törvényszerűen megjelent). Brodskijét idézi: „Én kutya vagyok. Természetesen van értelmem, de az életben a szaglásom, hallásom és látásom igazít el. Ezekben valahogy több a bizalmam.” Szaglás, hallás, látás ide vagy oda, Tolnai sok helyütt értelmével is meg akarja fogni a dolgot, gyakran a jégre futva. Hangsúlyozom, a könyvet nézve ez nem kardinális kérdés, de a vajdaságiak számára mégiscsak az.

Így Parti Nagy Lajos kérdésére, hogy mégsem lett kegyvesztett, határozottan tagad: „Nem, nem. Pária voltam mindig, akkor csak még inkább azzá lettem, tiltott figura, aki különben nem jelentett semmit, tényleg nem jelentett semmit.” Szubjektíve érezhette ezt, visszatekintve is gondolhatja így, de ez a vélemény néhány ponton sajnos beleillik a kisebbségi sajnálkozás oly elterjedt vonulatába.

Azán Parti Nagy mégis mintegy megerősítve rákérdez, hogy „nincs csoport, szekértábor, ahová tartoznál. Ez igaz lehet, de azt hiszem, ez leginkább alkat dolga, te előbb-utóbb mindenből kivonulsz.” Amire Tolnai Ottó: „Ez a pontos meghatározás (...) A kivonulás legyen az egyik központi téma, ugyanis Rák vagyok... (...) Ahogyan előre szaladok, támadok, majd hirtelen rákmozgásban hátrálni kezdek, eltűnök lyukamban.” Vagy másutt: „Először is én nem voltam párttag, sehová sem tartoztam, egy lézengő ritter, egy nihilista lumpen voltam, homályos marginális figura...” A tagadás már csak azért is fontos, mert – a definíciótól független – a Tolnai által gründolt *Új Symposion* mégis a korszak egyik, ha a nem legfontosabb magyar irodalmi-művészeti orgánuma volt, és ezt mégis egy csoport készítette. Másutt pedig egyenesen ezt jelenti ki: „Én sok-sok fiatal írórt indítottam el pályáján, majdnem mindegyiket...”, továbbá, hogy őt és nagy barátját, Domonkost „nagy holdudvar vett körül...”

És noha itt átbillen a túloldalra, panaszkodás helyett szinte dicsekszik, tegyük hozzá,

helyenként maga is érzékeli helyzetértékelésének visszásságát: „De hogyan rálátni magamra, hogyan lásson rá magára az események rezge alanya...?” S jegyezzük meg, hogy, noha Tolnai számtalan interjújában érintette az *Új Symposion* történetét, itt ezt is tagadja: „Ha a *Symposion*-ról kérdeznék például, legtöbbször kitérek a kérdés elől, azt mondom, fogalmam sincs... (...) Teljesen szubjektíven élem meg...”

A pozíció(keresés) körüli bizonytalanság szerves összefüggésben áll azzal, miképpen tekint egykori értékrendszerére Tolnai. Mint ismeretes, a *Symposion*-ban a szerzők elsődleges módszerüknek a kalapáccsal filozofálást tartották: „mi, szituációnkban úgy érezzük, hogy igenis igazolt, megfontolt és megválasztott eszköze, fegyvere lehet a kritikának a KALAPÁCS” – írta Tolnai még 1962-ben. A kalapács feje hamarosan puhább lett, gumikalapáccsal tapogatták le inkább a dolgokat (és Tolnainak ez máig fontos szerszáma: körbeütögetni a tárgyakat). Magam nem tartom igazolhatónak Tolnai azon állítását, amikor a *Költő disznósírból*-ban arról beszél Che Guevara kapcsán, hogy: „az én nihilista, ultrabalos (...) felfogásom kívül volt minden rendszeren...” Egyfelől a nihilizmus nehezen kapcsolható össze az ultrabalossággal, ráadásul a sympósok inkább újbaloldaliak voltak, semmint szélsőbalosok. Másutt e kötetben úgy beszél, hogy nihilista, anarchista és nietzscheánus volt. Nos, ezek a meghatározások is ütik egymást, és mindez ellentmond annak, hogy az általa is főszerkesztett *Symposion*-ból kiolvasható egy értékrendszer, amely újbaloldalinak, jugoszláv szellemiségűnek és avantgárdnak tekinthető, nihilistának viszont végképp nem. Tolnai 1968 kapcsán kiemeli Sinkó, Lukács, Balázs Béla, Bloch, a Praxis-filozófusok, Krleža, Matvejević hatását: ők „hoztak közelebb bizonyos balos eszmékhez, hiszen nem csak résztvevője, egyik inspirátora is voltam felénk a ’68-as dolgoknak, de élet- és irodalmi felfogásunk inkább anarchikusnak volt mondható”. A fenti, egymásnak ellentmondó (ön)értékelések, idézetek jól jelzik, hogy a költő tudja, mennyire zavaros a politika vize, mégis szükségszerűnek érzi, hogy bevezessen, tisztázza helyzetét. A könyvben, e grandiózus visszaemlékezésben ezt a kérdést nem látom megoldottnak, de kész szerencse, hogy Tolnai Ottótól végül is ezt nem várjuk el, nem ezt várjuk. Azt várjuk, amit a *Költő disznósírból* című rádióinterjú-regényével megtett: nagyszabású, összegző remekművet.

HOMO ADRIATICUS

Tolnai-symposion. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről

Egy Tolnai Ottó műveiről szóló kritikákat és tanulmányokat összegyűjtő tanulmánykötetnek a *Tolnai-symposion* címet adni több okból is szerencsés döntés. A kötet cím, ahogy ezt a szerkesztői előszóból megtudhatjuk, közvetlenül egy 2002 őszén Pécsen megrendezett kerekasztal-beszélgetésre utal vissza (amelynek számos résztvevője szerepel a kötetben írásával), tágabb értelemben azonban Tolnai szerkesztői, irodalomszervezői tevékenységét is megidézi, hiszen az „újvidéki *Symposion* (1961–1964), *Új Symposion* (1965–1983) és az *Ex Symposion* (1992–) Tolnai nélkül elképzelhetetlen lenne, e kiadványok nélkül pedig a korszak magyar folyóirat-története”. (Thomka Beáta: *Előszó*, 8.) Tolnainak és az erőteljes különbségek ellenére egy folyamatként is felfogható folyóiratoknak az ilyen módon a címben is kiemelt, a kötet több írásában megemlített, bár részletesen nem vizsgált kapcsolata az írónak azt a saját útját is jelzi, amelynek során „irodalomszervezői pozíciója [...] a hagyomány fenntartásának és átmentésének kísérletévé vált: gondoljunk az *Ex Symposion* magyarországi megalapítására és főszerkesztésére, vagy arra, ahogyan az intézményi háttérben és generációs megújulásában fokozatosan felszámoló-dó vajdasági magyar irodalom folytonosságának megőrzése – neki, a mesterré öregedett egykori lázadónak – szinte feladatává vált.” (Szilágyi Márton, 173.)

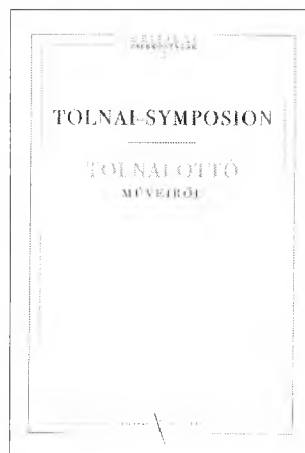
A címben szereplő *symposion* szó azonban másképpen is kapcsolatba hozható a kötet egészével, bár ehhez a társításhoz, Tolnai írásmódjához igazodva, el kell mosnunk a műfajok, stílusok és írásmódok határait, és a tudományos szövegeket tartalmazó kötet címét a szépirodalmi művek címéhez hasonlóan kell kezelnünk. Így az eredetileg ‘vendégséget’ jelentő *symposion* szót ahhoz a 2001 tavaszán a Műcsarnokban lezajlott, a *Balkáni babér* című kötetnek szentelt beszélgetéshez köthetjük, amelynek Nagy Gabriella által szerkesztett szövege a kötetben olvasható. Ezen a *Szextett* elnevezésű vitán *vendégként* jelen volt maga Tolnai is, aki a beszélgetés végén egy Valéryvel megtörtént esetet felidézve írta körül a vitával kapcsolatos érzéseit. *Tengerparti temető* című művéről mondta el Valéry, hogy „a vers, ami a világirodalom egyik legszigorúbban megformált verse, valójában egy befejezetlen szöveg, hónapokat, talán éveket szándékozott még dolgozni rajta. Volt ugyanis egy kis lakása (mint tudjuk, nevezetesen füzeteit is ott írta), ahol meglátogatta az egyik vezető francia folyóirat szerkesztője, és véletlen megpillantotta az összevissza firkált kéziratot, megpróbálta kicisilabizálni – és ahogy kicisilabizálta, magával vitte, megjelentette, mármint a *Tengerparti temetőt*. Valéryt megdöbben-tette a vers megjelenése, majd pedig a tudós versének elem-

Kritikai zsebkönyvtár 3.

Kijárat Kiadó

Budapest, 2004

260 oldal, 1800 Ft

zése.” (98–99.) Ez az eset nemcsak az írói és az értelmezői pozíció lényegi összebékíthetlenségét jelzi, de Tolnai életművének egyik legfontosabb jellegzetességét, a befejez(et)etlenséget is kiemeli. A lezárhatatlanság érzésének és a befejezés kényszerének ellentéte pedig szembehelyez egymással író és olvasót, értelmezőt. A lezáratlanságot ugyanakkor a *Tolnai-symposion* egésze felől is értelmezhetjük, hiszen „kortárs életműről lévén szó az írások egy állandóan mozgásban, alakulásban lévő folyamatba kapcsolódnak bele”. (Thomka Beáta: *Előszó*, 8.) S hogy a kritikai közelítés és az írói metaforizálás kölcsönhatásának újabb példáját idézzem fel, Balázs Attila a *Tolnai-symposion*ról szóló recenziójában a mind Tolnai életművében, mind saját műveiben sokszor felbukkanó nyúl-motívumon keresztül írja le az értelmezők által „üldözött” író helyzetét: „vizsgálni igyekezett szerző még igen élénk, fut, mint a nyúl, ír és mozog, szalad a füzetével [...] s még mindig kifundál valamit, amennyiben úgy érzi, nyakába lihegnek”. (Balázs Attila: „Balkáni babér”, *ÉS*, 2004. nov. 12., 24.)

A *Szextetten* vendégként jelenlévő Tolnai esetében azonban a *vendéglátó* szerepére is érdemes rákérdezni: az a kérdés merül fel a kötet több írásában is, mennyire „vendégszeretőek” Tolnai szövegei, mennyire fogadják szívesen olvasójukat. Mikola Gyöngyi szerint nem kerülhető meg az a dilemma, hogy „ha egy látásmód ennyire személyes, személyhez kötött, akkor miképpen számíthat, milyen joga tarthat igényt mások érdeklődésére, illetve miképpen lehetséges egyáltalán a megértése, releváns értelmezése más individuumbok, olvasók számára”. (196.) A látásmód *személyessége*, egyedisége rendkívül érzékletes példán keresztül kerül elő Mikola Gyöngyi tanulmányában: azt az esetet idézi fel, amikor Tolnai egy róla készülő film forgatása során kibújik a műfaj „halálos sablonjából”, és „a portréfilm céljából tett utazást önarcképpé változtatja, amely magában foglal egy sor filmezhetetlen gyermeki élményt, a korábbi írások (különös tekintettel az *Agyonvert csipke* című kötetre) kommentálását, irodalmi, képzőművészeti kisesszéket, történeteket, könyvtárak, piacterek, templomok leírásait, az érzéki-szellemi benyomások rögzítését. Mindezek a dolgok a harmadik személy számára, még ha kamera van is nála, láthatatlanok. Mert csak egyetlen személy láthatja úgy őket, és éppen ebben a különleges személyes látásmódban rejlik a portréfilm főhősének lényege: a kamera, bár őt filmezi, őt nézi, nem nézhet az ő szemével, nem láthatja azt, amit ő lát.” (196.) Ez az eset tehát egyszerre szolgál a személyes látásmód mindent átható erejéről és a konvenciók, műfaji klisék, műfaji és műnemi határok folyamatos újraírásáról, felülvizsgálatáról. Tolnai és a portréfilm viszonyától így ugyanoda juthatunk el, mint Keresztury Tibor a *Balkáni babér* című kötet vizsgálatával: „ez az alkotásmód nem a rögzült, hagyományos szabályokon van túl, hanem érvényteleníti, kitágítja, elmozdítja az irodalmi közlésformák határait – azok bevett, konszolidált kereteit hangsúlyosan átértelmezi”. (34.)

A látásmód egyedisége ugyanakkor, a már korábban emlegetett lezárhatatlansággal összekapcsolva, a motívumok, szövegtörödékek, történetdarabok folyamatos vándorlását, szüntelen újraírását eredményezi: az ilyen módon a lezárt művek ellenére is folyamatosan *keletkező* életmű, amelyet ráadásul nemcsak önidézetek szönek át, de egyfajta kulturális emlékezet „rekvizitumai” is, könnyen beavatottakra és kirekesztettekre oszthatja olvasóit. A *Szextett*-beszélgetés egyik többször felvetett kérdése azonban éppen az, hogy Tolnainál összefér intellektuális és érzéki, és ennek köszönhetően „beengedi” verseibe azokat az olvasókat is, akik a megidézett kulturális térségre vonatkoztatható utalásokat nem tudják maradéktalanul azonosítani. Kálmán C. György pedig Tolnai prózája kapcsán nyugtatja meg az olvasókat: „szó sincs arról, hogy csak a Tolnai-összest szabadna olvasni, hogy csak a teljes Tolnai-életműbe beavatottak számára nyílik meg az egy igaz megértés útja. Igaz, hozzáadhat az élményhez, ha tudjuk, hogy ennek a szüntelenül magára reflektáló életműnek egyes darabjai összefüggnek, csakhogy minden egyes írás önmagában is teljes: teljes világról ad hírt, és teljes világot alkot.” (180.)

A Kálmán C. szerint önmagukban is teljes világokból felépülő életmű sajátos módon kezdődik le ebben a tanulmánykötetben. A szerkesztő maga, Tolnai monográfiája, Thomka Beáta csak egy rövid előszóval van jelen a *Tolnai-symposion*-ban, a kötet megszerkesztésével, az írások kiválasztásával és egymás mellé helyezésével azonban megkonstruálja a lényegileg rögzíthetetlen, létrehoz egy korpuszt az áradó szövegfolyamból. Munkájára így könnyen ráérhetjük Szajbély Mihálynak Tolnai szerkesztői gyakorlatáról szóló szavait: „Tolnai esszéiből azonban felfejthető egyféle immanens program, melynek lényege éppen az, hogy a szerkesztő által nem fordítható fogalmi nyelvre, megtestesíthető viszont az írások összeválogatásával, megtestesülése maga az újra és újra jelentkező rovat, a szerkesztői munka mindig továbbépülő rizomatikus eredménye.” (134.) Thomka Beáta több alapvető döntést is meghozott a *Tolnai-symposion* szerkesztésekor: a Tolnai-fogadtatás kezdeti, a nyolcvanas éveket megelőző szakaszából nem közöl szövegeket; az írások a fordított időrendet követik, az újraindítás fontosságát kiemelve; a fordított időrendi sor fölött magasabb rendezőelvként ott áll a líra–epika–dráma hármasság, vagyis ezeken a kategóriákon belül kapjuk meg az írásokat visszafelé. Ez utóbbi döntés azért elgondolkodtató, mert egyrészt óhatatlanul a műnemek különválasztásának fontosságát sugallja egy a határok érvénytelenítését középpontba állító életműben, megmutatva, hogy még a műfajhierarchikus felfogást Tolnairól szóló monográfiájában és egyéb írásaiban (például Mészöly Miklósról szóló könyvében) a legkevésbé sem érvényesítő Thomka Beáta is kompromisszumokra kényszerül szerkesztőként, hiszen az olvasók számára valóban a műnemek szerinti felosztás fogadható be a legkönnyebben. Másrészt a költő-Tolnait előre állítja a prózaírónál vagy a drámaszerzőnél, holott számos írás igyekszik szembeszállni az olyan közhelyekkel, hogy például Tolnai prózája egy költő mellékes, kiegészítő tevékenységének az eredménye lenne.

A szerkesztői koncepció így sajátos módon teremt feszültséget a kötetben belül, az elrendezést magát semleges tényezőtől gondolkodásra készítő kategóriává változtatva. Az írások sorrendjének és az értelmezésekben foglalt állításoknak az egymásra vonatkoztatása mintha azt is megmutatná, milyen módon kerülünk szembe Tolnai kapcsán irodalomértésünk kliséivel. Ráadásul egyes írásokon belül a kötet visszafelé haladó rendje megfordul: Ladányi István például a költői életműben előre haladva tárgyalja Tolnai tenger-motívumát, ugyanakkor a *Balkáni babér* című kötetből visszafelé elindulva tárja fel, milyen módon alakul át a tenger-kép a 2001-ben megjelent kötetben, különösen annak záróversében, az *Adriadalomban*: „A verset egy alföldi ócskavastelepen megpillantott óriás hajóláncc és hajócsavar »indítja«, ennek megidézésével kezdődik egykori áttetsző, klasszikusan emelkedett, lebegő motívumának, a tengernek, a mediterránnak, az azúr-nak a tragikus átszínezése. És aztán horog-horgony-henteskampó képe játszik egymásba itt, a szárazon, a partra vetve, a tenger intenzív hiányában, hiszen a tengertől távoli, funkciótlan horgony maga az intenzív tengerhiány. És ismét felparázsluk az azúr: »lilán csillanó henteskampó az izzó tengersík felett / lilán csillanó henteskampó csüng be az izzó azúr fölé«”. (67.) A tenger-motívum több okból is kiemelten fontos a *Tolnai-symposion*-ban: Tolnai szerint ugyanis „a vajdasági magyar író abban különbözik az anyaországitól, hogy van tengere” (Ladányi 56.); a tenger ráadásul Tolnai esetében, ahogy ezt Seregi Tamás megállapítja a Tolnai költészetének egészét a *Balkáni babér* fölől tárgyaló tanulmányában, szinte a szubjektum helyére lép: „Ha van állandó referenciapont Tolnai költészetében, azt nem a szubjektumban, annak töretlen, kételyek nélküli önkifejezésében találhatjuk meg, hanem az állandó visszatérésben, az ismétlés kényszerében, a tenger problémájában.” (16.) És a tenger-kép Ladányi által kiemelt változása, amelynek során a korábban az éggel, a transzcendenciával is kapcsolatba hozható azúr fölé egy „lila henteskampó” kerül, a háború életműbe épülésének kérdését is felveti.

A *Balkáni babér* című kötetet a *Szextett*-beszélgetésen vizsgálók, Tolnai számára megfelelő módon, beszélgetésük során igen nagy hangsúlyt fektettek a háború kérdésre: „Meg-

lepődtem, hogy milyen fontossá vált a háború a beszélgetésben, mert nem akartam a háborúról beszélni, nem akartam megengedni, hogy a lóköttők, maffiózók, akik a háborút csinálták, határozzák meg, amit írok.” (98.) A beszélgetőtársak természetesen nem egyféléképpen és egyszerűsítően közelítettek a művekbe épülő háború kérdéséhez, vitájuk mégis figyelmeztet arra, mennyire kínálkozó az „anyaországiak” pozíciójából az életmű kilencvenes években kezdődött szakaszának kulcsaként kitüntetni a balkáni háborút, sőt, a visszafelé olvasás jegyében akár a háború előtt született művekre is ráérteni, írói sejtlemként. Hiszen az epikát a történet, a lírát a szubjektum „önvallomása”, a drámát pedig, mondjuk, a konfliktusok felől megközelítő „hagyományos” befogadó, aki nehezen talál fogódzókat a Tolnai-szövegekben, könnyen úgy érezheti, hogy a háborút kulcsként kezelve beléphet az életműbe. Ami azonban az olvasók felől nem kárhoztatható, az a recepcióban már súlyos egyszerűsítésként értékelhető csak – ha Tolnai életművét kizárólag a balkáni élmények, illetve a háború felől olvasnánk, elfeledkeznénk arról, hogy Tolnainál a konkrét (legyen szó akár tájról, akár élményről) mindig átlényegül, mitologizálódik, sőt érzéki mivoltát úgy őrzi meg, hogy nyelvvé változik át. Gondoljunk csak az *Adriadalom* híres sorára: „azúr volt az volt az azúr = azúr = Az Úr”. Még ennél is súlyosabb következménye azonban a háborús élmények felől való olvasásnak, hogy Tolnai életműve ebben a közelítésben könnyen egy régió közös élményének kicsit különös, egzotikus kifejezőjévé válhat, olyan kuriózzummá, amely az utóbbi néhány évtized magyar irodalmában az érdekességek közé sorolva, és nem kihagyhatatlan, meghatározó tényezőként van jelen. Holott a kötet több szerzője (például Menyhért Anna) által „nem számottevőnek” mondott, bár szerencsére egyre gazdagodó Tolnai-recepció megélénkülése nem egyszerűen egy igen jelentős szerző jobb megértése, hanem az utóbbi évtizedek irodalmi folyamatainak sürgető újragondolása miatt is fontos lenne: „Teljesen jogos Szajbély Mihály meghökkenítő emlékeztetése (*Jelenkor* 1995. ápr. 366. sk.), hogy Tolnai 1965-ös kisregénye idején a magyarországi irodalomban még a Sánta Ferenc-i, Fejes Endre-i prózaeszmény korszerűsége és modernsége volt a vitatéma; Kulcsár Szabó Ernő is joggal állapítja meg, hogy a *Ro-varház* »voltaképpen elsőként tette kérdésessé azt a prózapoétikai hagyományt, amelynek jegyében a hatvanas évek magyar epikája próbált szembesülni a korszak új alakban jelentkező kérdéseivel.« (*A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Bp., 1993. 136–137.) – ezeknek a felismeréseknek előbb-utóbb integrálódniuk kell egy nagyobb, a regionális irodalmak fejlődési szinkronitásaira is ügyelő összegzésbe.” (Szilágyi Márton, 168–169.)

Ahogy Menyhért Anna a *Balkáni babér* című kötetről szóló kritikájában megjegyzi, „a Tolnai-életmű nagy része kortárs irodalmunkba nyelvként nem épült be, mivel, lévén egyszerre »határon túli« és neoavantgárd alapozottságú szövegvilág, az 1960–1980-as években nem talált recepciós bázisra.” (71.) A recepció hiányosságait aztán, meglepő módon, de nem joggal, az éppen általa vizsgált verseskötet *kivitelezésével* is kapcsolatba hozza Menyhért Anna: „Talán ezzel függ össze az is, hogy a kiadó sajnos megengedhetőnek tartja, hogy a könyv egy jelentéktelen füzet benyomását keltse.” A *Balkáni babér* című könyv külsejének *jelentéktelensége* erős ellentétben áll költészeti *jelentőségével*: „Térey Paulusa mellett ez a kötet az elmúlt évek legradikálisabb és legkihívóbb magyar nyelvű lírai opusza” (33.), mondja Keresztury Tibor. Sajnálatos módon ebben a *Tolnai-symposion* című tanulmánykötetben is hasonló feszültséget fedezhetünk fel: miközben a könyv a Tolnai-recepció kihagyhatatlan állomását jelenti, hiszen korábban szétszórta, különböző folyóiratokban, kötetekben megjelent írásokat helyez egymás mellé, és így párbeszédet teremt köztük, formai gondosságával (inkább: gondatlanságával) nem adja meg Tolnainak a benne foglalt írásokban „megítélt” írói rangot. Említhetnék hibákat a szövegekből (a *Szextett*-beszélgetésben nem egy értelmetlen mondat szerepel, például: „Egyrészt válogatást is jelent, azaz szemelvényeket egykor volt költészeti szövegekből

vagy saját szövegekből, és persze válogatást is jelent – amely szó jelentésében a szemelvények és válogatás és a töredékesség is benne van.” 85.), vagy mondhatnám azt, „nem illik” egy vajdasági, azaz a szerb irodalommal élő és szerves kapcsolatban lévő író esetében, akinek egyik kötetét a világhírű szerb író, Danilo Kiš fordította szerbre, egy címben kiemelve (!) a következőképpen nyomtatni e nevet: KI%.

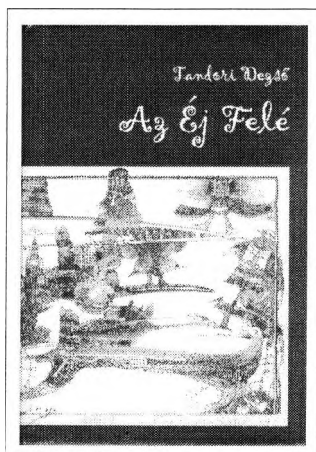
De ezeknél a hibáknál is bántóbbak a Szabó Hajnal által összeállított bibliográfia hiányosságai. A bibliográfia a magyar nyelvű kritikákból, tanulmányokból válogat, „a kötetben szereplő írások megjelenési adataival”. Az önmeghatározás azonban, sajnos, nem igaz: a kötetben szereplő Acsai Roland- vagy Ladányi István-írás adatait ugyanis, például, hiába keressük ebben a felsorolásban. Thomka Beáta *Finom adogatás* című írása mellett viszont a „jelen kötetben” kitételt olvashatjuk – ez utóbbi szöveget azonban nem találjuk meg a *Tolnai-symposion*ban. Kérdéses számomra az is, vajon *Šalgo, Judita: Zatvoreni sistemi (Rovarház) Polja, 1971/6* című írása valóban magyarul van-e, megtévesztően nem magyar címe ellenére. Vannak továbbá olyan tételek, amelyek „csonkaságuk” miatt szinte visszakereshetetlenné teszik az eredeti megjelenést, például: „Nagy Gabriella szerk. Szextett. Új Holnap”. Az effajta hibák sorolása, remélem, nem tűnik szőrszálhasogatásnak: egy pontos, az olvasót további írások felé orientáló Tolnai-bibliográfia azért lett volna különösen fontos, mert a művek nemcsak könnyen elérhető magyarországi folyóiratokban, kötetekben olvashatók, hanem olyan, határainkon túl megjelent kiadványokban, amelyek sokszor még az adatok pontos megadása ellenére sem találhatók meg egyszerűen. Míg a könyv egészénél rendkívül szerencsés, hogy a szövegek egymás mellé illesztése mintha Tolnai írásmódjának hatását mutatná, s ennek köszönhetően a *Tolnai-symposion* a felfedezés, a visszatérés kalandját kínálja, kissé átvéve „a Tolnai írásművészetére jellemző ritmust, a körbejárás, ismétlés, visszakanyarodás, közelítés dinamikáját. Egyazon szöveg, nyelvlétesítő eljárás, metafora, kép írásonként újabb és újabb olvasat fénytörésében mutatkozik meg.” (Thomka, 7–8.), addig a bibliográfiánál megelégedtem volna egy unalmasan pontos, csak a címek mögött rejlő írások izgalmaival kecsegtető felsorolással.

A HALÁL ELBESZÉLHETETLENSÉGE

Tandori Dezső *Az Éj Felé* című verseskötetének halálköltészetéről

Az életút legnehezebb, legmeredekebb szakaszának közelségét jelzi Tandori Dezső új verseskötetének a címe: *Az Éj Felé*. Nem valami kellemes ez az elsötétülés irányába tartó út, még ha olykor, ritka pillanatokban akár egyszerű, hétköznapi sétának is felfogható. Már az első léptek után olyan érzésünk támad, mintha a világ is átrendeződne valamiképpen körülöttünk. A költő „társaságában” közelítve a végső kifejtet felé, az élet fő- és mellékszereplői kerülnek látóterünkbe. Kik ők? Mik ők? Mintha más-más nevekkal illetetőségük ellenére is tulajdon tükörképeink, magunk alkotta, fintorgó önarcképeink volnának. Bohózatos, harlequines is mindez egy kicsit. De mit is olvasunk valójában? Mi ez a műfaj? Versesszé, versregény, versnovella-füzér, versszociológia? Kik vagyunk, és hányan lehetünk mi, olvasók? Ki tudja, milyen találó nevet lehet adni ezeknek a szövegalakzatoknak, szövegképeknek? Leginkább valamiféle mentális-szellemi, ha lehetne ilyet mondani: filozófiai plasztikák képzeteit keltik ezek a költői remeklések. *A Nagy Ismeretlen* című alapmű mintha műfaji minta volna, ennek formavilágára emlékeztetően alakul, épül ki a *Felületterek*, a *Halmazelmélet*, a *Szélkörpörgéses címváltozás*, az *Újabb – nem? – meglepő részlet a MUV-ból*, az *Emlékvers Karinthy Frigyesnek*, a *Kis Témakör: A Nagy Helyzet*, valamint *A 65. mezőről* különösen végletes vershelyzete is. Megannyi nagy vers. A halál, „aki”, „ami” valamiképpen mindenütt jelen van az életműben, megkülönböztetett hangsúllyal, különleges fontossága tudatában lép elő a kötet említett verseiben is. Végül mégis az lesz majd az érzésünk, hogy még nem igazán jött el az ő ideje szerzőnk életében. Ilyetén módon ez esetben csak az általában vett halálról alkotott képeket, képsorokat szemlélhetjük, a *saját halál* azonban egészen más dolog.

Tandorinál, mint arra hajdan már Doboss Gyula is árnyaltan utalt, a mű egyben a személyiség természetes folytatása is. A halálversek univerzumaiban ugyancsak rejtve a személyes mozzanat, az „életrajzi adalék”, a helyzetjellemző részletek mindent elözlő sokasága. E szövegeket olvasva nemcsak azt tudhatjuk meg, hol tart ma a

költészet, hanem azt is, hol tart a világ. Egy olyan különleges evolucionizmus bontakozik ki előttünk, ami csak *Az Éj Felé* szerzőjére jellemző. Meg talán Tolnai Ottóra. Tandori szívesen, érezhető szeretettel emlegeti a Kegyet, mármint az olvasót, az ő műveihez azonban alighanem kevésnek találta a pusztá kegyesség. Odaadó, kitartó figyelem, különleges érintettség nélkül ezek a halálversek eléggé megközelíthetetlenek. A szokvány „olvasás”, átlag „érdeklődés” ez esetben sem ígérkezik célravezetőnek. Az igazi élmény, a megvilágosító fény alighanem csak keveseknek adatik meg.

Tisztátj Könyvek
Tisztátj Alapítvány
 Szeged, 2004
 152 oldal, 2400 Ft

A költészet, mint a jelentős alkotóknál, Tandorinál is több mint költészet. Nemcsak azért mert a vers apokrif is, mint Pilinszky-nél, a „talált tárgy” tartozéka is, mint József Attilánál, majd magánál Tandorinál. Nemcsak azért, mert filozofikum, mint az említettek-nél, továbbá a kötetben ezúttal is hangsúlyosan jelen lévő Kálnokynál, Weöresnél, Nemes Nagynál és persze a Nagy Ismeretlen megidézőjénél, Kosztolányinál. Meg annyi másnál. A költészet több mint költészet. A Nagy Ismeretlen varázslata.

Tandori költészetében minden közmondásos elvontsága, bonyolultsága, műveinek végletes túlrészletezése vagy elviselhetetlennek tetsző lecsupaszítottasága, eszköztelensége, töredezettsége, kontúrosan markáns, robusztus megjelenése, a türelmet és az értelmet egyaránt próbára tevő sokrétűsége, labirintusossága ellenére egyfajta szent egyszerűség is szüntelenül jelen van. Félreérthetetlen és megejtően kézenfekvő jószág lakozik a költőben – lásd például a verebek Szent Ferenc-es visszatértét *Az Éj Felé* versfolyamainak part- és peremvidékén. Ugyancsak lásd e széleket: ott az utalás a dosztojevszkiji Nagy Inkvizítorra is a Nagy Ismeretlen háttérben. Ez persze nyomban a Karamazov Aljosa-i arculatot, ártatlanságot is megidézi.

A halál témaköre kapcsán – és nemcsak ezért – Kosztolányi szerepéről külön is szólni kell. Tandori egyik legkorábbi eszménye az a Kosztolányi, „akinél minden ott van”. Lásd a *Töredék...*-től az *Egy talált tárgy...* nap-holdkeltés, megdöbbenő Kosztolányi-versén át *A Nagy Ismeretlenig*. Ezúttal Kosztolányi Csáth Géza című versét darabolta és használta fel kötete különös, verses cikluscímeiként. Érdemes volna részletesen is elemezni azokat a szempontokat, amelyek szerint Tandori ezeket a versszakokat kiválasztotta és könyve kulcsponjtjain elhelyezte. A trükkös, ám alapjában igen szomorú, *halálós játékok* révén a Csáth Gézához és Kosztolányihoz fűződő szellemi-lelki, irodalmi kapcsolatai is új meg új megvilágításba kerülnek. A Csáth-vers utolsó rímpárja („az éj felé” – „az életé”) arra a tematikus-asszociatív rendszerre, egyenlőtlen, de mégis kétpólusú erőterre is utal, amelyben Tandori mint művész és mint a fejlemények aljosai alanya a Nagy Ismeretlen (Nagy Inkvizítor...) árnyékában mozog. A halál felé vezető út az életen át, annak részeként bontakozik ki előttünk. A végső fejlemény azonban, ahogyan közeledni vélünk felé, különös módon mintha egyre távolodna. Emez út állomásai eleve nemigen ígérnek szenzációs fölfedezéseket. Különböző is, mit ne írtak volna már meg írók, költők minderről? Az „alagút túlsó vége” így a látókörünkön kívüli távolban marad.

Tandori ugyan már korábban deklarálta, hogy az *Egy talált tárgy...*-gyal véglegesen bebocsátotta a költészetbe a filozófiát, azért is, mivel „filozófiát tulajdonképpen csak költetni lenne szabad”. S ezzel együtt – éppen ugyancsak Wittgensteinre hivatkozva – nem-hogy hallgatna ott, ahol a beszéd kevés, ahol *hallgatni kell*, ellenkezőleg, beszél ott is. Önmagába integrálva mozgásba hozza, folytonosan kitolja, tágítja a „határvonal” innenső terét. A kilencvenes évek eleje óta különösen otthonos számára a megint csak wittgensteini helyzet: „a nyelv a régi város” (lásd *Töredék...*, a 2. kiadás utószava), ahol mégiscsak élni lehet... Tehát továbbra is a filozofikumban, a kimondhatóság, a megfogalmazhatóság, a szavakba öltethetőség határvidékén tartózkodik. Az ottani tartós aljosai életre rendezkedik be (lásd ugyanott), de – és ezt húzzuk alá – lényegileg nem lép tovább. Így a halál innen nézve is valamiképpen kívül esik ezen a „városon”. Ugyanakkor más lényegű, az alagút túlsó végéhez tartozó dolog marad a megragadhatatlansága, elbeszélhetlensége révén. Mindehhez még az a gondolatkör is társítható, amely szerint szubjektumunk nem önálló létező, hanem a világ határa, s e határon „túl” jön még az a bizonyos „nem lehet beszélni róla”. Mindezek révén *Az Éj Felé* témáját, a halált akár a Tandori költészetében már a pálya kezdetén gyökeret vert – és mindvégig ott élő, „élősködő” – végleges és végletes wittgensteini „határelemnek” is tekinthetjük. Amely mögött, bár olykor üveglapszerű, nem tudni, mi van. Avagy mégis...

Említettük, Kosztolányihoz kötődik a kötet nyitó verse, az „e. p.-nek és n. p.-nek b. p.

emlékére" írott *A Nagy Ismeretlen*. A halott Balassa Péter, a *Halálnapló* szerzője. A verset Tandori Esterházy Péternek és Nádas Péternek ajánlja. Megjegyzendő, hogy Balassa egyik tanulmánykötete *A bolgár kalauz* címet viseli Kosztolányi Esti Kornélja nyomán. A legújabb Kosztolányi-jelenés a legendás vajdasági pályatárs, Tolnai Ottó Parti Nagy Lajos közreműködésével most megjelent beszélgetőkönyve. *A Költő disznósírból* cím Kosztolányi egy prózai írására utal. Ott van továbbá mindenekelőtt Szabadka, Kosztolányi, Csáth Géza, a Délvidék. A könyv ajánlásában Esterházy azt mondja, hogy Tolnai a tandoris szabad-beszéd mestere (Tandori meg a tolnaisé), amely egyszerre laza fecsegés és motívumokra ügyelő költői szöveg, egyszerre szemérmes és leplezetlenül személyes.

De minden út a Nagy Ismeretlenhez vezet. A költeményben az átértelmezett *Hajnali részegség* tandoris víziója, költői pandanja bontakozik ki: a halálidéző nagytotálban a Clark Ádám téri alagút innenső oldalán Tandori botladozik egy vaskos, vérpiros tűzoltóautó veszélyeztetette szegletén, „mert minek elsietni, / csak megálltam tűnődtem”, az alagút túlsó végén pedig már ott van az éppen csak „átért” Balassa Péter, a halott barát. A „Clarkon” partszakadásszerű robajjal lepergő, meglepően filmszerű halálvízió a költő és egy tűzoltóautó találkozásában gyökerezik. Ezzel együtt, mint már utaltunk rá, az élet megannyi aprólékos eleme jelenik meg ezúttal is a költeményben. Ezek az elemek szinte szociografikus képi szerepet kapnak e „Kosztolányi-rejtélyt” is vallató műben. A rejtély „élőként” persze nem, majd talán csak „halottan” lesz megfejthető, szövi a szövegbe mintegy magyarázólag a költő. A mindennapok itt is megidézett életelemei többségükben ugyancsak moziszerűek. Ezzel együtt egyszer nézőnek, egyszerű tanúnak, máskor szereplőnek, olykor egyenesen főszereplőnek érezhetjük magunkat. E rengeteg, tömény halálban nyilván ott a saját halálunk is. Olykor el is játszogatunk vele kicsit. Ide-oda csapongó figyelmünk háttéréből azonban fölsejlik a gondolat: lesz majd egy végső, elodázhatatlan eset, amikor, ha tetszik, ha nem, el is kell szenvednünk.

A *Nagy Ismeretlen* képsorai némi bevezető után Furzenbauert („azaz Fingépítő”-t) sodorják felénk. Majd egy „szívjámbor fiú” következik, s váratlanul „N. N. Ágnes” bukkan fel, rosszállva bizonyos kortünetes, önző magatartásformákat, negatív jelenségeket. Aztán Röthmarthy vén cigánya botját babrálgatva, Hérakleitosz, Szép Ernő, majd a másik szegény: „szegény Kosztolányi”, sár, vér, Esti Kornél, Totyi madár, a kora reggeli piac, a „kétdécizés”, lovak, csont és vér színpozíciója jelennek meg a vásznon. A vers, azaz a fejlemények bevezető soraiban emlegetett „az a szegény, a József / az Attila, a sírban / forog mindezek láttán”. A verses forgatókönyvvé lényegülő műben a Clark Ádám téri lehetséges, ám be nem következő baleset esetleges fejleményeiről így tudósít a költő: „állok ott néha ma / is a Clarkon, és nézem, / volna-e aszfalton folt még, / volna-e úgy utánam, / és a két lábam, mondjuk, / a kórházi gyűjtőbe / dobták volna, s a hamvak, / a TéDé hamvai, pardon, / t. d. hamvai, kis / betűvel, tökéletlen / hamvak, bár a Tabánban, / porladó madarak, / a madárkái közt, / s bár ez már olyan mindegy, / e borzalmas halál / megérte-e a sok / kacifántot...” És persze mindezzel együtt ott vannak a percek, a parányi terek, apró zugok, hamvai. A korszakok és világnyi terek hamuuniverzuma.

A monstre vers a TÖREDÉK szóval zárulna, miután a „túlmaniság” minden horpadt, görbedt, töredezett, szakadozott elementumát közelről és távolról megmutatta, de miközben a költő az alagút innenső oldalán viaskodik a saját halál szorongató víziójával, kiderül, hogy a „túlsón” ott van már Balassa, a *Halálnapló* szerzője. Így, innen, a madarak halála fölötti gyászba ágyazottan róla szól a költemény, ha jól értjük, visszamenőlegesen is. Ezáltal lesz emlékvessé. Arra azonban, hogy e költői világban bármit is jól értettünk, sohasem szabad mérget vennünk.

A halál a kötet többi halálversében sem kap új arculatot. Marad a pléhpofa. Nem sejlik föl, nem körvonalazódik egy eddig nem ismert, új halálfilozófia sem. Mondhatni: halálfilozófiáról e versek kapcsán szinte egyáltalán nem is beszélhetünk. A halál *annyi csak*,

hogy az élet véglegesen elpusztul. Alapjában véve a *halál* fizikális jelenségének köreiben időzünk hosszabb-rövidebb tartamokban, egy nagy cirkusz kellékeinek kisebb-nagyobb halmaitól körülvéve – a költő társaságában. Semmi metafizika, semmi „mi lesz majd azután”. Valami olyasmit érzékelünk, amiről Babits beszél önéletrajzi művében, amikor barátját idézve ezt mondja: „Vagy én vagyok, vagy a halál, amint a halál megjelenik, már nem létezem én.” Említ ugyanott továbbá két klasszikus mondást is Babits. Az egyik idősebb Pliniusé, aki szerint „a hirtelen halálnál nincs nagyobb szerencse”. A másik a *Min-denszentek* litániájából való könyörgés: „Hirtelen és váratlan haláltól ments meg, Uram, minket!” A halál verziói e tekintetben is fölöttébb változatos alakban jelennek meg, burjánzanak végig látomásosan, filmszerűen a kötetben. Weöres, Karinthy, Rilke, G. Benn, Antonin Artaud, újból és újból József Attila, Vas István, Babits, Berzsenyi, Kálnoky kapcsán közelít, hátrál, oldalal, keres fogást a költő a Nagy Ismeretlen (Inkvizítor) megnyilvánulásán. A vers folytonos, folyamatos kutatás is az alkalmas nézőpont után, hiszen ezen a terepen aztán tényleg *semmi nem az, ami*. A keresés azonban sohasem lehet hiábavaló. Itt sem.

A halál a legerőteljesebben mind ez ideig Koppar Köldüsként jelent meg Tandorinál. Most, hogy immár egyre jobban értjük őt, akár magunk is *köldüsként* szemlélhetjük egy hasonnemű, testvéri lény esendő kitárulkozását. Erről szólva, minthogy korábban senki nem figyelt föl rá, ezúttal sem lehet elmenni Kosztolányi azon sorai mellett, amelyek *Az Éj Felé* egyik cikluscímét képezik: „...kérek kiáltozván, és íróasztalomra / fantasztikus lázban görbedek... / hogy hívjalak... / s álomtalan éjjel kétségbeesve vár rád, / a múltnak koldusa és százszorosán árva / a semminél” (kiem. tőlem – B. B. K.). A hangsúlyt kérik a koldus szóra helyezni. Ez megint csak Kosztolányit idéző szó. Olykor *Az Éj Felé*ben is visszaköszön ez a régi, agyongyötört *halotti beszéd*, „rontott nyelvként” felbukkanva. Olyan ez a *nyelv*, mint amit elástak, majd exhumálták és megpróbálták rekonstruálni. Ez a nyelv a halálnyelv. Maga a halál. Maga a lécpülőben lévő, megszűnni kénytelen, töredezett verbális kommunikáció. Amikor az elbeszélhetetlen elbeszélője átkerül a túloldalra, és a túlnaniból próbál közölni velünk valamit. Kiderül persze rögvest, hogy hangszálai megnyúltak, meglazultak, szétfoszlottak. Fogai kiestek. Állkapcsainak nincs már közös forgáspontjuk. Az artikulációért hajdan felelős szervek, inak, izmok nem működnek. Eleinte csak önkényeskednek. Később végleg csütörtököt mondanak. Így a *túlnani* mondanó kibogozhatatlan „gubancá” válik.

A *Halmazelméletben* a haláltéma monoton volta kapcsán Tandori Babits utolsóversvilágára utal. Arra céloz, hány meg hány Babits-vers íródott *utolsó* versként. Aztán megint itt a „túlvilágiasságában” is túl világi Kosztolányi, Rilke és Duino. A szövegrontás jellegzetes esete az *Újabb nem?*... című versben így fest egyfelől: „...be- / jött az a haverod, és nagyon untad, azt kérdéd: / hoztál barackot, ja? mert akkor fizeddgi, oszt / kint meg’ hatod...” A *halálbeszéd* nyelve azonban nem egészen ez. A *köldüsi* nem egy bunkó, hanem a halál túlnani oldaláról hozzánk szólni akaró, értelmes ember, akinek valódi, eredeti nyelve akár irodalmi nyelv is lehetett. Mintha a *köldüsi* szerepe eleve királyi egzisztencián alapulna. Mint amikor a profánról lehámlik mindaz, ami a szentségét eltakarja. Amikor Tandori a halálról beszél, a nyelv és a költészet halálát is ideérti. A kettő „talál’kaszhat” is.

A halálállapot világállapot. Tandoriasan szólva azt mondhatnánk, hogy ennek az állapotnak a közeledte az a folyamat, amikor – egy korábbi verseskötet címével szólva – a „járóbeteg” halni tanul. Persze egyik sem egészen az, amit a látszólag keresetlen szavak mutatnak. A járóbeteg nem igazán beteg. A halál sem egészen halál. A valódi halállal majd persze világok omlanak össze, válnak semmivé. Hiszen minden egyes élethez csak egyetlen halál tartozik, amit ki-ki nézhet, szemlélhet így vagy úgy. Az érintettnek azonban csak egyetlen tulajdon élete, halála és egyetlen tulajdon nézőpontja van. Nem lehet elégszer aláhúzni: „saját” halál csak egy van. A saját halál viszont a minden. A teljes halál.

Tandori alapjában véve „csak” a meghalással foglalkozik. A melankóliával. Már a halál „beállta” is távol esik tőle. Horizontálisnak tetsző érdeklődése elképesztő távlatokat fog át, de egy ponton megtorpan. A halál határvonala ez. És hogy el ne mozduljon onnan, arra a szerző szinte kínosan ügyel. Mindez persze csak látszat. Megtévesztés. A metafizikai „szintek” mellőzését, a spirituális felhangok hiányát nyilván sokan a költő szemére vetik majd. Holott ez egyrészt alkati jelenség, egyben a wittgensteini alapokhoz való hűség. Maradjuk a nyelv határain belül... Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell... Meglepő lehet mindez, de annak, aki a hűség tekintetében ugyanolyan *profi*, mint a költészet dolgaiban, miért kellene a halálfilozófiában és persze a tanatológiában is profinak lennie? Miért kellene végérvényes, kőbe vésendő megállapításokat produkálnia egy olyan agyonírt témakörben, mint amilyen a halál? Kevés talán mindaz, amit eddig az élet-ről elmondott? Az aktuális kérdés az, hogy Tandori szövegei révén okosabbak lettünk-e a „halálos ügyeinkben”, mint voltunk. A válasz: autentikusabb, hitelesebb és erőteljesebb költészeti megjelenítés e tekintetben irodalmunkban nemigen várható. Művészileg Tandorié az úttörő szerep is. A halál *Az Éj Felé* című kötetben végül is valamiféle „halmazati” dologgá minősül. Jelenségszinten marad. Bár leírhatatlan, egyre sűrűbb sötét és félhomály övezi, a szerző mégis megpróbálja ezt érzékelni és mintegy kívülről érzékletesen leírni. Filmszerűen megjeleníteni. A *köldüs* persze ezúttal is segítségére lehetett volna... Láthatjuk azt is, hogy sok fény választ el még bennünket a valódi sötétől. Világnyi távol a vég. Ha egyáltalán van ilyen. Mindaz, ami útba esik *Az Éj felé*, mondhatni: az még az életé.

A KRITIKUS LEHETŐSÉGEI

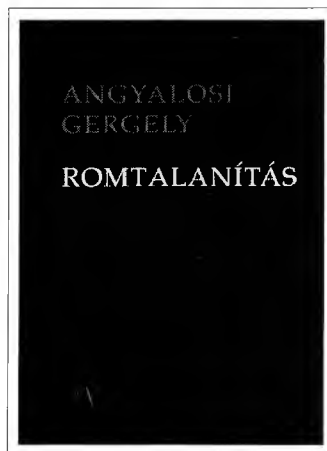
Angyalosi Gergely: Romtalanítás

Nem túl bátor állítás, persze nem is kell minden kritikának merészen indulnia, mégis érdemes leszögezni: nincsen kritikus, akinek ne lenne módszere. A kritikus, bárhogy szeretné olykor távol tartani magát az értelmezéstől, ha tényleg arról a könyvről ír, amelyet recenzálásra kiválasztott (vagy amelyet a kritika megrendelői recenzálásra kiválasztottak számára), azaz ha mondatai legalább áttételesen a vizsgált szövegre vonatkoznak, szükségképp interpretációs technikákat alkalmaz. Persze előfordulhat, és elő is fordul, hogy a kritikus következetlen, és szövegről szövegre változik, hogy milyen irodalomszemléleti előfeltevéseket fogad el, esetleg annyira eklektikus módszertannal dolgozik, hogy gondolatmenete önellentmondásos, a recenzio állításai ellentmondanak egymásnak. (Az inkonzisztencia nem szükségképp a módszertani eklekticizmus következménye: ha metodológiai kifogástalanul járunk el, ez még önmagában nem szavatol az ellentmondásmentességért.)

Aki értelmez, az módszeresen jár el, mivel interpretációs technikákat alkalmaz, a kritikus értelmez, tehát a kritikus módszeresen jár el – ám, egyebek közt, ebből ered védtelensége is. Kevésbé fellelőzően fogalmazva: a kritikus szorult helyzetben van. Nem teheti meg, hogy kimerítően beszámoljon teoretikus előfeltevéseiről, felsorolja az általa elfogadott interpretációs lépések típusait, azaz nem szolgálhat részletes módszertani leírással, hiszen ebben az esetben már nem a műről beszélne. Így azonban gondolatmenete könnyen félreérthetővé, vagy ami ezzel általában együtt jár: erősen támadhatóvá válik. Hiába utal egy-két jól megválasztott terminussal elemzésének teoretikus, módszertani bázisára: ezzel a gesztussal feltételezi, hogy olvasói rendelkeznek bizonyos szakirodalmi ismeretekkel, és ez a feltevés nyilvánvalóan túlzó. (Persze meglehet, hogy az irodalmi-kulturális folyóiratokat valóban főként a szakmabeliek olvassák. A kritikus azonban nem indulhat ki ebből, hisz ha így tesz, azaz ha szövegeiben a szakemberekhez szól, pillanatok alatt elveszti nem szakmabeli olvasóit.)

Szerencsére a kritikus helyzete nem reménytelen, már amennyiben támaszkodhat olvasóinak emlékezetére: a recenzio a teljes kritikai életmű vonatkozásában válnak értelmessé. Ha egyetlen írás alapján nem rekonstruálhatók is a kritikus irodalomszemléleti előfeltevései, módszertani elvei, megfelelő mennyiségű szöveg esetén ez már nem jelenthet komolyabb problémát. (Feltéve, hogy a kritikus következetes, vagy legalábbis nem szisztematikusan következetlen.) És kár lenne tagadni, a kritikus ítéleteiben nem elhanyagolható szerepet játszik a személyes ízlése is; amelyet viszont nem lehet megismerni egyetlen írás alapján.

*Kijárat Kiadó
Budapest, 2004
314 oldal, 2500 Ft*

Mindazonáltal a kritikus helyzete, ha nem is reménytelen, nem irigylésre méltó: a recenzió mindig rászorul a szerző további kritikáinak kontextusára, azaz egy olyan kontextusra, ami aktuálisan sosincs jelen. A kritika ideális olvasója legalább bizonyos mértékig ismeri a kritikus életművét, megcélzott olvasójáról viszont nem feltételezhetjük, hogy az adott szövegen kívül akár csak egyetlen írást is olvasott a szerzőtől. Egy recenzió szükségképp önmagába záruló írás, hisz világosnak és követhetőnek kell lennie az aktuális kritikai életéről mit sem tudó olvasó számára is, a szöveg nem utasíthatja a befogadót a kontextus felderítésére. Így könnyen lehet, hogy a recenzióban kifejezett ízlésítéletnek nem lesz meg a fedezete, mert nem hitelesíti azt a korábbi kritikai ízlésítéletek sora, valamint hogy a recenzió gondolatmenete gyenge lábakon áll majd, mert nem lesz világos, a szerző milyen teoretikus előfeltevésekkel dolgozik, milyen módszertani elveket fogad el és alkalmaz – és a szövegben beszélő hangnak úgy kell előadnia mondandóját, hogy minderről tud, pontosabban: hogy mindezt számításba veszi.

Az eddigiek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy sok kritikus úgy dönt, ha már egyszer az irodalmi élet folyóiratokban zajló mindennapjai során nem adott a recenzió értékeléséhez szükséges kontextus, érdemes azt megteremteni: kötetbe rendezni a kritikákat. Angyalosi Gergely is így járt el; legújabb, *Romtalanítás* című vaskos kötete 2004-ben látott napvilágot.

Angyalosi azon kritikusok kasztjához tartozik, akik főállásban irodalmárok, méghozzá olyan irodalmárok, akik irodalomtörténeti és irodalomelméleti kutatásokat is folytatnak. Angyalosi kötetét végigolvasva érdekes folyamatnak lehetünk szemtanúi. A *Romtalanítás* a szerző ötödik kötete, és egyben harmadik „szöveggyűjteménye”, hisz az 1986-os első könyv, *A lélek lehetőségei* egyetlen (igaz, három részből álló) hosszú tanulmány, s az 1996-os Barthes-monográfia, a *Roland Barthes, a semleges próféta* is összefüggő szakmunka. A három „szöveggyűjtemény” hasonló elv szerint épül fel, szerkezetükben mégis figyelemreméltó különbségek vannak. A *költő hét bordája* (1996) még szinte kizárólag irodalomtudományos és filozófiatörténeti tanulmányokat tartalmaz, tematikus bontásban: először a prózai, majd a lírai szövegekről írott tanulmányok következnek, ezután a magyar művészetelmélet történetével kapcsolatos írások kerülnek sorra, s a kötet negyedik része a szerzőnek oly kedves francia filozófusokról, valamint a számára szintén fontos Martin Heidegger francia és magyar recepciójáról szóló tanulmányokból áll. A *Kritikus határmezsgyén* (1999) szintén négy részre bomlik, de a szövegeket Angyalosi már nem kizárólag tematikusan csoportosítja: az első két szakaszban irodalomelméleti tanulmányok és irodalomelméleti témájú kötetekről szóló recenziók olvashatók (Derrida, Barthes, Genette munkássága állandó téma és hivatkozási pont a szerző számára, mint ahogy a műfajelméleti problémák is rendre visszatérnek írásaiban), a harmadik rész három fejezetet tartalmaz Angyalosi készülő Ignotus-monográfiájából, a negyedik viszont a szerző kortárs magyar szépirodalmi szövegekről írott kritikáiból áll. A mostani kötet már öt nagyobb egységre bomlik; itt is van egy francia blokk, aztán a mai magyar irodalomelmélet problémáit, eredményeit elemző, valamint magyar irodalomtudományos köteteket vizsgáló írásokat (egyebek közt kritikákat) tartalmazó rész, továbbá Angyalosi külön fejezetet alkot hermeneutikai tárgyú, és, újdonságként, képzőművészeti tárgyú tanulmányaiból – viszont a *Romtalanításban* már a kritikákat tartalmazó fejezet a leghosszabb, ráadásul ez kerül a kötet élére. Igaz, az első rész írásai tematikusan is összetartoznak, hisz mindegyik szöveg magyar irodalmi műveket választ tárgyaúl, és nem is mindegyikről mondható el, hogy frissen megjelent kötetekről szóló recenzió lenne – ám tagadhatatlan: Angyalosi kötetében az idők során fokozatosan egyre hangsúlyosabbá vált a tény, hogy az írások szerzője nem csupán irodalmárként határozza meg hivatásos olvasói szerepkörét: kritikusnak is tekinti magát.

Persze a kötetek elrendezése alapján megrajzolható pályakép kissé csalóka: noha Angyalosi nem a kilencvenes évek második felében kezdett el kritikát írni, korábbi szöve-

gei, egy-két kivételtől eltekintve, nem kerültek be a kötetekbe. A *Romtalanítás* tartalmazza az elmúlt évek során folyóiratban megjelent Angyalosi-recenziók zömét, a *Kritikus határmezsgyéiről* viszont nem mondható el, hogy hasonlóan teljes válogatást közölne a szerző kritikáiból, az első tanulmánykötetben pedig alig van kortárs szépirodalmi műről szóló kritika. Ez az esetlegesség azonban egyáltalán nem hat zavaróan – már csak azért sem, mert az olvasó, hacsak nem végez filológiai vizsgálatokat, nem is tud róla: Angyalosi egyik kötetében sem tünteti fel a szövegek eredeti megjelenési helyét, sőt az 1999-es válogatásból még az írások keletkezési dátuma is hiányzik. Mintha Angyalosi azt sugallná, hogy a szövegek a kötetben teljesen új kontextust kapnak, amely szinte semmilyen módon nem szorul rá az eredeti megjelenés kontextusára.

Ez azonban, láttuk, fordítva nem áll: a folyóirat-kritika igencsak rászorul az életmű legalább részleges ismeretére. A kritikus azért válogatja egymás mellé a recenzióit, hogy azok egymás közvetlen kontextusába kerülve könnyen megismerhetővé tegyék a kritikus észjárását (felteszem, a kritikus észjárásának ismeretén azt szoktuk érteni, hogy tudjuk, a szerző milyen elméleti előfeltevésekkel dolgozik, milyen módszertani eljárásokat fogad el és alkalmaz, s hogy milyen ízlésbeli preferenciákkal rendelkezik), s nem azért, hogy monografikus leírását nyújtsa egy korszak irodalmi vagy irodalomtudományos fejleményeinek. Az irodalomtörténeti tanulmány mást feltételez az olvasójáról, másképpen szólítja meg az olvasóját, mint a kritika. Továbbá, bármilyen lehangoló lehet is ez az irodalmi mű és a befogadó személyes, meghitt találkozásának fontosságát hangsúlyozók számára, a kritikus nem feltétlenül azokról a művekről ír, amelyek az ő személyes irodalomtörténeti narratívájában fontos szerepet játszanak, viszont nem feltétlenül ír azokról a művekről, amelyeket ő jelentősnek ítél. Tévedés tehát a gyűjteményes kritikai köteteket egyfajta kanonizációs szándék kifejeződéseként olvasni. Akadhat olyan kritikus, aki megteheti, hogy kritikusként kizárólag azokkal a művekkel foglalkozik, amelyeket irodalomtörténészként vizsgál, de a legtöbb kritikus nem él ennyire gondtalan életet. És: vajon mi lenne a nem erősen negatív kritikai értékítélet irodalomtörténeti megfelelője? A hétköznapi kritikus gyakran recenzál olyan műveket, amelyeket az irodalomtörténész semmilyen szempontból nem tart elég jelentősnek ahhoz, hogy történeti narratíváinak szereplőjévé tegye őket. És ezek a kritikák gyakran a gyűjteményes kötetek legcsillogóbb darabjai közé tartoznak.

A *Romtalanítás* jelenlegi recenzióje ezért nem ért egyet a kötet fűlszövegével, amely „egyfajta »mozgó irodalomtörténet« sejtelmét” ígéri, pontosabban szólva nem tartja érdemes szempontnak, milyen csomópontokat jelölne meg a kötet tartalomjegyzéke a közelmúlt magyar irodalmában, ha azt egy irodalomtörténeti áttekintő tanulmány tartalomjegyzékeként olvasnánk. (Az biztos, hogy fájoan hiányozna a *Harmonia caelestis* – és lám, Angyalosi valóban írt az Esterházy-műről is, méghozzá igen remek kritikát, csak nem emelte be a kötetébe, feltehetőleg azért, mert a szöveg megjelent a *Másodfokon* címet viselő, az Esterházy-recepció darabjaiból válogató tanulmánykötetben is. Ha kanonizációs szándék mozgatta volna a szerzőt, nyilván vállalta volna a kettős közlést, hisz a *Harmonia caelestis* az ezredvég vagy az ezredelő egyik legfontosabb művének tartja.) Viszont annál érdekesebb, hogy a kritikák egymás közvetlen kontextusába kerülve milyen észjárású kritikusnak mutatják Angyalosit, és hogy a művészetfilozófiai, irodalomelméleti tanulmányok megállapításai milyen kapcsolatban vannak ezzel a kritikus észjárással (nem feledve, hogy a *Romtalanítás* elméleti témájú írásainak egyike-másika szintén recenzió).

Bagi Zsolt, Angyalosi korábbi kötetéről írva* a szerző kritikáit a strukturalizmussal és az impresszionizmussal hozza kapcsolatba. Szerinte a „strukturalizmus” Angyalosi számára egyfajta értékluralizmust jelent, az átfogó nézőpont hiányának elméletét; az „imp-

* Bagi Zsolt: „A posztmodern Ignóus”, *Jelenkor*, 2002. november, 1214–1220. oldal.

resszionizmus” a szerző kritikáiban az idegennel szembeni nyitottságként jelenik meg. Angyalosi legtöbb írása az „azonosulás kritikájának” egyik változatát képviseli: a bírálót a szöveg működésének törvényeihez igazítja, nem pedig valamiféle „külső” elvhez. A kritika nem elsősorban értékítéletet fogalmaz meg, hanem „oly módon azonosul a kritizált írással, hogy gondolatainak, stílusának, fogalmai vagy retorémái viszonyainak ritmusát mintegy átvéve feltárja annak működésmódját”. Azaz Bagi szerint a kritikus Angyalosi a következőképp jár el: közel kerül a szöveghez, a szöveget önmagából próbálja megérteni (lásd: „impresszionizmus”, ami ebben az esetben nem a kritikus impresszióinak rögzítését jelenti), és teszi mindezt a „strukturálizmushoz” kapcsolható értéktpluralizmus jegyében. (Bagi hangsúlyozza, hogy amit ő „strukturálizmusnak” nevez, az az irodalomelméleti közbeszédben „posztstrukturálizmus” néven honosodott meg, tehát e kifejezéssel Angyalosi kedves francia szerzőire: Barthes-ra, Foucault-ra, Derridára utal.)

Bagi találó, bár kissé homályos portrét rajzol a kritikus Angyalosiról (és hát a homályos képekről nem egyszerű eldönteni, hogy találóak-e). Hogy igaza van-e Baginak, és valóban nem tanácsos-e strukturálizmus és posztstrukturálizmus között terminológiai különbséget tenni, az fontos kérdés ugyan, de nem tartozik tárgyunkhoz. Az viszont annál érdekesebb, hogyan is értsük Bagi leírását az „azonosulás kritikájának” működéséről. Mit jelent, hogy a kritika átveszi a vizsgált szöveg gondolatainak, stílusának, s főképp fogalmai vagy retorémái viszonyainak *ritmusát*? Ha ez azt jelenti, hogy a kritika nyelviileg, stilisztikailag, retorikailag hasonló a vizsgált műhöz, akkor a leírás a *Romtalanítás* recenzióira biztos, hogy nem illik. A *könnyemutatványosok legendája* című Darvasi-regényt elemző szövegen érezhető ugyan, hogy a kritikusra nagy hatást gyakorolt a szerző szövegszerkesztési technikája, s a 2004-es Kukorelly-kötet, a *TündérVölgy* kritikája is világos példával szolgál arra, milyen nehéz szabadulni bizonyos szövegek stilisztikai hatása alól (Angyalosi itt szemmel láthatóan nem is nagyon próbál szabadulni), de a további huszonhét írásban szinte nyoma sincs annak, hogy a kritikus retorikailag közelíteni próbálna saját szövegét a vizsgált műhöz. Sőt, Angyalosi irigylésre méltóan egységes hangú kritikus, ha az olvasó már ismeri pár szövegét, felismeri a többit is, és ezért nem csupán a szerző karakteresen fanyar humora a felelős. (Ezen a ponton Angyalosi azt írta, „erre később még vissza kell térnem”.)

Sokkal valószínűbb, hogy Bagi a kritika és a vizsgált szöveg ritmusazonosságának metaforájával csupán azt próbálta kifejezni, hogy az Angyalosi-kritikában beszélő hang a szöveget mintegy önmagából próbálja megérteni: elfogadja a szöveg által felkínált olvasói szerepmintát. Angyalosi a *Romtalanítás* egyik elméleti tanulmányában hangsúlyozza is, hogy „egy komoly hagyományokkal rendelkező elképzelés szerint”, amely sejtetőleg a szerző számára sem ellenszenves, minden irodalmi mű egyfajta olvasati szerződést köt a befogadójával (291). Tehát a kritikus, akárcsak bármely befogadó, interpretációs technikák repertoárjából választhat, s a választásban maga az irodalmi mű van segítségére: a szöveg, ha odahallgatunk a szavára, elárulja, milyen módon érdemes őt megközelíteni. Sőt a szerződésnek természetesen kell lennie az irodalmár, az esztéta elemző szövegére is: Angyalosi például azért dicséri meg Bacsó Béla Celan-könyvét, mert a szerző jól választotta meg a kötet beszédmódját, hisz az „iskolásabb, minden felvett szálát szigorúan végiggombolyító építkezés” nem illett volna a tárgyhöz, Celan lírájához (237).

Az olvasati szerződés elméletével számtalan probléma van. Talán nem is elmélet: ha már egyszer meghatározzuk azokat a tényezőket, melyek ismeretére a befogadónak szüksége van a szerződés megkötéséhez, mi szükségünk van rá, hogy magára a szerződésre hivatkozzunk? Miért nem elég felsorolni ezeket a tényezőket – amelyek végső soron az így vagy úgy felfogott műfaji kódokkal azonosak? Ha radikalizáljuk a gondolatmenetet, és azt állítjuk, hogy minden mű kizárólag rá szabott interpretációs rendszert hív életre, akkor, ahogy Angyalosi is írja, súlyos, feloldhatatlan dilemmához jutunk: a kriti-

kus maximálisan individuális módon kapcsolatba kerül a maximálisan individuális művel, ám erről a találkozásról, erről az egyedi műélményről valahogy be kell számolnia a közösségnek (113). A kötet jelenlegi recenzense ezen a ponton feltétel nélkül egyetért Angyalosival: képtelenség teljes mértékben szubjektív, perspektivikus megértésfogalommal dolgozni (270), nincs értelme egyetlen műre szabott interpretációs rendszerről beszélni. (Ha az értelmezés szabályvezérelt cselekvés, parafrázálhatnánk az Angyalosi által feltűnően nem kedvelt [kései] Wittgenstein egyik érvének közkeletű rekonstrukcióját, akkor nincs értelme individuális értelmezésről beszélni: nem lehet szabályvezérelt az a cselekvés, amelynél a cselekvő elvileg sohasem tudhatja meg, helyesen alkalmazta-e a szabályokat.)

Árulkodó, hogy Angyalosi a *Romtalánítás* kritikáiban nem sokat beszél az olvasati szerződésről. Annál többet hivatkozik műfajfogalmakra, sőt negatív értékítéleteit általában valamiféle műfaji törvényszerűségekre hivatkozva alapozza meg. Mondhatni, a kritikus a gyakorlatban a műfaj vizsgálata révén felel az olvasati szerződésre vonatkozó kérdésre. Angyalosi abból indul ki, hogy csak az a nyelvi közlemény válhat irodalmi műalkotássá, amely lehetővé teszi a befogadó számára, hogy azt irodalmi műalkotásként közelítse meg (135), azaz egyfajta kontextualista műalkotásfogalommal dolgozik. A kontextus határozza meg, milyen nyelvi jelsorozat tekinthető irodalomnak. (Ebből következőleg gyakran előfordul, hogy ugyanaz a szöveg az egyik befogadóközösség számára irodalom, a másik számára nem, hogy ugyanaz a szöveg időben változtatja a státuszát, hol műalkotásként funkcionál, hol nem – ezzel a problémával Angyalosi nem szembesül, ami nem meglepő, hisz ez a probléma jellegzetesen nem a kortárs műalkotásokról recenziót író kritikus problémája. Bár van, amikor ez Angyalosi számára is fontos kérdés: ugyanaz az esszéisztikus gondolatmenet, amely jól olvasható publicisztikaként, szépirodalmi szöveggént nem mindig állja meg a helyét, utal a szerző Konrád György kevésbé sikeres regényeire). Noha nincsenek inherens irodalmi tulajdonságok, az olvasói hozzáállást alapvetően meghatározó műfaji kódok felderítése az adott szöveg nyelvi-retorikai felépítésére koncentrálnak poétikai elemzés feladata.

És ez a poétikai elemzés alátámaszthatja a kritikus negatív értékítéletét. A *Hősöm terének*, Parti Nagy Lajos regényének befogadója zavarba jön, nem világos számára, hogy hús-vér figurákat mozgató, a regényvilág eseményeit a „különös” vagy a „csodás” kategóriája mentén elrendező szöveget, vagy inkább bábfigurákat mozgató, groteszk, politikai üzenetet hordozó pamfletet olvas. Vagy Závada Pál regénye, a *Milota* hasonló műfaji problémákkal küzd: a kvázi-realista prózavilág kereteit szétfeszítik a szövegben beszélő hangoknak a nyelvhez való viszonyát színre vivő részletek – és ez baj, mert a főhősök nyelvi viselkedése nem ad teret a tragikumnak, a cselekmény fordulatait megalapozó titkokstruktúra viszont „csak a tragikum közegében működik hatékony poétikai tényezőként” (165). Bartis Attila bizonyos novellái is azért tekinthetők poétikailag problematikusnak, mert a mitikus és a realista elbeszélői szintek egymásra vetítése gyakran sikertelen. A korai Kosztolányi-líra is sok szerkezeti problémával terhelt: sokszor nem sikerül megvalósítani a szecesszió poétikai célkitűzését, a pillanatnyi érzéki élményből kibontani a „lét által legyűrtség élményét”, mert a versek hol „leragadnak a mindennapi tárgyiságban”, így a jelképiség irányában tett fordulat erőltetett, szervetlen, hol hiányzik a tárgyiság, így a lírai én terjedős magyarázatokra kényszerül, s elsorvad a líraiság.

Mindazonáltal Angyalosi az eredendően többértelmű, az értelmezés számára kimeríthetetlen műveket értékeli a legtöbbre. Hibás az az olvasó, aki erőszakosan egyértelműsíti a művet, aki lezárja a lehetséges értelmezések horizontját, mert a szöveget valami művön kívüli szerzői élményre vezeti vissza, vagy mert a szöveget egy filozófiai gondolatmenet illusztrációjává fokozza le – de az a szöveg nem lehet jelentős műalkotás, amely lehetőséget nyújt rá, hogy az olvasó a mű értelmezését a mű feltételezett jelentésének leírására re-

dukálja. Krasznahorkai az egyetlen igazán metafizikus ihletettséggű magyar író, és az mindenképpen a szerző tehetsége mellett szól, hogy a *Kegyelmi viszonyok* novelláiban sikerült elkerülnie a metafizikai probléma képletszerűvé válását, azaz a szövegek nem váltak a metafizikai problematika illusztrációjává. A didaktikusság miatt éri (messzemenően jogos) bírálat Márai *Föld, föld!...* című regényét, de Arthur Koestler önéletrajzának második kötete is azért jóval kevésbé érdekes, mint az első, mert a „posztmodern” olvasót az igazságok hidegen hagyják, az igazságkeresés viszont szórakoztatja, és a szerző a második részben sokkal közelebb kerül önmaga megértéséhez, mint az elsőben. Rakovszky Zsuzsa regényében viszont az elbeszélő-főhős egyre rejtélyesebbé válik az olvasók szemében, és a rejtély még az utolsó oldalakon sem oldódik meg. (Jelen sorok íróját viszont inkább az foglalkoztatja, hová tűnt *A kígyó árnyékából* a regény által mozgatott oly kevés szereplők egyike, az Ersők nevű szolgálólány. Ersők minden átmenet nélkül egyszerűen eltűnik a szövegből, és ez a regény eddigi kritikusaiknak nem okozott fejtörést.) Rákos Sándor költészetének is egyebek közt ez a rejtélyes lírai szubsztancianélküliség, kiszámíthatatlanság adja az értékét, mint ahogyan a jó illusztrátor, és Angyalosi szerint Kass János ilyen, rejtélyes, határozatlan viszonyt tud teremteni az irodalmi szöveg és a szöveghez kapcsolt illusztrációk között. Az Angyalosi által oly nagyra értékelt Bodor-próza rejtélyességéről már nem is beszélve – a kritikus épp azért rója meg szelíden *Az érségek látogatása* című Bodor-regényt, mert az nem képes kellő mértékben átalakítani a *Sinistra körzet* prózavilágát. És épp a poétikailag kiaknázott követhetlenség, érthetlenség, a jelölés feltartóztathatatlan automatizálása okán tartja sikeres szövegnek a Tandori Dezső Tandori-NatRoid néven megjelent „egzisztencialista akcióregény”-ét, a *Vér és virághabot*. (Nem állom meg, hogy megjegyezzem, a Nat Roid-krimik felől olvasva talán a *Vér és virághab* utalásai sem tűnnének oly rejtélyesnek, talán a regény cselekménye sem tűnne oly rekonstruálhatatlannak. A Nat Roid-regényciklus alapos irodalomtörténeti, poétikai elemzése mindegyre várat magára, sajnos.)

Angyalosi, a kötet tanúsága szerint, meglehetősen következetes kritikus, a két értékelési szempont azonban keresztbe metszi egymást. Ha elfogadjuk, hogy vannak inkompatibilis alkotóelemekből álló műfaji kevercek, amelyek poétikailag sikertelnek tarthatók, és ha elfogadjuk, hogy az igazán sikeres irodalmi mű mindig zavarba hozza a befogadóját, mert az kénytelen ráébredni, hogy az irodalmi mű az értelmező számára kimeríthetetlen, akkor érdemes valamit mondani a két állítás egymáshoz való viszonyáról is. Ugyanis előfordulhat, hogy az olvasót egy ilyen össze nem illő műfaji hagyományokat egyszerre aktualizáló műalkotás hozza zavarba, méghozzá épp a poétikai újszerűség okán, s épp egy ilyen mű tűnik számára kimeríthetetlennek. Megeshet, hogy az Angyalosi által ünnepelt eldönthetlenség tapasztalatában épp azáltal részesül az olvasó, hogy képtelen kiválasztani a szöveg által előhívott olvasói szerepmintát. Nem véletlen, hogy Angyalosi a következőképp fejezi be a *Hő-söm teréről* szóló recenziót: „Parti Nagy Lajos[nak] ez a műve talán nem tökéletes regény, de hihetetlenül sokrétű irodalmi szöveg, s mint ilyen, nagyon jelentős” (149).

Valamint: hol van a műfaji inkompatibilitás határa? Biztos, hogy igaza van a szerzőnek, amikor azt írja, hogy az anekdotizmus akkor probléma, ha szervetlenül kerül be a mű világába, azaz ha „a szerző nem igazítja saját univerzumához az anekdota inherens sajátosságait” (293) – de hogyan lehet eldönteni, mikor kerül be szervesen, s mikor szervetlenül az anekdota a mű világába?

A válasz talán az Angyalosi által oly gyakran emlegetett kritikus személyességben kereshető. A műfaji inkompatibilitás mértékének megítélése a kritikus személyes ízlésitéletének függvénye. A tudományos, poétikai elemzés révén nem letudható a kritikus feladata, neki ítélnie is kell, és az olvasók a kritikus intellektuális arcképét nem csupán a poétikai elemzések, hanem az elemzés által lehetővé tett, de semmiképp sem meghatározott ízlésitéletek sorozata által rajzolják meg.

Angyalosi egy helyen vitába keveredik Gadamerrel, még hozzá abban a hosszabb tanulmányban, amely a Gadamer-életmű egyik legjelentősebb magyar meghonosítója, Bacsó Béla hermeneutikai tárgyú írásait elemzi. (Ez a tanulmány egyébként legalább két korábbi szöveg összeillesztéséből jöhetett létre; furcsa, hogy noha Angyalosi következetesen nem közli tanulmányainak eredeti megjelenési helyét, nem mindig tünteti el az utóbb átdolgozott írások eredeti kontextusára utaló szövegnyomokat. „Erre is vissza kell még térnem.”) Angyalosi, ha következetes kíván maradni, és ha azt szeretné elérni, hogy kötetének elméleti tanulmányai alátámasszák és egyben magyarázzák kritikusi gyakorlatát, nem fogadhatja el Gadamer „negatív véleményét az elvont esztétikai megkülönböztetés (amikor az elénk kerülő tárgyat eleve esztétikailag közelítjük meg) kárhozatos következményeiről” (232). Láttuk, legalábbis ha a *Romtalanítás* jelenlegi recenziense nem téved nagyot, Angyalosi szerint egy tárgyról, egy nyelvi jelsorozatról az aktuális kontextus dönti el, funkcionálhat-e egyes befogadók számára műalkotásként; és minden műalkotás az őt jellemző poétikai jegyek révén ajánlatot tesz arra vonatkozóan, hogy az értelmezése során hogyan válasszanak a befogadók a számukra adott konvencionális interpretációs technikák készletéből. Ezért hát Angyalosi nem érthet egyet Gadamerrel: ha a műalkotást műalkotásként fogadjuk be, igenis szükségképp különbséget teszünk „esztétikai” és „nem esztétikai” között (erre a szerző máshol is utal, például a kötet egyik utolsó, emlékeztető vita-tanulmányában, a 299. oldalon). Igaz, gyakran elmarad ez a megkülönböztetés, de ilyenkor valójában nincs is jogunk műalkotások befogadásáról beszélni. (Egyébiránt, a kötet jelenlegi recenziusének legnagyobb öröme, Angyalosi azt is hozzáteszi, hogy például épp e probléma kapcsán nyílna játéktér „a józan észen alapuló angolszász esztétikai gondolkodás” számára.)

Mindazonáltal Angyalosi nem Gadamerrel folytatja a kötet legintenzívebb vitáit. A *Romtalanítás* szövegeinek beszélője polemikus alkat. Ha csupán az egyes kritikákat olvasuk, még hozzá az eredeti megjelenési helyükön, ez nem feltétlenül szembeszökő; ha viszont a recenziókat a kritikai életmű kontextusában vesszük szemügyre, már nehéz nem érzékelni; és ha a kritikai életmű válogatott darabjaihoz Angyalosi irodalomtörténeti és irodalomelméleti tanulmányai felől közelítünk, tehát ha a *Romtalanítás* olvasóivá válunk, lehetetlen nem felismerni Angyalosiban a vérbeli vitázót.

Angyalosi egyik legfőbb intellektuális ellenfele, vitapartnere a *pánlingvisztikus látásmód* (240) képviselője. A pánlingvisztikus látásmód képviselője szerint a „történelem valósága” kimerül a „nyelvtől megértett értelemtapasztalatban”. (És ez az állítás, mutatja meg Angyalosi a gadameri applikációfogalomról írott tanulmányában, ellentmondásban van a pánlingvisztikus látásmód elképzelt védelmezői által is gyakran hivatkozott, mondhatni, ősforrásként kezelt szöveg, az *Igazság és módszer* filozófiai koncepciójával.) Ha minden esemény, történés csupán nyelvi esemény, illetve csupán nyelvi eseményként hozzáférhető számunkra, ennek komoly következményei vannak az irodalomértelmezésre nézve is: a pánlingvisztikus álláspont szükségképp maga után vonja a *szövegimmanencia* elvét. Angyalosi a következőképp viszi színre elképzelt ellenfelének gondolatmenetét, érvelését: mivel a befogadó találkozása az irodalmi szöveggel nyelvi esemény, ezért módszertanilag kifogásolható eljárás lenne a szövegről szólva szövegen kívüli, eredendően nem nyelvi tényezőkre hivatkozni. Téves az az elképzelés, hogy az irodalmi szöveg megértése során bármilyen szerepet kaphat a szerző személye (sőt általában is tévedés azt hinni, hogy létezhet a nyelvtől független szubjektum), a történeti-politikai-szociológiai kontextus, vagy hogy a szöveg mondatai a befogadók közös világának eseményeire utalhatnak. A szöveg nem adhat hírt a szöveg befogadásától mint nyelvi eseménytől függetlenül létező szubjektumról, mert a szöveg nem tudósíthat semmiféle tőle elkülönült létező partikuláris létezéséről. A szöveg nem referál semmire, illetve ha referál valamire, akkor önmagára mint nyelvi eseményre: a szöveg a befogadás során *megtörténik*, azaz önmagát mint nyelvi létezőt mutatja fel.

A legtágabban értett referencialitás elvetése, a szerzői szubjektum, a szövegben megképződő szubjektum, sőt a befogadói szubjektum *mint nyelvtől független* entitás létének tagadása Angyalosi szerint számtalan kellemetlen következmény forrása, és rendkívül komoly teoretikus problémákat vet fel.

Angyalosi legfontosabb érve azt mondja ki, hogy nem lehet olyan nyelvi aktust elgondolni, amelynek valamilyen módon ne lenne referencialitása. „Minden nyelvi képződmény létrehozza a saját referenciamezejét”, „minden diskurzus megteremti a maga valóság-relációját”, és ez alól „a lírai műalkotás sem kivétel, »csak« éppen ennek a bizonyos relációnak a leírása ütközik elképesztő akadályokba” (299). „Az úgynevezett »valóságreferencia«, jelenlétének és működésmódjainak sokfélesége ellenére, semmiféle szövegvilág befogadásakor nem küszöbölhető ki teljesen. Ha az lenne, akkor valószínűleg lehetetlenné válna a textualitásban mint játékban való részvétel is.” (289)

Ha jól értem, Angyalosi érve szerint a *mindenfajta referencialitástól mentes nyelvi aktus* kifejezés fogalmi ellentmondást tartalmaz, akárcsak a *négyszögletű kör* vagy a *nős agglégány* kifejezések. Attól lesz egy fizikailag leírható jelenségből (hanghullámok, festékfoltok egy felületen stb.) „nyelvi képződmény”, hogy a nyelvhasználók szemantikai szerkezettel rendelkező jelsorozatnak tekintik, és valamilyen módon referenciát tulajdonítanak neki. Az irodalmi szövegek esetében ez a referenciatulajdonítás lényegesen bonyolultabb módon megy végbe, mint az egyszerűbb „nyelvi képződmények” esetében. Sőt, a különböző típusú (értsd: különböző műfajú) irodalmi szövegek más és más referenciaszerkezettel rendelkeznek. Pontosabban szólva: az olvasó a konvencionális műfaji jegyek felismerése alapján választja ki, milyen interpretációs technikákkal közelít a műhöz („olvasati szerződés”), és ezek az interpretációs technikák egyebek közt épp abban különböznek egymástól, hogy milyen referenciatulajdonítási módozatokat tesznek lehetővé a befogadók számára. A szöveg interpretációjától függ, milyen módon hozza létre a szöveg a maga sajátos referenciamezejét, és ezek a lehetőségek nagyon nagy mértékben eltérhetnek egymástól.

Másrészt: még ha nem lenne eleve elhibázott, kudarcra ítélt törekvés a valóságreferencia kiiktatása az irodalmi értelmezés folyamatából, akkor sem váltaná be előzetes várakozásainkat: a valóságreferencia kiiktatásával ugyanúgy kénytelenek vagyunk „megkettőzni a világot”, mint annak előtte. Mert hogyan zajlik a valóságra való utalások eliminálása a vizsgált irodalmi szövegekből az irodalomértelmezés hétköznapijaiban? Az értelmező tagadja, hogy a szöveg bármely eleme a szövegen kívüli valóságra utalna, és ennek értelmében megkülönbözteti a valószerűség illúziójára építő és a saját nyelviségére utaló nyelvi effektusokat (292) – azaz minél inkább hangsúlyozza a nyelv és a nyelven kívüli valóság különbségét, annál inkább megerősíti a nyelviség és realitás dichotómiáját (291). Hiába tesszük ki a valóság és a valóságreferencia fogalmait az ajtón, írja Angyalosi, visszamásznak az ablakon.

Harmadrészt a pánlingvisztikus látásmódra alapozott szövegimmanens irodalomtudományi irányzat sok jelentősnek gondolt irodalmi mű esetében alulmarad riválisaival szemben. Mondhatni, a pánlingvisztikus irodalomtudományos elméleteknek gyakran kicsi a magyarázóerejük: a kizárólagos nyelviség irodalomszemléleti előfeltevéseivel dolgozva számtalan kortárs és klasszikus irodalmi szövegről gyakorlatilag egyetlen releváns állítást sem tudunk tenni. Vagy legalábbis nagyon keveset; például a naturalista-realista irodalmi szövegek által előhívott olvasói szerepminták aktualizálásában való járatlanság nagy nehézségek elé állítja Tar Sándor kritikussait (Angyalosi bevallja, ő sem kivétel), de az „önreferencialitás dogmatikusai” Orbán Ottó költészetével sem nagyon tudnak mit kezdeni (257). És legyen bármilyen furcsa első hallásra a Pilinszky–Lenin párosítás, Angyalosi megmutatja, hogy a *Nagyvárosi ikonokról* szóló értelmezésünk menthetetlenül hiányos lesz, ha ennek során nem hivatkozunk a moszkvai Lenin-mauzóleumra mint

„külső” referenciatényezőre és az általa játékba hozott motívumrendszerre. Azaz ha „tiszta nyelvi” jelenségekként írjuk le az irodalmi művek azon sajátosságait, amelyek leírására „a szociologizáló, történelmi szempontból elemző vagy pszichologizáló kritikai beszédmód evidens módon alkalmasabb” (290), komikusan üres, tartalmatlan elemzésekhez jutunk.

A pánlingvisztikus-szövegimmanens irodalomtudományos elméletek tehát súlyosan tévednek, és alapvetően groteszk képet festenek az emberi nyelvhasználatról, amikor a tágra értett referencialitást leválaszthatónak tartják a nyelvi megnyilatkozásokról; saját céljaikat sem érik el, mert eljárásuk révén csak megerősítik a meghaladni kívánt dichotómiákat; sok esetben kis magyarázóerővel rendelkeznek, tehát gyenge elméleteknek bizonyulnak. Angyalosi azonban a *Romtalanítás* írásainak tanúsága szerint ezeknél a teoretikus problémáknál lényegesen jobban zavarják a pánlingvisztikus-szövegimmanens megközelítésnek az irodalomtörténeti és irodalomkritikai gyakorlattal kapcsolatos következményei.

Láttuk, a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek közel sem minden irodalmi szöveg esetében alkalmazhatók sikerrel, hisz közel sem minden szöveg hívja elő épp azokat az olvasói szerepmintákat, amelyek aktualizálásához ezek az elméletek segítenek hozzá. Angyalosi a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek által kidolgozott interpretációs technikákat igénylő szövegeket összefoglalóan „a textualitás irodalmának” nevezi. Ha ezeket a szövegeket tekintjük a par excellence irodalmi műveknek, úgy a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek fogalmai *kritikai bunkókká* válhatnak: minden olyan irodalmi mű, amely nem nyílik meg az általunk egyedül elfogadhatónak gondolt interpretációs technikák segítségével, az vagy nem irodalmi mű, vagy legalábbis mélysegesen *korszerűtlen*. Angyalosi szerint a korszerűtlenség nem irodalomtudományos vagy kritikai terminus, hanem stigma, amelyet azok a szövegek kapnak meg, amelyek nem, vagy nem megcsorítások nélkül sorolhatók a textualitás irodalmához. Angyalosi kritikusai attitűdje valóban távol áll az üdvtörténeti logikájú, az irodalom történetét bizonyos bölcsellettörténeti fejleményekkel (lásd „a szubjektum decentralizálódásával” kapcsolatos filozófiai „belátások” történetét), még hozzá igen különös szempontok szerint (értsd: esetlegesen) megválogatott bölcsellettörténeti fejleményekkel való összhang, illetve összhanghiány szempontja alapján elrendező és értékelő irodalmárétól. Angyalosi a szöveghez keres interpretációs módszereket („olvasati szerződés”), nem pedig a módszereihez szövegeket.

Rádadásul interpretációs módszereinket mechanikusan alkalmazva elveszhet az eleven műélmény. Ha a vizsgált szöveg már nem hoz minket zavarba, még részleteiben nem bizonyul előszörre érthetetlennek, nem tűnik kimeríthetetlennek és újraolvasandónak, valószínűleg nem jó irodalom. A mechanikus módszeresség az elemzésben nem engedi meg a szövegeket jó irodalomként megmutatkozni – és biztos nem jó kritikus, aki nem teszi maga számára lehetővé, hogy remekművekkel találkozzon. Angyalosi szerint Rakovszky Zsuzsa regénye, *A kígyó árnyéka* az ezredvégi-ezredeleji magyar próza egyik legkiemelkedőbb alkotása, sőt akár „posztmodernnek” is nevezhető, anélkül, hogy „korszerű” lenne. Orbán Ottó igen jelentős költészetének sem túl magas az árfolyama a korszerűség irodalomtudományos tőzsdéjén: „didaktikus”, „moralizáló”, „késő modern”. (Angyalosi hangja ezen a ponton metszően élessé és gúnyossá válik, lásd a 257–258. oldalt.) Bodor Ádámnak sincs szerencséje, hisz ahelyett, hogy „népben-nemzetben” vagy „alanyban és állítványban” gondolkodna, „képekben, helyzetekben” gondolkodik, így prózája a legjobb esetben is csupán „mészkeltetett újító”. (Angyalosi a 64. oldalon azt is hozzáteszi, hogy szerinte a három változat közül a „képekben, helyzetekben gondolkodás” vezet a legkisebb eséllyel „ideologikus önkényhez, az irodalom szabadságának megnyirbálásához”. Lehet, hogy félreérttem a *Romtalanítás* szerzőjét, de számomra nem

jelent problémát olyan dogmatikus irodalomértelmezői közösséget elképzelni, amelynek tagjai a képszerűség, jelenetszerűség kritériumai által helyezik el az irodalmi műveket a korszerűségtől a teljes korszerűtlenségig terjedő skálán.)

Ahogy az irodalom elméleti problémáiról tanulmányt író Angyalosi ódzkodik a műalkotások pánlingvisztikus-szövegimmanens megközelítésétől, úgy a kritikus Angyalosi egyenesen irtózik attól, amit ő kritikai személytelenségnek nevez. Ráadásul a kettő összefügg: ha az irodalmi szöveget teoretikus „belátások” visszaigazolására használjuk, és a kritikai értékelés feladatát elvégzettnek tudjuk a korszerűségi skála alkalmazásával, úgy látszólag valóban nem sok hely marad a kritikus szubjektív értékítéletei számára. A *kritikai személytelenség* híveinek érvelése Angyalosi szerint nem korrekt. Azt állítják, hogy a kritikusnak „alázattal” kell viseltetnie a mű iránt, a szöveget nem szolgáltatathatjuk ki a kritikus önkényének – és nem vesznek tudomást arról a triviális tényről, hogy ha minden műhöz egyazon interpretációs irányból közelítünk, elvesz a művel való találkozás pluralitásának lehetősége. Minden műelemzés agresszió, szögezi le Angyalosi (45), hisz az olvasó kísérletet tesz a kimeríthetetlen értelmű műalkotásról kimerítő értelmezést nyújtani, de ha tudatosan és következetesen figyelmen kívül hagyjuk a szöveg által felkínált befogadási ajánlatot, úgy a műelemzéshez elengedhetetlenül szükséges agressziónál jóval több szorult belénk.

Másrészt valójában nem is létezhet személytelen kritika. Az értékítéletek még a legmechanikusabban módszeres irodalomtudományi elemzésből sem hiányoznak, és Angyalosi szerint ez a legkevésbé sem hiba, rejtegetni való metodológiai baki. Ami viszont tényleg hiányzik ezekből a szövegekből, az a vizsgált mű által felvetett társadalmi, politikai, sőt morális kérdések elemzése. A pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek következetesen meg kívánják szabadítani a kritikust a morális dilemmák megfogalmazásának terhétől, amelytől Angyalosi nem kíván szabadulni. Félreértés ne essék: az erkölcsi kérdésfelvetés nem helyettesítheti a poétikai elemzést, a szöveg interpretációja nem csaphat át lapos moralizálásba, továbbá a morális szempontok alkalmazása nem lehet valamiféle általános követelmény, hisz nem minden mű írja elő közvetlenül az olvasója számára, hogy értelmezésének kulcskifejezéseit az erkölcsi dilemmák szótárából válassza. Hogyan jelenik meg tehát Angyalosi kritikáiban a moralitás szempontja? Kizárólag a poétikai elemzés részeként: Kosztolányi a *Négy fal között* egyik szonettjében az akkor–most ellentétet alkalmazza vezérmotívumként, ám ez a formai megoldás „csak abban az esetben léphet ki az irodalmi reminiscenciák köréből, csak úgy válhat esztétikailag releváns megoldássá, ha *etikailag* is hitelt nyer, ha felcsillantja az etikai indoklás irányát” (15, kiemelés az eredetiben). Vagy: Térey *Paulus*ában nem jelenik meg a történelem etikai dimenziója, ami több okból is problematikus, például azért, mert a páli történet, az „átállás mint értékválasztás”, „az axiológiai konfliktusok megjelenítése nélkül elmondhatatlan” (160). És hogyan merül fel a moralitás problémája az elméleti szövegekben? Elsősorban a kritikai, az irodalomtudományi tevékenység értelmének, hasznának kérdésére adott válasz következményeként. Ha olyan tevékenységet végzek, amelynek sem közvetve, sem közvetlenül semmiféle haszna nincs senki számára, és mégis a közösségtől várom el, hogy nem kis fáradság árán megtegyem számomra e tevékenység folytatásának lehetőségét, akkor morálisan kifogásolható módon járok el. „[N]incs olyan szakma a humán tudományokon belül, amely megelégedhetne a szigorúan vett szakmaisággal, amely ne szenvedne csorbát a szociális önreflexió hiányától” (229.), írja Angyalosi Bacsó könyve kapcsán, egyébként megdicsérve a szerzőt, mert az számot vet „munkájának külső és belső feltételeivel” – mégis kis irigységgel jegyzi meg Babarczy Eszter könyvét olvasva, hogy a szerző „írásaiban nyoma sincs az értelmiségi szerepkörrel kapcsolatos, nekem oly ismerős mazochista kételyeknek és szorongásoknak”, hisz ő „egyszerűen és sallangmentesen *tudja*, hogy amit csinál, annak egy bizonyos kultúrafelfogáson belül vitathatatlan értéke van” (268, kiemelés az eredetiben).

Angyalosi tehát azzal szembesíti vitapartnerét, hogy annak elmélete súlyos gyakorlati következményekkel jár: a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek képviselője a szövegeket teoretikus „belátásai” visszaigazolására használja; amelyik mű nem igazolja vissza e „belátásokat”, mert nem nyílik meg az elmélet híve által kidolgozott interpretációs technikákat alkalmazva, arra egyszerűen a *korszerűtlenség* irodalomtörténeti stigmáját üti; elfogadja azt a metodológiai elvet, amely szerint a kritikai ítéletet nem alapozhatja meg a személyes kritikus érzés („kritikai személytelenség”), ezért szövegén nem hagyhat nyomot az eleven műélmény; valamint elfogadja, hogy a történeti-politikai és morális szempontok az értelmezés során szigorúan mellőzendők, s ezzel poétikai elemzését szükségképp elszegényíti.

Mindezekén túl Angyalosi hozzáteszi: a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek elterjedésének hatására „az irodalomról való beszéd rettenetes tolvajnyelvűvé válik” (290). Az újabb és újabb terminusok jelentése zavaróan homályos, ám maguk a terminusok kitűnően szolgálhatják a csoportidentitás erősítésének célját: nincs korábbi szakirodalmi hagyományuk, tehát az értelmező közösség tagjainak nem kell utalniuk a „hagyományos” kritika megállapításaira, és az azonos „kaszthoz” tartozó értelmezők könnyen felismerhetővé válnak egymás számára. Angyalosi többször említi (119, 282, 290): hosszú évtizedek dogmatikusan realitáslévő „hivatalos” irodalomtudománya után szinte törvényszerű volt a szövegimmanens elméletek feltűnése és sikere – ám a népszerűség nem legitimálhat semmilyen, egyébiránt súlyos anomáliákkal terhes, tudományos gyakorlatot. (Ezen a ponton, de reményeim szerint kizárólag ezen a ponton, élesebben fogalmaztam, mint a kötet egyik-másik tanulmánya.)

Angyalosi, egyetlen kivételtől eltekintve, nem nevezi meg vitapartnereit; az egyetlen megnevezett vitapartner Schein Gábor, pontosabban a szerző *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében* című kötete. (Schein elemzései elfogadni látszanak a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek teoretikus és módszertani előfeltételeit: a szöveg a „mimetikus irodalomfelfogással” szemben határozza meg saját elméleti karakterét, ám kissé könnyelműen és igazságtalanul jár el, amikor a valóságra vonatkoztatottság minden fajtáját az elvetendő „mimetikus irodalomfelfogás” kategóriája alá sorolja, szól Angyalosi bírálata.) Ez az írás a *Romtalanítás* legutolsó, elméleti blokkjának zárótanulmánya, az ezredvég magyar líraértelmezési hagyományain töprengő szöveg. Közvetlenül előtte található az ezredvégi magyar próza „lehetőségeiről” szóló írás, amelyben Angyalosi összefüggően sorolja az érveit a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek ellen, anélkül, hogy megnevezné ellenfeleit. Ezt a két írást, valamint a gadameri applikáció-fogalmat elemző tanulmányt leszámítva a *Romtalanítás* hermeneutikai és magyar irodalomtudományos témájú fejezeteinek összes többi szövege kritika, méghozzá jellemzően olyan szerzők könyveiről szóló recenzió, amely szerzők, ezért vagy azért, közel állnak Angyalosihoz, és amely szerzők munkássága nem hozható különösebben szoros kapcsolatba a pánlingvisztikus-szövegimmanens irodalomtudománnyal (Bacsó Béla, Babarczy Eszter, Thomka Beáta, Gács Anna). Angyalosi vitapartnereinek intellektuális arcképe ezekből az írásokból is könnyűszerrel rekonstruálható: egyszer sem maradhat el, hogy a kritikus élesen elválassza a vizsgált irodalomtudományos kötetet a pánlingvisztikus-szövegimmanens elméletek szerzőinek munkáitól. És láttuk, a vitapartnerek arcképének megrajzolásához sok vonással járulnak hozzá a *Romtalanítás* első felének kritikái is.

Angyalosi eljárásának vannak előnyei, de természetesen jócskán vannak hátrányai is. Feltétlenül előnye, hogy a *Romtalanítás* olvasója valóban megismerkedhet egy (számomra rendkívül vonzó) kritikus észjárással, a kritikák egymás kontextusában és az irodalomelméleti jellegű szövegek társaságában valóban kiegészítik egymást, „feltárják” egymás „addig ismeretlen vonatkozásait”, ahogy a fülszöveg írja. Hátránya, hogy kételyeket eb-

reszthet az olvasóban: biztos, hogy Angyalosi mindenhol ugyanazzal az ellenféllel vitakozik? Nem csupán a kötetszerkezet sugallta egység téveszti meg az olvasót, amikor a szerző polemikus megjegyzései, rövid érvsorozatai alapján egyetlen intellektuális arcképet próbál rajzolni Angyalosi vitapartneréről? Lehet, hogy a fent rekonstruált gondolatmenet valójában több, egymástól sok tekintetben független gondolatmenetre bomlik, ha figyelmesebben olvasunk?

Nem világos, hogy a pánlingvisztikus megközelítés valóban szükségképp maga után vonja-e a szövegimmanencia elvének elfogadását. (Fordítva ez bizonyára nem áll: minden további nélkül tagadhatjuk a szöveghez képest „külső”, társadalmi-politikai, sőt a szerző személyével kapcsolatos tényezők irodalmi relevanciáját anélkül, hogy elfogadnánk, minden esemény kizárólag nyelvi történésként hozzáférhető számunkra, vagy hogy a szubjektum eredendően nyelvi konstrukció lenne.) A kötet olvasója számára nem minden ponton válik világossá, legalábbis számomra nem minden ponton vált világossá, melyek azok az anomáliák, amelyek a bírált álláspont lényegéhez tartoznak, és melyek azok, amelyek többé-kevésbé függetlenek tőle. Vajon a kritikai személytelenség szükségképpen együtt jár a szövegimmanencia elvének elfogadásával? Vagy a pánlingvisztikus megközelítéssel? (Az utóbbi kérdésre talán egyszerűbb válaszolni: ha tévedés azt gondolni, hogy a szöveg képes hírt adni egy önmagával azonos, szilárd centrummal rendelkező szubjektumról, hisz nem létezik ilyen szubjektum, akkor minden bizonnyal tévedés azt hinni, hogy a kritikai szövegben kifejezett ízléscímetért bármilyen értelemben is szavatolhat a kritikus személyisége.)

Nem lehet kétséges, Angyalosinak igaza van: amikor egy irodalmár, aki magát a hermeneutikai tradíció örökösének gondolja, a korszerűtlenség stigmiáját üti egy szépirodalmi vagy irodalomtudományos műre, épp saját alaptételeinek mond ellent (lásd „a megismerés tárgyának eredendő sokrétűségét”, „a végső igazság elérhetetlenségét és birtokolhatatlanságát”, „a megismerés alanyának és tárgykeresésének folyamatos elmozdulását” – sorolja a szerző a 224. oldalon). És a *Romtalanítás* olvasója előtt az sem marad rejtve, hogy Angyalosi szerint a homályos fogalmak alkalmazása, a szintaktikailag túlbonyolított értekezési nyelv használata, a korábbi interpretációs hagyományok ignorálása vagy érvényességük harcos tagadása, valamint a szakirodalmi ismeretek öncélú mozgósítása semmilyen módon nem függ attól, milyen irodalomelméleti álláspontra helyezkedünk. Ezek a hibák, ügyetlenségek nem a képviselt álláspontot, hanem az álláspont képviselőjét jellemzik. (Egyébként Angyalosi helyenként már-már túlzóan jóindulatú: „senkitől sem lehet megkövetelni”, írja a 298. oldalon, „hogy egy általa totálisan elutasított elméleti álláspontot a maga belső összetettségében reprodukáljon”. A recenzens elsőre nem hitt a szemének, iróniára gyanakodott. Mi mást kellene inkább megkövetelni egy vita résztvevőjétől, mint hogy az általa támadott álláspontot a maga belső összetettségében reprodukálja?)

Angyalosi vitapartnerai – különösebb irodalomtudományos tájékozottság híján is sejthető, hogy elsősorban a „receptioesztétikai iskolának” nevezett szakmai értelmező közösség tagjairól van szó – nem biztos, hogy felismernék magukat a *Romtalanítás* szövegei által rajzolt képben. Ám ha ez az ára annak, hogy Angyalosi kritikái és tanulmányai egymás kontextusába kerülve „feltárják eddig ismeretlen vonatkozásaikat”, s ezáltal az olvasó közelről szemlélhesse, milyen egy jelentős kritikus észjárása, az árat érdemes megfizetni.

Angyalosi korábbi köteteihez képest a *Romtalanítás*ban kisebb súllyal vannak jelen a szerző számára oly kedves francia szerzők. Itt is olvashatunk egy remek portrét Tzvetan Todorovról, egy alapos tanulmányt a fiatal Sartre Husserlhez és Heideggerhez fűződő viszonyáról, egy rövid áttekintést a legutóbbi évtizedek francia esszéjéről, valamint egy

hosszú beszélgetést, amelyben Angyalosít Karádi Éva kérdezi a francia kultúrfilozófia irányairól, ahogy a cím is mondja, „Barthes-tól Derridáig”.

Derrida persze több helyen is felbukkan a kötetben. (Angyalosi hosszú évek óta mindent megtesz annak érdekében, hogy tisztázza a francia gondolkodó filozófiájával kapcsolatos közkeletű félreértéseket. A recenszensben ilyenkor mindig szelíd kételyek fogalmazódnak meg: vajon a magyar kulturális diskurzusok résztvevőinek többsége tényleg oly erősen elutasítja Derrida filozófiáját? Tényleg olyan nagy a magyar filozófiai és tudományos közeg ellenállása? Ám ezek a kérdések messze vezetnek a *Romtalanítás* tanulmányaitól.) És hát Barthes, valamint Foucault sem csupán a francia blokkban kerül elő: Angyalosi Gács Anna könyve kapcsán kerít rá sort, hogy kifejtse: komoly tévedés lenne a két francia filozófust a szerzői szubjektum kiiktatásáról szóló elméletek atyjának tekinteni, hisz ők a szerző kiiktatása helyett „státusának újrafogalmazására”, „áthelyezésére” törekedtek (284).

A *Romtalanítás* egyik újdonsága a korábbi két Angyalosi-tanulmánykötethez képest, hogy a szerző külön fejezetben gyűjtötte össze képzőművészeti tárgyú tanulmányait. A blokk nyitó írásában Angyalosi vitapartnere immár nem a magyar irodalmárok közül kerül ki: a szerző Svetlana Alpers tételével vitatkozik, mely szerint a 17. századi holland csendéletek nem emblematikusan értelmezendő időbeliség-allegóriák, hanem „a látás mint kísérleti aktus útján megszerezhető és birtokolható új vizuális tudás” közvetítői. A fejezet további három szövegének Kass János a főszereplője: az első rövid, alkalmi írást két könyvkritika követi, két olyan verseskötet recenziója (Orbán Ottó és Aczél Géza kötetéről van szó), amelyeket Kass illusztrált. Mindazonáltal az Aczél-kritika kissé kilóg a fejezet írásai közül, hisz mindösszesen az utolsó bekezdésben kerül szóba az illusztrátor. (Hasonlóan vitatható döntés, hogy a *Romtalanítás* első részében, a kritikák között helyet kapott a Fenyő D. Mario Nyugat-könyvéről írott rövidke ismertetés is: terjedelmében is, műfajában is különbözik az őt körülvevő szövegektől.)

És a *Romtalanítás* jelenlegi recenzense nem végezné el a feladatát, ha nem ejtene szót a kötetzáró rövid esszéről. Ebben Angyalosi már nem kritikusként vagy irodalmárként szólal meg, bár az esszé témáját egy korábbi recenziójának kijelentése adja. „Minden gyerek falusi”, írta a kritikus pár évvel korábban Lázár Ervin egyik kötetével kapcsolatban – „nincs gyerekkor egy ’vidék’ testies emlékezete nélkül”, magyarázza utólag az állítást. A kötet záróesszéje azonban csak műfajilag lóg ki a kötetkompozícióból: a szöveg épp arról beszél, más irányból támogatva az irodalomtudományos tanulmányok gondolatmenetét, hogy az emlékezés nem kizárólag a nyelv közegében konstituálódik, a szubjektum nincs teljes mértékben kiszolgáltatva a nyelv (egyések szerint uralhatatlan) működésének.

A *Romtalanítás*, akárcsak *A költő hét bordája* vagy a *Kritikus határmezsgyén*, kitűnő stilisztának mutatja Angyalosít. Persze nem teljesen ugyanazon a nyelven ír a kritikus és az irodalmár Angyalosi: ez leginkább azokon a helyeken válik érzékelhetővé, ahol a szerző összedolgozott két korábbi szöveget. (Ilyen az első Bacsó-kritika, vagy a Schein Gábor kötetét elemző líra-tanulmány: mindkettőben felbukkan például a „disszertáns” kifejezés, ami mintha arra utalna, hogy Angyalosi korábbi opponensi véleményét alakította kritikává, tanulmányjá. De a szerző másutt is szabadon bánik saját írásaival: a Babarczy Eszter kötetéről szóló kritikába minden jelzés nélkül emel át egy hosszú részt a Lukács György és Ignotus viszonyát elemző, egyik korábbi kötetében szereplő tanulmányából.) Csupán egyetlen apróbb stilisztikai fenntartásom van: Angyalosi majd minden kritikájában akkurátusan megjelöl egy-két feladatot, amelynek elvégzésére jelenleg nem vállalkozhat, mert ezek részletes irodalomtudományos szaktanulmányt kívánnak. És ha az olvasó egymás után sok ilyen megjegyzéssel találkozik, óhatatlanul felmerül benne a kérdés, vajon elvégezték-e már ezeket a feladatokat a kritika megjelenése óta. Például megszületett-e már az a tanulmány,

amelyben valaki részletes vizsgálatnak vetette alá az *Anyegin* és a *Paulus* közötti inter- és hipertextuális kapcsolatokat?

„A habzó pátoszú, metaforákba menekülő irodalmári attitűdök sokasága után üdítőleg hatott ez a fegyelmezett egyszerűség, amely egy pillanatig sem akart több lenni annál, ami volt, s amelyet az előadó fanyar, önironikus humora különösen élvezetessé tett” (208–209), idézi fel Angyalosi Todorovról 1977-ben szerzett benyomásait. Nem több, mint rossz kritikusi reflex, hogy a *Romtalanítás* jelenlegi recenszensének megfordult a fejében: ironikus önarcképet olvas. Ám hamar elhessegette ezt a gondolatot, hisz a jellemzés, minden feltételezett iróniája mellett messzemenően igazságtalan lenne. Noha Angyalosi tanulmányai, kritikái valóban nem akarnak többnek látszani, pláne nem többnek lenni önmaguknál, és a szerző fanyar, önironikus humora valóban különösen élvezetessé teszi az írásait, a *Romtalanítás* szövegei nem elsősorban a habzó pátoszú, metaforákba menekülő tanulmányokhoz, kritikákhoz képest hatnak üdítően; nem szorulnak efféle összevetésre: egymás társaságába kerülve olyan kontextust teremtenek, amelyet nagy örömmel derít fel az olvasó.

A TÖRTÉNÉS MESTERSÉGE

Úgy vélem, Marc Bloch egyik könyvének magyar címét kölcsönözve tudom leginkább összefoglalni azt a gondolatot, amelyet Gyáni Gábor „A történelem mint kirakós játék?” című könyvismertetése (*Jelenkor* 2004/12.) váltott ki belőlem. Mindenekelőtt sietek leszögezni, hogy nem az általa ismertetett munka (Kisantal Tamás [szerk.]: *Tudomány és művészet között*) értékeit kívánom akár csak más megvilágításba helyezni; és nem is az elméleti kérdésektől való ódzkodásom vezérel. Ez utóbbit leginkább maga Gyáni Gábor, a recenzió írója tudhatja, hiszen a pécsi multidiszciplináris doktori iskola történeti programjának nemcsak modern kori, hanem középkori részében is meghívott előadónk volt. (A recenzió írója pontatlanul emlékszik a doktori iskolák pécsi szerveződésére: a Thomka professzorasszony vezette irodalomtudományi doktori iskola, amelynek tagja Kisantal Tamás is, nem a multidiszciplináris iskola része. Azt a konferenciát viszont, ahol Gyáni Gábor felkért előadóként szerepelt, az irodalmárok a történészekkel együtt szervezték.)

A recenzió kapcsán Gyáni Gábor két neves, a közelmúltban elhunyt középkorkutató kolléga gondolatait idézi. A „kirakós játék” gondolat Engel Páltól származik, akinek ez gyakran visszatérő példája volt a középkorkutatók tevékenységének jellemzésére (lásd a Gyáni által idézett tanulmányon kívül: „Beszélgetés 2000-ben Engel Pál történésszel”, *2000*, 10 (1998):12. 3–9. vagy a halála után megjelent válogatott tanulmányait tartalmazó kötetben: *Honor, vár, ispánság*, 661–678.). Kristó Gyulától származó idézete – az *Actas*-cikk egészének ismeretében – nem éppen azt támasztja alá, amit a recenzens kiolvasott belőle. A „történészek merev elméletellenessége”, illetve „forrásfetisizáló beállítottsága” megállapítások mégis erre épülnek. A recenziót olvasó történész azonban több mindent nem ért. Nem érti, hogy a források fontosságának hangsúlyozása és az elmélet miért képvisel ellentétpárt a recenzióíró – ugyancsak történész – írásában? Nem érti azt sem, ha már ez a recenzens véleménye, miért csak a középkor kutatóit szerepelteti negatív előjellel? Mások talán a források nélkül dolgoznak? Egyáltalán: hogyan mellőzhető a forrás, vagy hogyan tagadható a fontossága, hiszen ez alkotja a történészi munka „nyersanyagát”? Végül az olvasó azt sem érti, miért ne állna jogában egy kutatónak valamely módszer elvetése vagy preferálása egy másikkal szemben? Engel Pál az imént említett beszélgetésben ódzkodását fogalmazta meg mindenféle dogmarendszerrel szemben, és egykori tanáraitól és legközelebbi kollégáitól is azt állapította meg, hogy „mindegyikük szuverén egyéniség, egyikük sem tartozik semmilyen irányzathoz vagy iskolához”. (*Honor, vár, ispánság*, 676.) Ettől megkülönböztette az új módszereket, amelyek megjelenéséről, megtermékenyítő hatásáról kedvezően nyilatkozott, de a módszert a források feldolgozása mikéntjének tekintette. Kristó Gyula véleménye a posztmodern történetírás teóriáival szemben valóban elutasító volt. (lásd *Bölcső*, SZTE BTK, 9, 2002, 20.) A történeti szövegek csupán narrativaként való felfogásáról úgy vélte, hogy ennek általánosítása a történeti forrásanyag egészére téves általánosítás. Igazat kell adnunk Kristó Gyulának abban, hogy nem mehetünk el mellett a tény mellett sem, hogy a középkori próza magyarországi „termése” a nyugat-európaihoz képest szerény, és az ott kimunkált módszerek nálunk nehezen – időnként egyáltalán nem – alkalmazhatók.

A történész mesterségének a nyersanyagát a források képezik, ezt az alapigazságot az

elméletet preferáló kollégáink sem vonják kétségbe. Egy középkorkutató számára a források elemzését sok olyan lépésnek is meg kell előznie, amelyektől a későbbi korok kutatói mentesülhetnek; például a filológiai háttér feltárása – és itt nemcsak a latin, görög, egyházi szláv stb. nyelvekre gondolok, hanem az eltérő kézirati hagyományra, a kompilált szövegek bonyolult összefüggéseire. Mindezek nemzetközi hátterére Gyáni nem tért ki, mert ha megteszi, aligha állja meg a helyét a magyarországi középkorkutatók „forrásfetisizáló” attitűdjéről megfogalmazott gondolat. A középkori források kiadása, illetve javított újrakiadása napjainkban reneszánszát éli. Ne feledjük: a forráspublikálás első nagy hulláma a 19. század második felében zajlott le, zömében megelőzve a forráskritikai módszer kialakulását. Emiatt manapság nagy az igény a korszerű szövegek iránt Európában mindenütt. Lásd például a német vállalkozásban készülő *Regesta imperii* sorozatot, a cseh- és lengyelországi okleveleket és elbeszélő forrásokat közlő kiadványokat, az oroszországi évkönyvek reprint sorozatát. A magyarországi forrásközlő hagyomány Györffy György és Mályusz Elemér nyomdokain haladva több műhelyben folytatódik. Györffy, majd Engel nyomán a Történettudományi Intézet munkatársai folytatják az Árpád-kori történeti földrajz befejező munkálatait, és talán követik újabbak a *Diplomata antiquissima* első kötetét. A Zsigmond-kori okmánytár Mályusz által megkezdett közlésén budapesti munkacsoport dolgozik. Szegeden Kristó Gyula bocsátotta útjára az Anjou-kori Oklevéltár köteteit, tizenöt kötet megjelenése után a Károly Róbert-kori anyag lassan rendelkezésre áll. A Közép-Európa Egyetemen egyetemes történeti szempontból fontos szövegek latin–angol bilinguis kiadása folyik Bak János irányításával (Kézai, Anonymus Gallus), az Osiris Kiadó pedig vállalta a magyarországi elbeszélő források magyar nyelvű kiadását új sorozatban (Millenniumi magyar történet források sorozata). Felsorolásom nem teljes még a középkor vonatkozásában sem. De hogy ne csak középkorkutatókat említsek: Németországban nagy energiával folyik az 1867–1914 közötti szociálpolitika történetének forrásfeltárása és kiadása (*Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Sozialpolitik 1867–1914*. ed. W. Ayass, F. Tennstedt I., Mainz, 2003.) Mindenki meg lenne fertőzve e felesleges (?) „forrásfetisizmussal”?

Ami a források elemzésének módját illeti: a szemléleti kérdésekben sem úgy fest, hogy a forrásokhoz való viszony egynemű lenne a középkori narratív szövegek értelmezése terén a kutatás nemzetközi műhelyeiben. Az utrechti egyetem szervezésében 1996 óta rendszeresen megszervezett *Medieval Chronicles* konferencia-sorozatban (és a nyomában napvilágot látó kötetekben) megfér egymás mellett többféle módszer is. (*The Medieval Chronicle I–II*. ed. Erik Kooper, Amsterdam–New York, 1998, 2002.) Teljesen egyértelműen mutatja ezt a szerkesztő által a bevezetőben megfogalmazott kérdéssor: „The chronicle: history or literature? The function of the chronicle. The chronicle and the reconstruction of the past. Text and image in the chronicle.” (Mi a krónika: történelem vagy irodalom? A krónika funkciója. A krónika és a múlt rekonstrukciója. Szöveg és ábrázolás a krónikában.) A krónikakutatás, amely a „leginkább” narratív történeti forrásból építkezik, nemzetközi szinten a reneszánszát éli. Az imént említett konferencia-sorozat kivül számos más helyen is találkozunk e tematikával (például Kalamazoo [Michigan, USA] – az amerikai középkorkutatás legnagyobb évenkénti seregszemléje). Számos kötet tanúskodik erről: Kersken, N.: *Die Geschichtsschreibung im Europa der „nationes”*, Böhlau, 1995.; *Historiography in the Middle Ages*, ed. D. Deliyannis. Leiden–Boston, 2003. – a sort még hosszan lehetne folytatni...

Ami a módszereket illeti: sokféleképpen lehet közeledni a középkori forrásszövegekhez. A közeledés célja a módszerek sokfélesége közepette mindig egy, azaz az adott korról (esetemben maradjunk továbbra is a középkornál) akar valamit mondani a mának; kérdéseket megfogalmazva és megválaszolva – amennyire és amennyiben lehetséges. Ismét néhány példával illusztrálva: a krónikaszövegeket felfoghatjuk a korabeli kommunikációs

rendszer részeként (lásd *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation im Mittelalter und Früher Neuzeit*, Ed. Durchardt, H. Böhlau, 1997. [A jog és a rítusok közötti „küzdőtér”. Szociális kommunikáció a középkorban és a kora újkorban]; vagy a közösségi származástudat korabeli szintű magyarázataként (lásd Angenendt, A.: „Der eine Adam und viele Stammväter. Idee und Wirklichkeit der Origo gentis im Mittelalter”, [Egy Ádám és sok ősatya. Ideológia és valóság a középkori nemzetségi származástudatban] in: *Herkunft und Ursprung*, [Származás és eredet] ed. Wunderli, P. Sigmaringen, 1994, 5–25.). Az etnikai hagyományok kutatása a korai szövegekben együtt járt az *oral history* „felfedezésével” a középkor számára. A módszer a krónikaszövegek eredetének szétválasztását jelenti, azaz továbbra is annak boncolását, mit merített a szájhagyományból a krónikaíró, és azt hogyan értelmezte saját közössége számára. Ennek kapcsán fogalmazta meg a *new philology*-val (amelynek lényege a szövegnek kizárólag narratívaként való értelmezése) mint módszerrel kapcsolatos fenntartásait H. Wolfram, a kora középkor neves osztrák kutatója: „...a szövegek értelmezésekor különféle módszereket alkalmazhatunk, attól függően, hogy milyen kérdéseket teszünk fel. Ha történeti kérdések érdekelnek bennünket, tehát ha egyúttal meg kívánjuk érteni egy adott szöveg befolyását és hatását, nem érhetjük be csupán az irodalmi kritícizmussal.” (Wolfram, H.: „Origo et religio. Etnikai hagyományok és irodalom a kora középkori szövegekben”, in: *Actas*, 19 (2004): 2. 5–20.; a magyarul közölt tanulmány eredeti közlőhelye: *Early Medieval Europe*, vol. 3. (1994), 19–38.; illetve előadásként elhangzott a Kaliforniai Egyetemen). A módszertani alapelvek közelmúltbeli összefoglalását lásd Goetz, H-W.: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein in hohen Mittelalter*, [Történetírás és történeti tudat a kora középkorban] Berlin, Akademie Vlg., 1999.

A különböző megközelítési módokat taglalva végső soron le kell szögeznünk azt, hogy a Gyáni Gábor által piedesztálra emelt „elmélet” egy megközelítési módot jelent – és nem is biztos, hogy a történeiszét. Hiszen a történelemről, a múlt megismerhetőségéről gondolkodni elméleti szinten több tudomány sajátja. A filozófia, a történetfilozófia, az irodalomelmélet egyaránt megteheti, és szerencsére meg is teszi. A (történet)filozófiai, irodalomelméleti megközelítésen botorság lenne számon kérni a forráselemzést. Úgy gondolom, ezeknek a megközelítéseknek találkozniuk kell a történeiszek konkrét elemzésével; a középkorkutatók esetében pedig a nyelvi-filológiai háttér sem nélkülözhető. Ahogy egy ausztrál kutató fogalmaz: „A módszertani viták folytatódnak és élénkülnek. Ahhoz, hogy válaszoljunk, szükségünk van a történelem globális ismeretére, a kis narratívák ismerete, és az egyedi epizódok különössége ehhez nem elegendő...” (McCullagh, C. B.: *The Truth of History*, New York–London, 1998, 306.)

Ha Gyáni Gábor azt állította volna, hogy a történeisznek ismernie kell a szakma nemzetközi szinten zajló vitáit, elméleti és módszertani új jelenségeit, és csak ezzel felvértezve művelheti magas szinten a maga szűkebb szakterületét, ezzel teljesen egyetérttem volna, és ezt a kijelentést aligha vitatták volna a középkorkutatás idézett személyiségei. De Gyáni könyvismertetése az elmélet és egy általános „forrásfetisizmus” kontrasztjára épít, az elmélet prioritása mellett tör lándzsát, és elmarasztalja mindazokat, akik más felfogás szerint végzik kutatómunkájukat. Kár, hogy úgy akarja elismerni egy fiatal irodalomtörténész tevékenységét, hogy a középkorkutatás közelmúltban elhunyt prominens képviselőit elmarasztalja, ráadásul igaztalanul. A történész a forrásokra támaszkodás nélkül soha nem végezhet eredményes kutatómunkát. Ha a forrásokat mellőzi az elmélet javára, már nem történeti elemzést végez, hanem inkább történetfilozófiát művel; ha a forrásszöveget csupán narratívaként kezeli, irodalomelméleti síkra lép át. Ez természetesen nem baj, csak nem marasztalható el az, aki nem ezt cselekszi.

ELMÉLET ÉS A FORRÁSOK

(Válasz Font Mártának)

Őszintén örülök Font Márta bírálatomat illető reflexióinak, melyek az eddig jellemző hallgatás vagy fölényeskedő kioktatás gyakorlatával szakítva párbeszédre invitál mindazokról a kérdésekről, amelyekről már régen beszélgetnie kellene egymás közt a magyar történészeknek.

Azt ugyan nem értem, hogy miért baj, ha két neves hazai medievista példáján érzékeltek két, egymástól merőben eltérő dolgot; ha viszont Font Márta úgy gondolja, hogy ily módon frontális támadást kívántam indítani szűkebb szakterülete hazai művelői ellen, akkor megnyugtatom: szó sincs róla. Szoktam én másokkal is vitázni, olyanokkal, akik éppen nem a középkort kutatják. Viszont: kár egybemosnia a két vitát. Az egyikben Kristó Gyula akadémikus korántsem általam kreált elméletellenességét tettem szóvá saját, nehezen félreérthető megfogalmazását idézve, ami oly mértékben magáért beszél, hogy szükségtelen újból elismételni. A kérdésfeltevéseknek nem elméletieknek, hanem gyakorlatiaknak kell lenniük, olyanoknak, amelyeket a magyar forrásanyag alapján meg lehet válaszolni – mondta Kristó. Az idézett gondolatmenet hüen tükrözi elmélet és empirikus kutatás problémájának a teljes félreértését. De erről majd később.

Engel Pál akadémikussal a még Engel életében megkezdődött vitám ugyanakkor nem az elmélet történetírói létjogosultsága, hanem a kettőnk által egyaránt konstruáló jellegűnek tartott történetírás és a történeti kutatás kapcsolatáról folyt. Engel soha egy percre sem áltatta magát azzal, hogy a forrásokkal dolgozó történész, amikor történelmet ír, a múlt objektív beszámolóját adná. Sőt, fűzte hozzá: „nem is kell annak lennie. Csak az a kötelező – de az aztán nagyon! –, hogy a szerző beleszöjje a »sztoriba« a tudomány megállapításait, és közülük mindazt figyelembe vegye, ami a tárgyat tekintve elvárható.” Azt azonban már nem tisztázta Engel, hogy mi lenne a tények kívánatos aránya a történetírói beszámolóban ahhoz, hogy ez utóbbi megfeleljen a tudományosság elvárásainak. Ám kétséggkívül elismerte, hogy a történetírás konstruál. Vele folytatott vitám végig akörül forog, hogy álláspontom szerint már a tények pusztá megállapítása is jelentős mértékben konstruálással jár együtt, mivel a történelmi tények, Engel felfogásától eltérően, a legkevesbé sem „ugyanolyan valóságos dolgok, mint a fizikai tények...” („Beszélgetés 2000-ben Engel Pál történésszel”, 2000, 1998. december, 4.) Sajnálom, hogy Font Márta nem ahhoz szól tehát hozzá, ami e vita közvetlen tárgyát alkotja, nevezetesen, hogy ténylegesen adva van-e egy már korábban rögzült kép (a múltbeli valóság maga), amely vár a majdani rekonstrukcióra és a történész elbeszélésére.

S ezzel elérkeztünk mostani disputánk fő kérdéséhez, az elmélet és a forráskutatáson nyugvó történetírás kapcsolatának magvas problémájához. Font Márta azzal hárítja el egyes (szerintem inkább a hazai mainstream) történészek forrásfetisizáló beállítottságát kárhoztató, szerinte hamis feltételezésemet, hogy kijelenti: az általam „piedesztálra emelt »elmélet« egy megközelítési módot jelent – és nem biztos, hogy a történészét.” Majd leshögezi: „[Gyáni] az elmélet prioritása mellett tör lándzsát, és elmarasztalja mindazokat, akik más felfogás szerint végzik kutatómunkájukat”. Csakhogy ez a vita éppen nem arról, hanem kifejezetten arról szól, hogy létezik-e egyáltalán elméleti előfeltevések nélküli

– forrásfeltáró – történeti kutatómunka; s persze arról is, hogy mi a fikció, a fikcionalizás helye és szerepe a történész mint szövegeket előállító szerző tevékenységében.

Mint láttuk, még a mérvadó hazai medievisták közt is akadt egyvalaki (Engel Pál), aki kész volt magáévá tenni azt a sokak számára tarthatatlan felfogást, hogy a történész, amikor ír, lényegében egy történetet ad elő. Ez a történet pedig saját (valamint a kor, amelyben él) képzeletvilágának és retorikai kifejezőeszközeinek a fokozott igénybevételével valósul meg. A recenzált könyvben olvasható fordításszövegek java része szintén a történetírás mint sajátos narratíva természetét ecseteli elméleti megközelítésben. Kár, hogy Font Mártát látszólag hidegen hagyta a kötet írásainak gondolatvilága, és ezért még csak meg sem kísérelte összekapcsolni annak egyik vagy másik argumentumát azzal, amit recenziómban a két magyar történész kapcsán mellékesen előadtam. Hiszen napnál is világosabb, hogy engem nem elmélet vagy kutatás dilemmája, hanem a történetírás mint gyakorlati szellemi tevékenység elméleti reflexiója foglalkoztatott.

S mi a helyzet az elmélet forráskutatással szembeni állítólagos előnyben részesítésével, melyet vitapartnerem felró nekem? Pusztán azért, mert a kutatás fázisára is kiterjeszthetőnek vélem az értelmezés műveletét, kijelentve, nincs ártatlan, értsd elméleti előfeltevések nélküli forráskutatás, még nem török lándzsát az elmélet forráskutatással szembeni elsődlegessége mellett. Arról van ugyanis szó, hogy feltételezésem szerint a történetíró a történeti tényt sohasem csupán felleli a múlt hátrahagyott nyomaiban, hanem a jelentőség- és a jelentéstulajdonítás jó adag szakszerűséget (a racionális megismerés egyszer kialakított konvencióinak készség szintű ismeretét) kívánó műveletei révén ő maga hozza létre. Hiszen a kutatói témaválasztás önmagában is már valamiféle előzetes elméleti feltevésen nyugszik (mindenekelőtt feltételezi a múltból szerzett racionális tudást), emellett megkívánja a történelmi jelentőség előzetes megállapítását, végül pedig kifejezi a releváns forrásokról előzetesen kialakított meggyőződést (írott források prioritása a szóbeliekkel szemben, az archivális források prioritása a nyomtatott forrásokkal szemben stb.). Ez – és persze még sok más egyéb – mind komoly elméleti belátás következménye, mint ahogy az is, ami a forráskritikai fázisban történik (a források szelektálása, majd a felhasználni kívánt anyagok kiaknázási módjának a meghatározása, mellyel kapcsolatban számos konkrétumot említ Font Márta vitáiratában).

Amikor pedig meg kívánja védeni velem szemben a forráspublikálás ma is eleven gyakorlatát, érdemes lenne gondolnia arra is, hogy a forrásoknak már a pusztán *rendbe* rakása és akár csak regesztaszerű közreadása is közvetlenül a múlt bizonyos fajta szemléletmódjától, a múltra vonatkozó határozott elméleti előfeltevésektől függ. Nem mondom vele túl sokat, ha kijelentem: *elmélettől mentes filológia pedig nem létezik*. Tanulságos vita folyik manapság mindezekről a kérdésekről irodalomtörténet-írásunk berkeiben az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain *Mi, filológusok* címmel. Ebből világosan kitetszik, a honi irodalomtörténészek között nem képezi ma már különösebb vita tárgyát, hogy a filológia tudománya (többé-kevésbé ennek felel meg nálunk a forráskutatás) implicite elméletet alkalmaz.

Nem ártana tehát, ha a történészek is átgondolnák végre saját rejtett elméleti előfeltevéseiket. Elismerem, nem kell feltétlenül tudniuk róluk azért, hogy valamely jól bejáratott hagyománynak megfelelően sikerrel művelhessék a történeti forrásfeltárást. Ha viszont egyszer mégiscsak tudatára ébrednek szemléleti premisszáiknak, akkor talán arra is indíttatást éreznek magukban, hogy másként kezdjék el olvasni a korábban már alaposan kifagगतott forrásszövegeket; s dönthetnek úgy is, hogy felmondva az örökségbe kapott történetírói kánont, más célokra kezdjék felhasználni a jól ismert adatokat. Ennek során válhat számukra tudatossá, hogy mindig a történészi problémafelvetés vezet el a „lappangó” forrásokhoz és adatokhoz. Hiszen: azt találja meg a történész, amit keres (a folyamat már a kutatott téma megválasztásával kezdetét veszi), és könnyebben találja

meg, amit keres, ha tudja, mit keres. Ami viszont arra vezethető vissza, hogy a történész csak akkor és úgy bírhatja szóra forrását, ha kérdéseket tesz fel neki, ami viszont elképzelhetetlen valamely előzetes „elmélet” – hipotézis – hiányában. Az ilyen értelmű történetírói tudatosság pozitív eredményét szemléltettem a szintén medievista mentalitástörténész, Georges Duby példáján, aki nem pusztán szavakban (általam is idézett történetírói ars poeticájában), de gyakorló történészként szintűgy nyíltan elutasította a forrásfetiszmus pozitivistá dogmáját.

Egy szó mint száz: nem úgy áll tehát a dolog, ahogy Kristó professzor szokta volt állítani, hogy: egyfelől van az elmélet, másfelől pedig az elmélettől mentes tiszta forráskutatás. A tudományos kutatómunka és a tudományos kommunikáció (írás) természetével kapcsolatban ennél árnyaltabb gondolkodást is elvárhatnánk napjaink tömérdek tudományszociológiai és tudományfilozófiai felismerésével és belátásával a hátunk mögött. A történelmi forrás és a múlt valóságának fogalmi azonosítása, amely Font Márta gondolatmenetének a magja, éppen arra nem ad tehát választ, hogy mi kezeskedik az adatként kezelt forrásszöveg „helyes” olvasatáért. Két kérdést kell ezzel kapcsolatban feltennünk: (1) fennáll-e vajon a reális lehetősége annak, hogy a történész valaha is eljuthat a forrásszöveg eredeti *jelentéséhez*; (2) ha a dolgok valamikori és utólag, a történelmi perspektívában feltáruló *jelentősége* eltér egymástól, márpedig ehhez aligha férhet kétség (hermeneutika), nem hat-e ki vajon ez a fejlemény érdemi módon a múlt források által hozzáférhetővé tett jelentésére?

Megannyi súlyos elméleti dilemma, melyek egyike *sem helyettesíti* a forráskutatás történetírói praxisát, ráébreszthet viszont bennünket arra, hogy mi történik valójában a forráskutatásra alapozott történeti megismerő tevékenység során. Az így nyert többlettudás ugyanakkor megkönnyíti, hogy esetleg tudományos kánont váltsunk (az irodalomtörténészek előttünk járnak e téren), s persze arra is képessé tesz bennünket, hogy akár még a kánonok pluralizmusát is hajlandók legyünk elfogadni. Ha azonban valaki kereken tagadja az elméleti előfeltevéseknek az empirikus kutatást megalapozó kiküszöbölhetetlen szerepét, akkor ama, közvetlenül a 19. századi naiv realizmusban fogant történetírói kánon mellett áll ki, amely mind kevésbé látszik összhangban lenni napjaink általános intellektuális kíváncsiságával és döntő szellemtudományi felismeréseivel. Ezt viszont, gondolom, a mégoly makacs forráskutató történész sem akarhatja, különösen, ha nem könnyen mondana le a saját jelenében is otthonosan mozgó múltbúvár kitüntető címéről.